

ಅಧ್ಯಯನ

ವೇದಕಾಲದ ಆರಂಭದ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಈ ಅರೆ-ಅಲೆಮಾರಿ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿನ ಬೋಧನೆಯ ಜಾಗದ ಬಗೆಗೆ ಗಮನ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಋಗ್ವೇದದ 7 ನೆಯ ಮಂಡಲದ 107,3 ನೆಯ ಋಕ್ಕು (ಒಬ್ಬ ಮಗ ತನ್ನ ತಂದೆಯು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಮಾತೃಗಳಿಗೆ ಬದ್ಧವಾಗಿ ಪುನರುಚ್ಚರಿಸುವುದನ್ನು ಕಪ್ಪೆಗಳ ಸಂವಾದಗೀತೆಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾದ ಋಕ್ಕು) ವೇದಕಾಲದ ಬೋಧನಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ ಎಂದಾದರೆ, ಆ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಜಾಗವು ಆ ಕುಟುಂಬದ ಮನೆಯಾಗಿರಬಹುದು, ಆ ಜಾಗವು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ನೆಲಸುನಾಡಿನಲ್ಲಿ (ವಿಶ್) ಲಾಳಕಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾಪೆಗಳಿಂದ, ಬಹಳ ಭಾರವನ್ನು ಹೇರದೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಬಹುದಾದಂತೆ! ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಮನೆಯಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ.² ನಂತರದ ವೇದಕಾಲದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ವೇದಕಾಲದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಎಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಯಾವ ರೀತಿ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎನ್ನುವುದರ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಸುಸಂಬಂಧತೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ನಮ್ಮ ಆಕರಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಚಿಂತನಾ ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆ, ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳ ಅನೇಕ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿವೆ ಹಾಗೂ ಅವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದಂಥವು. ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ನೆಲಸುನಾಡುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಗೆ ಸೂಕ್ತವಾದ ಜಾಗವು ನೆಲಸುನಾಡಿನ ಹೊರಗೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು, ಸಂಪ್ರದಾಯನಿಷ್ಠನಿಗೆ ಹೊಸ ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳ ಬಗೆಗೆ ಜಿಗುಪ್ಸೆ ಇತ್ತು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.³ ತೈತ್ತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ: "ಯಾರು ಇವುಗಳನ್ನು (ಗ್ರಾಮದ) ಸೂರುಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದ [ಒಂದು ಜಾಗದಲ್ಲಿ] ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ, ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಅವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ತಪ್ಪಿ ನಡೆಯದೆ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. . ."⁴ ಆದರೆ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಗ್ರಾಮದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ನೀಡಬಾರದು ಎಂದು ಹಲವು ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ (ಗ್ರಾಮಾಂತ),⁵ ಮತ್ತು "ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ:

¹ L.Renou, JA 231 (1939), p.504 and H.Falk, in: *Inside the Texts, Beyond the Texts*, ed. M.Witzel, Cambridge/Mass. 1997, pp.75f. ವೇದಕಾಲದ ಭಾರತೀಯರು ಅಲೆಮಾರಿಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ: P.Thieme, KZ 81 (1967), p.234; ಆದರೆ ಅವರು ನಿಶ್ಚಿತ ನೆಲಸುನಾಡುಗಳನ್ನಂತೂ ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ, ವೇದಕಾಲದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಂತೂ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು (ಮೂಲನಿವಾಸಿಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಹೊಂದಿರಲೂಬಹುದು): W.Rau, pp.203-206 in: *Inside the Texts, Beyond the Texts*, and M.Witzel, *ibid.*, pp.294f.

² ಒಂದೆಡೆ ಕಪ್ಪೆಗಳು ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ತಂದೆ-ಮಗನ ನಡುವೆ ಇರುವ ಹೋಲಿಕೆಯು ಮೊದಲು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದು: ಕಪ್ಪೆಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಪುನರಾರಂಭಗೊಳ್ಳುವ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಬೋಧನೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಕಾಲ - ಇವೆರಡೂ ಮುಂಗಾರಿನ ಆರಂಭದ ಕಾಲವಾಗಿದೆ. ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ (ಶಿಶಿರ, ಅಂದರೆ ಜನವರಿ/ಫೆಬ್ರವರಿ) ವೇದಕಾಲೀನ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಜನರು ದಾಳಿಗೆ ಹೊರಟು, ನಂತರ ಬೇಸಗೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಿದ್ದರು: TaitB I 8,4,1 f. and SB V 5,2,3-5. ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಬೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಕಾಲಗಳೂ ಆಗಿದ್ದವು.

³ ಸಿ ಕುನ್ಯನ್ ರಾಜಾ ಅವರು ಈ ಹೊಸ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ಅದನ್ನು "ವೇದಕಾಲೀನ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಒಂದು ವಿಷ್ಣವ" ಎಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ *Some Aspects of Education in Ancient India*, Madras 1950, p.36f; ಅವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಹಾಗೆ ಆರಂಭದ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ "ನಗರಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳು" ಇರಲಿಲ್ಲ (ಪು.3). ವಿಶ್ ಎನ್ನುವುದು ಬಹುಶಃ ಒಂದು ಕುಲದ ವಸತಿಯಾಗಿತ್ತು.

⁴ TB III 12,5,3 *etanyo 'dhyety acchadir-darse yavat-tarasam svar eti, anavavratas sarvam ayur eti...* Cf. the rules for recital (*svadhyaya*) in TAI 11,1 *brahma-yajna yaksyamanah pracyam disi gramad acchadir-darsa udicyam prag-udicyam vodita aditye daksinata upaviyopavisya* "ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞವನ್ನು ಯಾರು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛುಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು, ಎಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರುಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಜಾಗದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ [ಗ್ರಾಮದ], ಸೂರ್ಯ ಹುಟ್ಟುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಬಲದಿಂದ ಮೇಲು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕುಳಿತು. . ." ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಅವನು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮಂತ್ರ ಹೇಳಬಹುದು (ಮೌನವಾಗಿ), ಹಗಲು ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿ, ಅಥವಾ ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಧ್ವನಿ ತೆಗೆದು ಹೇಳಬಹುದು (TA II 12,1). Cf. also AitA V 3,3. ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯವೂ ಪಠಿಸುವುದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂಜೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಉದಾ., in SB XI 5,6,3: *svadhyayo vai brahma-yajnas*.

⁵ GauDhS XVI 18, Manu IV 116, Visnu-smṛti XXX 10. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಅಂತವಾಸಿನ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು, ಅಂದರೆ ಕೆಲವರ ಪ್ರಕಾರ "(ಗ್ರಾಮದ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ/ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವರು" ಎಂದು ಅರ್ಥ; ಮೇಲಿನ ಪು. 96f ನೋಡಿ.

ನಗರದಲ್ಲಂತೂ ಬೇಡ,"⁶ ಅಥವಾ "ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಬಾರದು."⁷ ನಗರದ ಬದುಕಿನ ಬಗೆಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜಿಗುಪ್ಸೆ ಇರುವುದು ಬೌಧಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ, "[ಹೀಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಯೋಚಿಸಿದರೆ] ಯಾವನು ನಗರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೋ, ಯಾವನು ದೇಹವು ನಗರದ ಧೂಳಿನಿಂದ ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟಿದೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಕಣ್ಣುಗಳು ಮತ್ತು ಬಾಯಲ್ಲಿ ನಗರದ ಧೂಳು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದೆಯೋ, ಅಂಥವನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ ಎಂದುಕೊಂಡರೆ - ಅದಾಗಲಾರದು" (2 ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ, 3,6,33).⁸

ವೇದಕಾಲವು ಕೊನೆಯಾಗುತ್ತ ಬಂದಂತೆ ಬಹಳ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಆಗಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ⁹ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತದ ಒಳಗೆ ಸಮಿಧೆಗಳನ್ನು ತರಲು "ಹೊರಗೆ ಹೋಗಬಹುದು" (ನಿಷ್ಕ್ರಮ್ಯ) ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲಿನ ದೇವಪಾಲನ ಭಾಷ್ಯವು¹⁰ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ನಂತರದ ಕಾಲದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತ "ಗ್ರಾಮದಿಂದ" (ಗ್ರಾಮಾದ್) ಎಂಬುದನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಸ್ತಶಕೆಯ ಆರಂಭದ ಶತಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಅರಸರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆಂದು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು (ಅಗ್ರಹಾರಗಳು) ದಾನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದದ್ದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ, ಅವು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಂಡ ತೆರಿಗೆ-ರಹಿತ ನೆಲೆಸುನಾಡುಗಳು; ಆದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಬೋಧಕನೂ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಉಸ್ತುವಾರಿ ನಡೆಸುತ್ತ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿ, ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ವಿಹಾರಗಳ ಹಾಗೆ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ನೆಲೆಸುನಾಡುಗಳ ಒಳಗೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ, ಕೇರಳದ ನಂಬೂದರಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಆಡಮ್ (Adam) ಅವರು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಂತೆ (ಅವರ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿದೆ, 1830) ಬಂಗಾಲ ಮತ್ತು ಬಿಹಾರದ ಶಿಕ್ಷಕರು ತಮ್ಮ ನೆಲೆಸುನಾಡುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಣ್ಣ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, (ಮತ್ತು ಈಗಲೂ ಕಲಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು). ನನಗೆ ತಿಳಿದಿರುವಂತೆ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಈಗ "ಸೂರುಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದ" ಜಾಗಗಳಿಗೆ ಯಾರೂ ಹೋಗುವವರಿಲ್ಲ.

ವೇದಕಾಲದ ಅಧ್ಯಯನವು ಬಹಳ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದರೂ, ಅದು ಯಾವ ಅಡೆತಡೆಗಳಿಲ್ಲದೆಯೇ ಮುಂದುವರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಯನವು (ಭಂದಸಾಮ್ ಉಪಾಕರ್ಮನ್/ಉಪಾಕರಣ) ಮುಂಗಾರು ಆರಂಭಗೊಂಡ ಕೆಲವು ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು (ಬಿದ್ದ ಮೊದಲ ಮಳೆಗೆ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ, ಅದರ ನಂತರ "ಸಸಿಗಳು ಹುಟ್ಟತೊಡಗಿದಾಗ"),¹¹ ಮತ್ತು ಬೇಸಿಗೆಯು ಆರಂಭಗೊಂಡಾಗ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ (ಭಂದಸಾಮ್ ಉತ್ಸರ್ಜನಾ) ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು: ತಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಭಾರತದ ಬೇಸಿಗೆಯ ಬೇಗೆಯು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಳೆಗಾಲದ ಅನಾನುಕೂಲತೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗಂಭೀರವಾದ ಅಡಚಣೆಯಾಗಿತ್ತು ಎನ್ನುವದಂತೂ ಸ್ಪಷ್ಟ - ಅದು ಈಗಲೂ ಹಾಗೆ ಇದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಜನ ಸೂರಿನ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು (ತಪಸ್ವಿಗಳು ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ), ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಮಯವು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಒದಗಿಬರುವ ಸಮಯವಾಗಿತ್ತು.¹² ಅಧ್ಯಯನದ ಆರಂಭಕ್ಕೆ (ಆಷಾಢ, ಶ್ರಾವಣ, ಮತ್ತು

⁶ GauDhS XVI 45 nityam eva nagare.

⁷ ApDhS I 3,9,4 nigamesv adhyayanam varjayet.

⁸ BauDhS II 3,6,33 pura-renu-kunthita-sariras tat-paripurna-netra-vadanasca / nagare vasan suniyatatma siddhim avapsyatiti na tad asti // Cf. ApDhS I 11,32,21 nagara-pravesanani varjayet "ನಗರಗಳನ್ನು ಅವನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬಾರದು[ಪದೇ ಪದೇ]."

⁹ ManGS I 1,15; KathGS I 29; LaugGS I 30.

¹⁰ KathGS and LaugGS ಮೇಲಿನ ಅವರ ಭಾಷ್ಯ.

¹¹ SGS IV 5,2 AsGS III 4,2, and ParGS II 10,2 osadhinam pradurbhave; also Manu IV 95andYajn. I 142.

¹² ಈ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಮುಂಚಿನ ಐರ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಪದ್ಧತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯುವ ಕವಿಯು ಶರತ್ಕಾಲದಿಂದ ಶಿಶಿರದವರೆಗೆ ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನೊಂದಿಗೆ ಉಳಿದು, ನಂತರ ಪ್ರಮಾಣಪತ್ರದೊಂದಿಗೆ ತನ್ನ ವಸಂತದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಮರಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಐರ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ಮುಂಚೆ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿತ್ತು-ತರಬೇತಿಯು ಆರಂಭದ ಏಳು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯಬಹುದು (Osborn Bergin, *Journal of the Ivernian Society*

ಭಾದ್ರಪದ) ಮತ್ತು ಅದರ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೂ (ಪುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಮಾಘ) ಯೋಗ್ಯವಾದ ತಿಂಗಳುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಮೂರು ಕಾರಣಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು, ರಾಶಿಚಕ್ರಗಳ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಭಾರತೀಯ ಕ್ಯಾಲೆಂಡರಿನ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ತಿಂಗಳುಗಳು ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು; ಎರಡನೆಯದು, ಉಪಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯುವ ಮುಂಗಾರಿನ ಚಲನೆ, ಜೂನ್ ತಿಂಗಳ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗುವ ಮುಂಗಾರು ಮುಂದೆ ಚಲಿಸುತ್ತ ಪಂಜಾಬನ್ನು ಒಂದು ತಿಂಗಳ ನಂತರ ತಲುಪುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳುಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಆರೂವರೆ ತಿಂಗಳುಗಳವರೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅಧ್ಯಯನದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಧಿಗಳನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತವೆ.¹³ ಆದರೆ, ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ 'ಬಿಡುಗಡೆ'ಯನ್ನು (ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ) ಕೆಲವು ದಿನಗಳ¹⁴ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ವಿರಾಮ ಮಾತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಅದರ ನಂತರ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಪುನರಾರಂಭಿಸುವ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ:¹⁵ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ "ಬೇಸಿಗೆಯ ಅವಧಿ"ಯಲ್ಲಿನ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣ, ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಛಂದಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ಪೂರಕ (ವೇದಾಂಗ) ಗ್ರಂಥಾಧ್ಯಯನಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ,¹⁶ ಉಳಿದವು ಈ ವಿರಾಮದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ಹೊಸ ವೈದಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತವೆ.¹⁷

ಮನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ 4ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ 98ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ತಿಂಗಳುಗಳನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನು ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳ ಅಮವಾಸ್ಯೆಯಿಂದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಅಭ್ಯಸಿಸಿದ ವೇದ ಪಠಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪೂರಕ ಪಠಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.¹⁸ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ಕೇವಲ ನಂತರದ ಎರಡೇ ಪಠಗಳು ತಿಂಗಳಿನ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ, ಅಮವಾಸ್ಯೆಯಿಂದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯನ್ನು ವೇದಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಸಲಿಡಲು ಅನುಮತಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ.¹⁹ ಈ ರೀತಿಯ ಒಂದು ರೂಢಿಯು ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗಶಃ ಇತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಬೌದ್ಧರ ಕೃತಿಯಾದ ದಿವ್ಯವಾದನವು (489) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದ ಆರಂಭದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಆಷಾಢದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಬೌದ್ಧಿಕ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಮಯವನ್ನು ಮೀಸಲಿಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಕಾರ್ತೀಕದಲ್ಲಿ ತಾವು ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ತಮಗೆ ಸಂಶಯವಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.²⁰

5 (1913), p.157). ಡ್ರೂಯಿಡ್ ಪುರೋಹಿತರ ಶಿಕ್ಷಣವು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೂ ನಡೆಯಬಹುದು (*disciplina* - ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆಗೆ ಸಂವಾದಿಯಾದ ಪದ):Julius Caesar, *De bello Gallico* VI 14.

¹³ ಕೌಶಿಕ ಸೂತ್ರ 139 ಮತ್ತು 141: ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಮೂರು ದಿನಗಳು ಬಾಕಿ ಇರುವಾಗ; ApDhS I 3,9,2f :ನಾಲ್ಕುವರೆ ಅಥವಾ ಐದು ತಿಂಗಳು; ParGS II 11,10: ಐದೂವರೆ ತಿಂಗಳು; SGS IV 6,7f: ಐದೂವರೆ ಅಥವಾ ಆರೂವರೆ ತಿಂಗಳು; AsGS III 5,14: ಆರು ತಿಂಗಳು.

¹⁴ GoGS III 3,1 If. *udag-ayane ca paksinim ratrim; ubhayata eke tri-ratram* "ಉತ್ತರಾಯಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ [ಅವರು ಕಾಯುವ ಸೂರ್ಯನ ಪಥ] ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಆದರ ನಂತರ; ಕೆಲವರು ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳವರೆಗೆ, ಆದರೆ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ನಂತರ." III 3,17 ರಲ್ಲಿ ಒಂದು "ಪ್ರತಿ-ಆರಂಭ" (ಪ್ರತ್ಯುಪಾಕರಣ)ದ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ, ಅದು ಈ ಎರಡನೆಯ ಅವಧಿಯನ್ನು ಆರಂಭಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ, ನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು "ಪುನರ್-ಆರಂಭ" (ಪುನರ್-ಉಪಾಕರಣ)ವು ಮುಂದಿನ ಮುಂಗಾರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

¹⁵ SGS IV 6,9 *adhiyiramsced, ahoratram uparamya pradhyanam* "ಅವರು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದರೆ, ಅಧ್ಯಯನವು ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಒಂದು ರಾತ್ರಿಯ ವಿರಾಮದ ನಂತರ ಮುಂದುವರೆಯಲಿ."

¹⁶ VasDhS XIII 6f. *ata urdhvam suklesv adhiyita kamam tu vedangani* (VaikhGS II 12 ನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ) ಮತ್ತು AsGS III 5,23. ಮೇಲಿನ ಭಾಷ್ಯ.

¹⁷ ApDhS I 3,11,35 *ananuktam capartau chandaso nadhiyita* "ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನು ತಾನು ಈ ಮೊದಲು ಕಲಿಯದೇ ಇದ್ದ ವೇದದ ಯಾವ ಭಾಗವನ್ನೂ ಅಭ್ಯಸಿಸಬಾರದು."

¹⁸ Manu IV 98 *ata urdhvam tu cchandamsi suklesu niyatah pathet / vedangani ca sarvani krsnapaksesu sampathet* /98/ IV 95 ನಲ್ಲಿನ *ಅಧೀಯತ* "ಅಭ್ಯಸಿಸಲಿ [ಹೊಸ ವಿಷಯವನ್ನು] ಮತ್ತು IV 98 ನಲ್ಲಿನ *ಪಠೇತ್* "ಪಠಿಸುವುದು [ಓಂದೆ ಕಲಿತ ವಿಷಯವನ್ನು]" ನಡುವಿನ ವೈರುಧ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ.

¹⁹ VasDhS XIII *ata urdhvam suklapaksesv adhiyita* and VaikhGS II 112: 31,3.

²⁰ Cf. K.A.Nilakantha Sastri, *Gleanings on Social Life from the Avadanas*, Calcutta 1945, pp.36-38.

ಬಹುಶಃ, ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ರಾಶಿಯೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲೇ ಹೋಗುವುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮೂಲತಃ ವಾರ್ಷಿಕ ಅಧ್ಯಯನವು ಜನವರಿ ಅಥವಾ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಎಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದವು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ, ಆಗ ಬುಡಕಟ್ಟಿನ ಜನ, ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ ಬುಡಕಟ್ಟಿನ ಕೆಲವು ಸದಸ್ಯರಾದರೂ ಪ್ರಯಾಣ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.²¹ ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಲಿತ ವಿಷಯದ ಪುನರಾವಲೋಕನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಅನುಮತಿಯು ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಕೊನೆಗೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಅಥವಾ ವೇದಾಭ್ಯಾಸವನ್ನೇ ಮುಂದುವರಿಸಲೂ ಸಹ ಅನುಮತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಇನ್ನೂ ಕೊನೆಗೆ, ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಎಂಬ ಪದವೇ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು, ಅಥವಾ ಅತಿ ಕಡಮೆ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿತು, ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ (ತನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಯಾರೂ ಹಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದ ದಿನದಂದು ಅದನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನು²² ವಿಷಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಮತ್ತು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನ ಸ್ಮಾರ್ತಸಾರದಲ್ಲಿ "ಒಂದು ವರ್ಷ ವೇದವನ್ನು ಕಲಿತ ನಂತರ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಉಪಾಕರ್ಮದ ದಿನದಂದು ಆಚರಿಸಬಹುದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಹಾಗೆ ಆಚರಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ ನಡೆದೀತು" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.²³ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವೆರಡೂ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ದಿನ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ: ಮೊದಲು ಶಾಲಾ ವರ್ಷವನ್ನು ಮುಕ್ತಾಯಗೊಳಿಸುವುದು, ನಂತರ ಹೊಸ ಶಾಲಾ ವರ್ಷವನ್ನು ಆರಂಭಗೊಳಿಸುವುದು, ಇವೆರಡನ್ನೂ ಒಂದೇ ದಿನ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.²⁴

ಸೂತ್ರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂಚೆ), ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸದೇ ಇದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದದ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಅಥವಾ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ನಂತರ ಓದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸದೇ ಇದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ನಂತರ ಏನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು? ಈ ಕುರಿತು ಹಳೆಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮೌನ ತಾಳುತ್ತವೆ. ವೇದಕಾಲದ ಭಾರತೀಯರು ನಿಜಕ್ಕೂ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನ ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ತಮ್ಮಿಂದ ದೂರ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದುಕೊಂಡರೆ, ಎಂಟು ವರ್ಷದಷ್ಟು ಎಳೆಯ ಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶಿಕ್ಷಕರ ಬಳಿ ಹೋದ ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಅವರು ಹನ್ನೆರಡು ಅಥವಾ ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ, ಅವರ ಅಧ್ಯಯನವೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ ಬಳಿಕವೇ ಮತ್ತೆ ನೋಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು; ಈ ಎಳೆಯರು ತಾವು ರೂಪಗೊಳ್ಳುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕುಟುಂಬದಿಂದ ದೂರವಿರುತ್ತಿದ್ದರು, ಮತ್ತು "ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲಕರು, ಯುವಕರು ಯಾರೂ ಇರದೇ ಕೇವಲ ಶಿಶುಗಳು, ದೊಡ್ಡವರು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ?" ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಸಿ. ಕುನ್ಯನ್ ರಾಜಾ(C.Kunhan Raja)ರವರು ಮುಂದಿಡುತ್ತಾರೆ.²⁵ ಬಾಲಕರು ಬಹುಶಃ ತಮಗೆ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದ ಹಲವು ರಜಾದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದಿನ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾವಧಿ ವಿರಾಮದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ರಾಜಾ ಅವರು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂಚನೆಗೆ ವಿಲಿಯಮ್ ಆಡಮ್ (William Adam) ಅವರು 1836 ರಲ್ಲಿ ಅವಲೋಕಿಸಿದ ಬಂಗಾಲದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯು "ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಅಥವಾ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ರಜಾದಿನಗಳಿಂದಾಗಿ ಕಡಿತಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಷಾಢದಿಂದ ಕಾರ್ತಿಕದವರೆಗೆ ಅಥವಾ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳ ಮಧ್ಯಕಾಲದಿಂದ ನವೆಂಬರಿನ ಆರಂಭದವರೆಗೆ, ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಐದು ತಿಂಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದ

²¹ ವರ್ಷಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಕಷ್ಟದ ಕಾಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಜಾನುವಾರುಗಳು ತೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಮೈಯೆಲ್ಲ ಕೂದಲು ಬೆಳೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ: KS VI 2 and AitB IV 26, 3.

²² ಮಾನವ ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರದ ಮೇಲಿನ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನ ಭಾಷ್ಯ I 5,1, ed. Ramakrishna Harshaji Sastri, Baroda 1926 (GOS no.35), repr. New Delhi 1982, p.34.

²³ Smrtyarthasara ed. Anandasrama Press, Poona 1912, p. 11 quoted from Kane, *HoDh*, vol.II p.817.

²⁴ Kane, *HoDh*, vol.II p. 817. ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಅಧ್ಯಯನದ ಆರಂಭ"ದ ಆಚರಣೆಯು ಕೆ. ಎ. ನೀಲಕಂಠ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ (*ibid.*, p.36) ಅವರ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ "ಈಗ ಅದನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಪುರೋಹಿತರನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡು ಅದರಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವವರಿಗೂ ಸಹಾ ಅರ್ಥ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಒಂದು ನೀರಸವಾದ ಆಚರಣೆಯಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆ."

²⁵ C.Kunhan Raja, *Education in Ancient India*, pp. 105f.; cf. above pp.99f.

ಹಲವು ಅಲ್ಪಾವಧಿ ರಜಾದಿನಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಾವು ಯಾವ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಆ ಹಳ್ಳಿಯ ಸ್ಥಳವಂದಿಗರಾಗಿದ್ದರೆ ಇದ್ದರೆ ಮುಖ್ಯ ರಜೆಯಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಕ್ಷ ಅವರು ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಬಹುದು, ಆದರೆ ಅದು ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತರ ಸುಪರ್ದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಷ್ಟು ನಿಯತಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.²⁶ ಹೀಗೆ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಳೆಯ ಬಾಲಕರು (ಅವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯರೊಂದಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಳ್ಳದೇ ಇದ್ದರೆ) ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ, ಒಮ್ಮೆ ರಾಜಸ್ಥಾನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ನೆನಪು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು, ಅವರ ಪಾಲಕರು ಅವರನ್ನು ಮನೆಯಿಂದ ನಾನೂರು ಕಿಲೋಮೀಟರ್ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಹಿಮಾಲಯದ ತಪ್ಪಲಿನ ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವೊಂದರಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಕರ ಬಳಿ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರು; ಅವರು ಅಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಾಸಿಸಿದ್ದರು, ನಡುವೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಿಗುವ ರಜೆಯಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆ-ತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಲು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು, ಮತ್ತು "ಶಿಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿ-ಇಬ್ಬರೂ ನನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಂತೆ ಆಗಿದ್ದರು" ಎಂದು ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇನ್ನೂ ಹಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಹುಡುಗರು ಮತ್ತು ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಪ್ರೌಢರು ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಅವಧಿಯು ದೀರ್ಘವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ, "ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆಂದು ಮನೆಯಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗಾಗಿ [ಪತ್ನಿಯು] ಕಾಯಬೇಕು, ಆಕೆಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ, ಮಗುವಿದ್ದರೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ." ಎಂದು ಅದು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ.²⁷

ನಾವು ವೇದಕಾಲವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಠ್ಯಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಹೆಚ್ಚು ವಯಸ್ಸಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ-ವಿರಾಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು: ಅವರು ವೇದಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗುವ, ಒಂದು ಜಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡ ಪ್ರೌಢರ ಜನಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಆಗಾಗ ಸವಾಲೊಡ್ಡುತ್ತಿದ್ದ ಆಕ್ರಮಣಶೀಲ ದಾಳಿಕೋರರಾದ ವ್ರಾತೃರಿರಬಹುದೇ? ವ್ರಾತೃರೆಂದರೆ ಆರ್ಯೇತರ ಸಮುದಾಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದಾಳಿಕೋರ ತಂಡವೆಂದುಕೊಂಡ ಮುಂಚಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಈಗ ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ, ಮತ್ತು ಎಚ್ ಫಾಕ್(H.Falk)ರವರು ಈಗ ಆ ತಂಡಗಳನ್ನು ಆರ್ಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಯುವಕರು ಎಂದು, "ಬಡ ಸೋದರ ಸಂಬಂಧಿಗಳು" ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ.²⁸ ಈ ವ್ರಾತೃರು ಅಧ್ಯಯನ-ವಿರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿರಿವಯಸ್ಸಿನ ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆಯೇ?

ವ್ರಾತ (Vraata) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಆ "ತಂಡ"ವು ಒಂದು ವ್ರತ - "ಶಪಥ ಅಥವಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮಾನುಚರಣೆ"ಗಾಗಿ ಅಲೆಯುವುದರಿಂದ (ವೇದಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನ ಜೀವನದ ಒಂದು ಭಾಗ) ಹಾಗೆ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತೆ? ಅಥವಾ, ವ್ರಾತೃ ಪದವು ವ್ರತ - "ಶಪಥ ಅಥವಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮಾನುಚರಣೆ"ಯಿಂದಲೇ ನೇರವಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆ?²⁹ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಬದುಕನ್ನು ಆತನು ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವ್ರತಾಚರಣೆಗಳ ಮಾಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯಾಸದಾಯಕಗೊಳಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲವು ವ್ರತಗಳು ಆಚರಿಸಲು ಸುಲಭವಾಗಿದ್ದವು, ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸಾವಿತ್ರೀ ವ್ರತ, ಬೋಧನೆಯ ಮೊದಲಿಗೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಸಾವಿತ್ರೀ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಅದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿತ್ತು; ಸೂರ್ಯಾಸ್ತದವರೆಗೆ ಮೌನವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಮೂರು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಹಾಲು-ಮೊಸರು ವರ್ಜ್ಯ, ಉಪ್ಪು-ಖಾರವಿಲ್ಲದ ಸಪ್ಪೆ ಊಟ, ಹೀಗೆ.³⁰ ಶಿಕ್ಷಕ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು

²⁶ *One Teacher, One School*, p.79.

²⁷ Kautaliya Arthashastra III 4,28 *brahmanam adhiyanam dasa-varsany aprajata, dvadasa prajata ...akankseta*. Cf. ಮೇಲೆ ಪು. 100ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ನಾಭಾನೆದಿಷ್ಟವನ್ನು ಕುರಿತ ವೈದಿಕ ಐತಿಹ್ಯವನ್ನೂ ನೋಡಿ.

²⁸ Harry Falk, *Bruderschaft und Wurfelspiel*, Freiburg 1986.

²⁹ ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟವರು J.W.Hauer, *Der Vratya*, Stuttgart 1927, pp.186f. and *Der Yoga. Ein indischer Weg zum Selbst*, 2nd ed., Stuttgart 1958, p.34.

³⁰ KhadGS II 4,3 I f. *tisthed astamayat tusnim. . triratram ksara-lavane dugdham iti varjayet*.

(ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ತಪಸ್ವಿ?) "ಕಠಿಣ ಮೌನವ್ರತದಲ್ಲಿರಬೇಕು; ಮಾತನಾಡುವುದಿದ್ದರೆ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಹಿಡಿದು ಬಾಯಿ ತೆಗೆಯದೆ ಮಾತನಾಡಲಿ, ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾದ ಶಿಕ್ಷಕನೊಂದಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದ್ದಷ್ಟೇ ಮಾತನಾಡಬೇಕು."³¹ ಹದಿನಾರನೆ ವಯಸ್ಸಿನ³² ಹೊತ್ತಿಗೆ, *ಗೋದಾನದ* ಸಮಾರಂಭವಾದ ನಂತರ, ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಹೊಸ ನಿಬಂಧನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವ (esoteric) ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೋಧನೆಗಳಿಗಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು (ಉಪನಯನ)³³ ಅಥವಾ "ಮಧ್ಯಂತರ ಪವಿತ್ರೀಕರಣ"ವನ್ನು (ಅವಾಂತರ-ದೀಕ್ಷಾ)³⁴ ಹೊಂದಬಹುದಾಗಿತ್ತು: ಸ್ನಾನ, ತಲೆ ಬಾಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಹಲ್ಲು ಸ್ವಚ್ಛ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಾಲು ತೊಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕ್ಷೌರ, ಹಸ್ತಮೈಥುನ, ಮುಂತಾದವು ನಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದವು.³⁵

ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ³⁶ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಕಪ್ಪು ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಿತ್ತು ಮತ್ತು ಗೂಢವಾದ, ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಬೇಕಿತ್ತು. **ಶಾಕ್ಷರ ವ್ರತವು** ಬಹಳ ಕಠಿಣವಾಗಿತ್ತು, ಒಂದು ವರ್ಷ ಅಥವಾ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕಿತ್ತು: ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸ್ನಾನ, ಗಾಢ ಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರ, ಗಾಢ ಬಣ್ಣದ ಆಹಾರ, ಹಗಲು ನಿಂತುಕೊಂಡಿರುವುದು, ಇರುಳು ಕೂತುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಳೆ ಬಂದರೆ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆಯದೆ ಇರುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ.³⁷ ಕೆಲವು ಸಮಯವನ್ನು ದಟ್ಟವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆಯಬೇಕಿತ್ತು³⁸ ಇವು ಒಂಬತ್ತು **ಮಹಾನಾಮ್ನಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು**³⁹ ಕಲಿಯಲು ಇರಬೇಕಾದ ತಯಾರಿ⁴⁰ಯಾಗಿತ್ತು. ಫಾಕ್⁴¹ ಅವರು ಅಂದುಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಅಭ್ಯಾಸಗಳು ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿಧಿವತ್ತಾದ ಮುಕ್ತಾಯದ (*ಸಮಾವರ್ತನ*) ನಂತರ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು; ಆದರೆ ಅದು ಸರಿ ಎನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಮಾವರ್ತನ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ-ಅವರ ಸಮಯವು ನಿಯಮಾನುಕ್ರಮ ಬೋಧನೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ: ಆದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ನಿಯಮಾನುಸಾರವಿರುವ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಂಗಾರಿನ ಆರಂಭ ಮತ್ತು ಚಳಿ ಆರಂಭವಾಗುವ (winter solstice- ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ) ನಡುವಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾನೆ, ವರ್ಷದ ಉಳಿದಾರ್ಧದಲ್ಲಿ (*ಉದಗ್-ಆಯನದ* ಸಮಯ-"ಸೂರ್ಯ ಉತ್ತರಪಥವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಸಮಯ") ವಿಶೇಷ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.⁴² ಎಚ್. ಫಾಕ್‌ರವರು⁴³ ಈ ಆಚಾರವಿಧಿಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಅಡವಿಯೊಳಗಿನ ಆಕ್ರಮಣಶೀಲ ಪ್ರಾತ್ಯರ ತಂಡಗಳೊಂದಿಗೆ, ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಅರಣ್ಯಕಗಳ ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದಕ್ಕೆ ತಳಕು ಹಾಕಿದ್ದಾರೆ, ಆದರೂ ಅವರು ನೀಡುವ ವಿವರಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

³¹ BauDhS II 10,18,16 *tatra maune yuktas trividya-vrddhair acaryair ... dantair dantan samdhayantarmukha eva yavad-artha-sambhasi...*

³² ಕೆಳಗಿನ pp.298f ನ್ನು ನೋಡಿ.

³³ GoGS III 1,10.

³⁴ KathA III 198 (ed. and trans. Michael Witzel, Kathmandu 1974), pp. 72-75.

³⁵ GoGS III 1,20-26 *snanam. avalekhana-dantapraksalana-padaksalanani. ksurakrtyam...*

svayam indriya-mocanam iti. JaiGS I 16 ಈ ಸೂತ್ರವು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇಳಿಯಲು ಅನುಮತಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಮೋಣಕಾಲು ಮುಳುಗುವವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಳಿಯಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತದೆ (*nordhvam janvor apah prasnayat*).

³⁶ SGS II 11,10-12; JaiGS I 16.

³⁷ GoGS III 2,20; JaiGS I 17; KhaGS II 5,22-27.

³⁸ GoGS III 2,38.

³⁹ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಐತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈ ಮಹಾನಾಮ್ನಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಬಹಳ ಹಳೆಯ **ಮಂತ್ರಗಳು**, ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ: SGS II 12,3 + 6 + 9; H.Oldenberg, *SBE XXIX* pp. 158 f. AGWG 1915, pp.375-381; J.Gonda, *Vedic Literature*, p.317.

⁴⁰ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವ್ರತದ ಮೊದಲನೆಯ, ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಎರಡು ಭಾಗದ ಅವಧಿ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಪಾಠವನ್ನು (ಅಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರೀಯ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಸುವ ಆಯ್ಕೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು, ಅಥವಾ ವ್ರತವು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಅವರು ಕಾಯಬಹುದು: GoGS III 2,31-33 *tritiye carite stotriyam anugapayed*, *evam itare stotriye, sarva vante sarvasya.*

⁴¹ H.Falk, *Bruderschaft und Wurfelspiel*, p.67.

⁴² SGS III 1,5 *udag-ayane sukla-pakse* "ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚಲಿಸುವಾಗ, ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ."

⁴³ Harry Falk, *Bruderschaft und Wurfelspiel*, pp.67-71.

ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳು ನಾಲ್ಕು ವೇದ-ವ್ರತಗಳ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನತೆಯಿದೆ: ಮಹಾನಾಮ್ನಿ ವ್ರತ, ಮಹಾವ್ರತ, ಗೋದಾನ ವ್ರತ, ಔಪನಿಷದ ವ್ರತ, ಆದಿತ್ಯ ವ್ರತ, ಇತ್ಯಾದಿ.⁴⁴ ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ವ್ರತವು ವೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಘಟಕವೊಂದರ ಪೂರ್ವತಯಾರಿಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು: ವ್ರಾತಿಕ ವ್ರತವು ಅರಣ್ಯಕಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ, ಔಪನಿಷದ ವ್ರತವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಹೀಗೆ. "ಮೂರು [ಪ್ರಕಾರದ] ಪದವಿಗಳಿವೆ: ವಿದ್ಯಾ-ಸ್ನಾತಕ, ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕ, [ಮತ್ತು] ವಿದ್ಯಾ-ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕ. ತನ್ನ ವ್ರತಗಳು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಯಾರು 'ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾರೆಯೋ' ಅವರು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾ-ಸ್ನಾತಕರು. ಯಾರು ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ಮೊದಲೇ ತನ್ನ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ 'ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾರೆಯೋ' ಅವರು ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕರು. ಯಾರು ಎರಡನ್ನೂ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ 'ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾರೆಯೋ' ಅವರು ವಿದ್ಯಾ-ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕರು.⁴⁵

ಆಷಾಢದ (ಅಥವಾ ಮತ್ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ತಿಂಗಳಿನ: ಮೇಲೆ ನೋಡಿ) ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು (ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಮಾಸದ ಐದನೆಯ ದಿನವೂ ಆಗಬಹುದು) ಆರಂಭವಾಗುವ ಅಧ್ಯಯನದ ಮತ್ತು ಬೋಧನೆಯ ಪಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಅಮಂಗಳಕರ ದಿನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಂಗಳಕರ ದಿನಗಳನ್ನು ಗಣನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ದಿನಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ: ಚಂದ್ರಮಾನದ ಕ್ಯಾಲೆಂಡರಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಮವಾಸ್ಯೆ, ಹುಣ್ಣಿಮೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ನಿಗದಿತ ದಿನಗಳು, ಜೊತೆಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದೇವ-ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಿಟ್ಟ ವಿಶೇಷ ರಜಾದಿನಗಳ ಆಚರಣೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹವಾಮಾನದ ವೈಪರೀತ್ಯ, ಅರಾಜಕತೆ, ಅಥವಾ ದೊರೆ ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ (ಮತ್ತು, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟು ಅಥವಾ ಸಾವಿನಿಂದಾಗಿ ದೊರೆಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ಸೂತಕವಿದ್ದಾಗ), ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಸಾವಾದಾಗ, ಅಥವಾ ತೋಳಗಳ ಊಳುವಿಕೆ ಅಥವಾ ಗೂಬೆಯ ಕಿರಿಚುವಿಕೆಯಂತಹ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಕ್ಷೋಭೆ ತರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಧ್ವನಿ ಕೇಳಿಬರುತ್ತಿದ್ದಾಗ - ಅಥವಾ ಯಾರಾದರೂ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಅಥವಾ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅಡಚಣೆಗಳೂ (ಅನಧ್ಯಾಯ - "ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬಾರದ ದಿನಗಳು") ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.⁴⁶ ಕೆಲವು ಅಡಚಣೆಗಳು ಅಲ್ಪಾವಧಿಯದ್ದಾಗಿದ್ದು, ತೊಂದರೆ ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯು ಕೊನೆಗೊಂಡಾಗ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತೆ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ, ಇನ್ನುಳಿದವು ಒಂದು ದಿನ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು.⁴⁷ ಜೊತೆಗೆ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಠವನ್ನು ಗೈರಿದ್ದವನು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುವ ತನಕ ಸ್ಥಗಿತಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ,⁴⁸ ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಿಳುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಶಿಕ್ಷಕನು ಅದೇ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಎರಡು ಸಲ ಕಲಿಸುವ ಕಷ್ಟವನ್ನೂ ತಪ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಡಚಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಹೊಸ ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು⁴⁹ ಕಲಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಭಂಗವಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಉಳಿದಂತೆ ಅದಾಗಲೇ ಕಲಿತಂಥ

⁴⁴ GoGS III 1,28; SGS II 11,1-12,18; Kane, *HoDh*, vol. II pp.370-373.

⁴⁵ ParGS II 5,32-35 *trayah snataka bhavanti vidya-snatako vrata-snatako vidyavrata- snataka iti. samapya vedam asamapya vratam yah samavartate sa vidya-snatakah samapya vratam asamapya vedam yah samavartate sa vrata- snatakah. ubhayam samapya yah samavartate sa vidya-vrata-snataka iti.*

⁴⁶ ApDhS I 3,10,19 (ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ I 148) ದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ "ಇಂಪಾದ ಗಾಯನ" ದ (ಸಾಮನ) ಬಗೆಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಅದು ಸಾಮವೇದದ ಬಗೆಗೆ ಇರಬಹುದು, ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗಿದೆ, *sakbantare ca sammam anadhyayah* I 3,10,20.

"ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಖೆಯು [ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ವೇದದ, ಅಲ್ಲಿ] ಇಂಪಾದ ಗಾಯನವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಬಾರದು." ಮನು IV 124 ವಿನ ಸಂಶಯಾಸ್ತದ ವಿವರಣೆ ಹೀಗಿದೆ, ಸಾಮವೇದವು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಪವಿತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅಶುದ್ಧ; ಇದು ಮೇಧಾತಿಯ ಮಂಡನೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ಸಾಮವೇದವು ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಅಶುದ್ಧವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹಾಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮೇಧಾತಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬಹುಶಃ ಗಾಯನವು ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ಬಗೆಯ ಸಂಗೀತವೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಏಕಾಗ್ರತೆಗೆ ಭಂಗ ತರುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು.

⁴⁷ ಸೌಧಾತಕಿ ಎಂಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಯಾರೋ ಕೆಲವು ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಆಗಮನದಿಂದ ತನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಭಂಗವಾದದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತಸಗೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಭವಭೂತಿಯು ಹಾಸ್ಯಮಯವಾಗಿ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ (Uttara-rama-carita, beginning of act IV).

⁴⁸ ApDhS I 3,11,11 [6 na tad... *adhyaita*] *viprosya ca samadhyayanam tad ahah* and GauDhS II 7,33 (XVI 33) *viprosya canyonyena saha.*

⁴⁹ ApDhS I 4,12,9 *vidyampraty anadhyayahsruyate na karma-yoge mantranam.*

ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲೀ, ಈ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲೀ,⁵⁰ ಅಥವಾ ಐಹಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಠ್ಯಗಳ⁵¹ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಲೀ ಯಾವುದೇ ತೊಂದರೆ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ. ಅಥರ್ವವೇದದ 7ನೆಯ ಕಾಂಡದ 66 ನೆಯ ಮಂತ್ರವು - ಮೋಡ ಕವಿದ ವಾತಾವರಣ, ಹಸಿರು ಬಾರ್ಲಿಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ಜಾನುವಾರುಗಳು ಇವರು ಪಠಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ - ಇಂತಹ ದೋಷಯುಕ್ತ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಏನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೋ ಅದರ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವ ಮಾಂತ್ರಿಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ: "ಅದು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಅಥವಾ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ - ಪಠಿಸಿದ್ದನ್ನು ಜಾನುವಾರುಗಳು ಕೇಳಿಸಿಕೊಂಡರೆ - ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತೆ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರಲಿ."⁵²

ಒಬ್ಬ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಹಲವು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದಾಗ ಅವರೊಳಗೆ ಶ್ರೇಣಿ ಇರುತ್ತದೆ, ಅವರೊಳಗೆ ಹಿರಿಯನಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಆತನು ಬಹಳಷ್ಟು ಸಲ ತನ್ನ ಕಿರಿಯ ಸಹಪಾಠಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಶಿಕ್ಷಕರೇ ಒಬ್ಬ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಸಹಾಯಕ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.⁵³ ಗುರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ನಡುವಿನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿ ಬರುವ ಕಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರ ಈ ಪಾತ್ರವು (ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಚಾರ್ಯ-ದೇಶೀಯ "ಶಿಕ್ಷಕ ಸದೃಶ" ಎಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರು),⁵⁴ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಅನೇಕ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್, ಪತಂಜಲಿಯು ಈ ಹಿರಿಯ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರ ಯಾವ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಗುರುತು ಮಾಡಿಲ್ಲ; ಇದು ನಂತರದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲದ ಚರ್ಚೆಗಳಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು, ಹೆಚ್ಚು ಬಲವಾದ ಮಂಡನೆಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಹಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರ ಅಂತಿಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (ಸಿದ್ಧಾಂತ) ಎಂದೂ, ಉಳಿದವರನ್ನು ಇನ್ನೂ ಆರಂಭಿಕ ಹಂತದಲ್ಲಿರುವವರದ್ದು ಮತ್ತು ಭಾಗಶಃ ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ಉತ್ತರಗಳು, ಅವು ಒಬ್ಬ ಆಚಾರ್ಯ-ದೇಶೀಯನದ್ದೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಎಂದೂ ಅವರೆಲ್ಲ ಗುರುತಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಹಲವು ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಯ ಮನದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಭೇದವೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ,⁵⁵ ಮತ್ತು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತರವು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಶಿಕ್ಷಕರೊಬ್ಬರ ಅಧಿಕಾರಯುತ ವಾಣಿ ಎಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ (ಅಥವಾ ಪತಂಜಲಿಯ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೂ ಅಲ್ಲ).⁵⁶

⁵⁰ ApSS XXIV 1,37; Mīmamsa-sūtra XII 3, 19; ApDhS I 4,12,9.

⁵¹ Manu II 105 *vedopakarane caiva svadhyaye caiva naityake / naniurodho 'sty anadhyaye homa-mantresu caiva hi /105 /*

"ಪೂರಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮತ್ತು ನಿಯತಕ್ರಮದ ಪಠಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಡಚಣೆಗಳು ಬಂದಾಗ ಯಾವುದೇ ನಿರ್ಬಂಧಗಳಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಆಹುತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೂ ನಿರ್ಬಂಧಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ." ಜೈನರು ಅನಾಧ್ಯಾಯದ ಬದಲು ಅಸಜ್ಜಾಯದ (ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ) ಬಗೆಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ; ಸಾಮಾನ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಓದು ಮತ್ತು ಕೈಪಿಡಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನಗಳಿಲ್ಲ ನಡೆಯಬಹುದು, ಆದರೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಆಚಾರ್ಯರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಓದಕೂಡದು: Nalini Balbir, *Proc. XXXII Intern. Congress for Asian and North African Studies, Hamburg, Stuttgart 1992*, pp.522f. "ಥೇರವಾದದ ಬೌದ್ಧ ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅನಾಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಿಂದೆಗಿದ್ದಾರೆ" ಎಂದು ನಳಿನಿಯವರು ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.

⁵² AV VII 66 *yady antarikse yadi vata asa yadi vrksesu yadi volapesu /*

yad asraavan pasava udyamanam tad brahmanam punar asman upaitu //

(trans. W.D.Whitney); ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದರೆ ಒಂದು ದೇವತಾಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಏನೋ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದ ಘೋಷಣೆಯಾಗಿರಬಹುದು.

⁵³ ApDhS I 2,7,28f. [27 ... *acaryavad vrttih*] *tatha samadiste 'dhyapayati vrddhatate ca brahmacarini* "[ಗುರುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ವರ್ತಿಸಬೇಕು] ಜೊತೆಗೆ ತನಗೆ ಕಲಿಸುವವನೊಡನೆಯೂ ಹಾಗೆಯೇ, ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ; ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ಹಿರಿಯ ಸಹಪಾಠಿಯೊಂದಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ." GoGS III 2,46 and JaiGS I 14. Cf. ದಲ್ಲಿ ಸಹಪಾಠಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಾ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. *ಮೇಲಿನ ಪುಟ. .80, 126 ರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ.*

⁵⁴ E.g., Kaiyata's Pradipa on the Mahabhasya on Panini V 4 105, varrt.3. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸಹಾಯಕ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ಸರ್ದಾರ್ ಪೋಡೋ, ಅಂದರೆ "ಮುಖ್ಯ ಬಾಲಕ" ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು: N.L.Basak, *Vernacular Education in Bengal (1800-1854)*, Calcutta 1974, pp.41 f.

⁵⁵ ಪತಂಜಲಿ ಮೀಮಾಂಸಕರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಆದ್ಯತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸದೇ ಆಯ್ಕೆಗಳ ಯಾದಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

⁵⁶ E.g., Mahabhasya II 60.6-11; cf. H.Scharfe, *Grammatical Literature*, Wiesbaden 1977, p.156 and *OLZ* 74 (1979), col.518

ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು (*dramatis personae*) ಗುರುತಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಅನುಮಾನಿಸಿದರೂ ಕೂಡಾ ಆ ಚರ್ಚೆಯೊಳಗಿನ ಅಂಶಗಳು ಆ ಪರಂಪರೆಯ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ, ಹಾಗೂ ಅದು ನಂಬತಕ್ಕದ್ದೇ, ಮತ್ತು ಅದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಶಾಲಾ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನಗಳ ಇತ್ತೀಚೆಗಿನ ಅವಲೋಕನಗಳಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ: ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಅರ್ಥವಾಗದ ಅಂಶಗಳ ಮೇಲೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ, ಇತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ, ಕಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ಅದು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಪರಿಹಾರವೇನೂ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಕೊನೆಗೆ *ಆಚಾರ್ಯ*-ಶಾಲೆಯ ಪಾರಂಗತ ಶಿಕ್ಷಕ ಮಧ್ಯಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅಂತಿಮವಾದ, ಸರಿಯಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ, ಅದು *ಸಿದ್ಧಾಂತ*, ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವರು *ಸಿದ್ಧಾಂತಿನ್* ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.⁵⁷ ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿದ್ದ ಚೀನೀ ಯಾತ್ರಿಕ ಐ-ಸಿಂಗ್ (I-tsing)ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಬೌದ್ಧ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಾದ ನಲಂದಾ ಮತ್ತು ವಲಭಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಾವಿನ್ನೂ ಕಲಿಯುತ್ತಿರಬೇಕಾದರೆ ತಮಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ಕೆಲ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾಠ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ಇಂಗಿತ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.⁵⁸ ತಮಿಳಿನ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವಾದ *ನನ್ನೂಲ್* ಅನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಹದಿಮೂರನೇ ಶತಮಾನದ ಲೇಖಕ ಪವನಂತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬಯಸುವ ಕಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡರೆ ಅದು ಮೌಲಿಕವಾದುದು: "ಶಿಕ್ಷಕರ ಎಲ್ಲಾ ಬೋಧನೆಗಳನ್ನು ಅವನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅರಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನು [ಕಲಿಯುವಿಕೆಯ] ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಕಲಿಯುತ್ತಿರುವ ಸಹವಿದ್ವಾಂಸರೊಂದಿಗಿನ ಒಡನಾಟದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಅರ್ಧವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಕಲಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಅಂದರೆ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿಯೂ); [ಹೀಗೆ] ದೋಷಮುಕ್ತ ಜ್ಞಾನದ ಹಿರಿಮೆಯು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಬಹಿರಂಗಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ."⁵⁹

ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಇಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಹೇಗೆ ವರ್ತಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ವಿಸ್ತೃತ ನಿಯಮಗಳಿವೆ. ಶಿಕ್ಷಕನು ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆತನು ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಥವಾ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖ ಮಾಡಿರಬೇಕು (ಅಥವಾ ಬಹುಶಃ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ), ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು (ಅಥವಾ ಇಬ್ಬರಿದ್ದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ) ಕೆಲವು ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಶಿಕ್ಷಕನ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ; ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಮೂರು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ಹೇಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.⁶⁰ ಇದರ ಅರ್ಥ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಎದುರುಬದುರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ

⁵⁷ D.H.H.Ingalls, in *Traditional India*, ed. M.Singer, Philadelphia 1959, p.5.

⁵⁸ I-tsing, *Record*, p. 177.

⁵⁹ ನನ್ನೂಲ್ 44f. *acan urattat-amaivara kkolinum kar kur-allatu parralan akum. avvinai-y-alarodu payil vakai-y-orukal cevvitin uraippa a-v-irukal-um mai-y-arupulamai manp-udaitt-akum*. The South Indian Haradatta (Buhler, *SBE II* p.xliii : sixteenth century. ಇವನು ವೈಯಾಕರಣಿಯಾದರೆ ಅವನು ಹನ್ನೊಂದನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದು: G.Cardona, *Panini, A Survey of Research*, The Hague 1976, p.281) ಈತನು ApDhS I 1,7,29 ಮೇಲೆ ಬರೆದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಂದು ಸೂತ್ರವಿದೆ:

acaryat padam adatte padam sisayah svamedhaya / padam sabrahmacaribhyah padah kalena pathyate //

"ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಗುರುವಿನಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ, ಕಾಲುಭಾಗ ಆತನ ಸ್ವಂತದ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆ, ಕಾಲುಭಾಗ ಆತನ ಸಹಪಾಠಿಗಳಿಂದ, ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಸಮಯವೇ ಕಲಿಸುತ್ತದೆ."

⁶⁰ SGS IV 8,2-4 [similar VI 3,2] *pran vodan vasina acaryo daksinata udan-mukha itarah dvau va bhuyamsas tu yathavakasam*, ApDhS I 2,6,24f. *ekadhya daksinam bahum praty upasidet. yathavakasam bahavah*, and Rgveda-pratisakhya XV 2ab *ekah srota daksinato nislled dvau va bhuyamsas tu yathavakasam*. Cf. HirGS I 6,10. SGS II 1,28 and HirGS I 2,6 ದ ಪ್ರಕಾರ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ದೀಕ್ಷೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಆದರೆ SGS II 5,9ದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾವಿತ್ರಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಕಲಿಸಲು ಎದುರುಬದುರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ, ಮತ್ತು SGS II 7,3 ಪ್ರಕಾರ ವೇದದ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಧ್ಯಯನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ SGS ಹೇಗೆ ಶಿಕ್ಷಕ (ಆಚಾರ್ಯ) ಮತ್ತು "ಇತರ" ಅಂದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ನಡುವಿನ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡಿ.

ಎಂದಾಯಿತು.⁶¹ ಇನ್ನಿತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, ಇವೇ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ, ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಮುಖ ಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಎದುರುಬದುರಾಗಿ) ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದೆ: ಶಿಕ್ಷಕನು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ.⁶² ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಶಿಕ್ಷಕನಿಗಿಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅದೇ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬಾರದು, ಅವನು ಚಕ್ಕಳಮಕ್ಕಳ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಕೈಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಮೊಣಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಮತ್ತು ಮತ್ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಒರಗಿಕೊಳ್ಳದೇ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.⁶³ ಆತ ಕೈಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಅಂದರೆ, ಎಡಗೈಯನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಅದರ ಮೇಲಿಡಬೇಕು, ಬಲಹಸ್ತವು ಕೆಳಬದಿಗೆ ತಿರುಗಿರಬೇಕು, ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಕೈಯೂ ಬೆರಳುಗಳು ಮತ್ತೊಂದರ ಕೈಯೂ ಹಿಂಭಾಗವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿಯಬೇಕು; ಎರಡೂ ಕೈಗಳನ್ನು ಮೊಣಕಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಮತ್ತು ನಡುವೆ ಶುದ್ಧೀಕರಣದ ಕುಶ ಹುಲ್ಲನ್ನು (ದರ್ಬೆ) ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.⁶⁴ ಕಲಿಕೆಯ ಪ್ರತಿ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಲಿಕೆ ಆರಂಭವಾಗುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಬೇಕು: ಒಂದು ತೋಳಿನ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ತೋಳನ್ನು ಅಡ್ಡ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಕನ ಬಲಪಾದವನ್ನು ತನ್ನ ಬಲಗೈಯಿಂದಲೂ, ಎಡಪಾದವನ್ನು ತನ್ನ ಎಡಗೈಯಿಂದಲೂ ಮುಟ್ಟಬೇಕು.⁶⁵

ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯು ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿವಿಧ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಇತರ ಮಂಗಳಕರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ; ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಇಬ್ಬರೂ ಕರಿದ ಜವೆ (barley) ಕಾಳುಗಳು ಮತ್ತು ಮೊಸರನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ ಹಾಗೂ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕೊನೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಮಂತ್ರ ಪಠನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ: "[ವೇದವು] ಇದು ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರಲಿ; ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಇದು ರಕ್ಷಿಸಲಿ; ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಲಿ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ (ಮತ್ತು ಅವನು ನಮಗೆ ಕಲಿಸಲಿ) ಯಾವುದರಿಂದ ನಾವು ಪರಸ್ಪರ ದ್ವೇಷಿಸದಂತಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು."⁶⁶ ಅಧ್ಯಯನವು (ಅನುವಚನವು, ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷರಶಃ "ಪಠಿಸುವುದು, ನಂತರ ಮಾತನಾಡುವುದು, ಮತ್ತು ಅದನ್ನು

⁶¹ ApDhS I 2,6,20 *abhimukho 'nabhimukham* "ಆತನು ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ಶಿಕ್ಷಕನತ್ತ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆದರೆ ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯತ್ತ ತಿರುಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ." ಆಗಲೇ SB XI 5,4,14 ಈ ರೂಢಿಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದೆ, ಏಕೆಂದರೆ, "ಒಂದು ವೇಳೆ ಯಾರಾದರೂ ಆತನಿಗೆ ಹೇಳುವುದಿದ್ದರೆ: 'ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಈ [ಶಿಕ್ಷಕನು] ಈ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು] ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ಆತನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯತ್ತ ವಿಮುಖನಾಗುತ್ತಾನೆ,' ಎಂದು, ಆಗ ಅದು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹಾಗೆ ಆಗಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತನು [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ] ಪೂರ್ವವಾಗುವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂತು ಪಠಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಕೂತು."

⁶² GoGS II 10,35f. *udan agner utsrpya pran acarya upavisaty...* *pratyan manavako ...abhimukha acaryam*; KathGS 41,20*prah- asinah pratyann-asinaya*; AsGS I 20,2f. *...pran-mukha acaryo 'vatisthate. purastat pratyann-mukha itarah'*, cf. Manu II 192f. ParGS II 3,3f. *...pran-mukhaya...samiksamanaya samiksitaya. daksinatata tisthata asinaya vaike* ಪಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರ ಬಗೆಗೂ ಗೊತ್ತಿದೆ.

⁶³ ಕೇಳುಗರಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತರಿರುತ್ತಿದ್ದ ಹಲವು ಹಿರಿಯ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಗೌರವ ಸೂಚಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉಪಾಲಿ ಎಂಬ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುವು ನಿಂತುಕೊಂಡೇ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ, ಮತ್ತು ಕೇಳುಗರೂ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬೋಧನಾತ್ಮಗಳ ಮೇಲಿನ ಗೌರವದಿಂದ ನಿಂತುಕೊಂಡೇ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರು; ಆಗ ಬುದ್ಧನು ನಿಯಮಬದ್ಧ ವಿವರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಆಸನದ ಕ್ರಮವನ್ನು, ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ: ಎಷ್ಟು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರಬೇಕು, ಎಷ್ಟು ಉದ್ದವಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕೂತುಕೊಳ್ಳಲು ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ರೀತಿಯ ಕ್ರಮಗಳು: ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ VI 13.

⁶⁴ SGS II 7,5f. *...kusa-tarunan daksinottarabhyam panibhyam madhye parigrhya* "ಎಳೆಯ ದರ್ಭೆಯನ್ನು (ಕುಶ ಹುಲ್ಲು) ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು-ಬಲಗೈ ಮೇಲಿರಬೇಕು-[ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು] ಅವುಗಳ ನಡುವೆ; ಹರದತ್ತನ ಭಾಷ್ಯದೊಂದಿಗೆ AsGS III 4,7 ;Manu II 71; cf. Kane, *HoDh*, vol.11 p.326 fn.786 ಮಿತ್ರಮಿಶ್ರನ ವೀರಮಿತ್ರೋದಯ ಸಂಸ್ಕಾರ-ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಪು. 524.

⁶⁵ Manu II 72 *vyatyasta-panina karyam upasamharanam guroh / savyena savyah sprastavyo daksinena tu daksinah/72/* "ಒಂದರಮೇಲೊಂದು ಕೈಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಲಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆತನು ಶಿಕ್ಷಕನ [ಪಾದವನ್ನು] ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಮತ್ತು ಎಡ [ಪಾದವನ್ನು] ತನ್ನ ಎಡ [ಕೈಯಿಂದ] ಮುಟ್ಟಬೇಕು, ಬಲ [ಪಾದವನ್ನು] ತನ್ನ ಬಲ [ಕೈಯಿಂದ] ಮುಟ್ಟಬೇಕು" ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಸ್ಮೃತಿಯ 28, 15ರಲ್ಲಿ *tasya ca vyatyasta-karah padav upasprset* ಎಂದಿದೆ. "ಮತ್ತು ಆತನು ಕೈಗಳನ್ನು ಒಂದರಮೇಲೊಂದು ಅಡ್ಡಲಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಕನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಕು" ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಎದುರುಬದುರಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. Cf. ApDhS 12,5,21-23 and BauDhS 1,3,25 and 28 and GauDhS I 52f.

⁶⁶ ParGS II 10,22 *sarve japanti 'saha no 'stu, saha no 'vatu, saha na idam viryavad astu brahma, Indras tad veda, yena yatha na vidvisamaha' iti*. Similar JaiGS I 14 (p.14,5f.).

ಪುನರಾವರ್ತಿತವಾದುದು") ಸರಿಯಾಗಿ ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲು ಒಂದು ಅಥವಾ ಮೂರು ದಿನಗಳ ವಿರಾಮವಿರುತ್ತದೆ, ಅದಾದ ನಂತರ, ಅಧ್ಯಯನ ಆರಂಭವಾಗುವಾಗ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಪರಸ್ಪರ ಎದುರುಬದುರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ), ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಜಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕುಶ ಹುಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಆ ಕುಶ ಹುಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಬಲಗೈಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನನ್ನು "ಸಾವಿತ್ರಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಿ, ಆಚಾರ್ಯ!" ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನು "ನಿನಗಾಗಿ ಸಾವಿತ್ರಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ." ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.⁶⁷ ಅದೇ ರೀತಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು,⁶⁸ ದೃಷ್ಟಾರ ಹೆಸರು, ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಪಠಿಸುವಂತೆ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ಕೋರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. "ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಅದರ ದೃಷ್ಟಾರ ಯಾರು, ಅದರ ದೇವತೆ ಯಾರು, ಮತ್ತು ಅದರ ಛಂದಸ್ಸು ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿ (ಈ ಎಲ್ಲ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಗಳೊಂದಿಗೆ) ಪಠಿಸಬೇಕು."⁶⁹

ಹಲವು ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ವಿನಂತಿಯೊಂದಿಗೆ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ: ಅಧೀಹಿ ಭೋಃ3h, "ಪಠಿಸಿ ಸ್ವಾಮಿ!"⁷⁰ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಾಯ ಮಾಡುವಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ವಿರತಾಃ ಸ್ಮ ಭೋಃ3h, "ನಾವು ಮುಗಿಸಿದೆವು, ಸ್ವಾಮಿ!" ಎನ್ನುತ್ತ ಕೊನೆಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.⁷¹ ಭಾಷ್ಯಕಾರ ನಾರಾಯಣ⁷² SGS II 5, 10f ಮೇಲಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧೀಹಿ ಭೋಃ3h ಎನ್ನುವುದು ಶಿಕ್ಷಕ ಹೇಳುವಂಥದ್ದು, ಏಕೆಂದರೆ ತರಗತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸರಿಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅವರಿಗೆ ಅನಿಸುತ್ತದೆ.⁷³ ಈ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಓಲ್ಡೆನ್ಬರ್ಗ್ (Oldenberg)⁷⁴ ಮತ್ತು ಕೇನ್ (Kane)⁷⁵ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ: ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ⁷⁶ ತಪಸ್ವಿಯೊಬ್ಬನು ಒಬ್ಬ ದೇವರ ಬಳಿ ಅಧೀಹಿ ಭಗವಾಃ ಎನ್ನುವುದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉದ್ಭವಗೊಂಡಿದೆ, ಉದ್ಭವಗೊಂಡ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೇ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ,⁷⁷ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ಅಧೀಹಿ-"ಪಠಿಸು"

⁶⁷ SGS II 7,8f. "savitrīm bho3 anu bruhiti" itarah " savitrīm te anu bravimīti" acaryah. On the meaning of anu-BRU see L.Renou, EVP 4 (1958), p.72.

⁶⁸ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ, ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಸಾವಿತ್ರಿ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಿ ಜಪ (ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರು ಬೇರೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬಹುದು); ಆದ್ದರಿಂದ SGS ರಲ್ಲಿ ಒಂದಾದನಂತರ ಇನ್ನೊಂದರ ಹಾಗೆ ಎರಡೂ ವಿನಂತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

⁶⁹ SGS II 7,18 evam evam rser yasya yasya yo yo mantrō yad-devatyō yac-chandas ca tatha tatha tam tam mantram anubruyat. ಈ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವ ಅನುಕ್ರಮಣಿಯ ಮಾಹಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ:

H.Lommel, in *Beitragē zur indischen Philologie und Altertumskunde* (Fs.W.Schubring), Hamburg 1951, pp.32-38.

⁷⁰ SGS IV 8,12.

⁷¹ SGS IV 8,16.

⁷² ಓಲ್ಡೆನ್ಬರ್ಗ್‌ರವರಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಉಲ್ಲೇಖ, SBE XXIX p.67 fn ನ ಅವರ ಅನುವಾದದ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ.

⁷³ ಮುಖರ್ಜಿ, *Education*, p. 188 ಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು "ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ವಿನಂತಿ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ," ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ಬಹುಶಃ ApDhS I 2,5,26 *ahutadhyayi ca syat* ಮತ್ತು GauDhS II 35 *ahuto 'dhyayi* " ಅನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಿರಬಹುದು. "ಆತನು [ಶಿಕ್ಷಕನಿಂದ] ಕರೆ ಬಂದ ನಂತರವೇ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ." ಆದರೆ ಜಿ. ಬ್ಯೂಲಾರವರು ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ ಈ ಆಜ್ಞೆಯು ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲ ("ಮತ್ತು ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವಂತೆ ಕೋರುವುದಿಲ್ಲ," SBE II pp.22 and 187; ಆದರೆ ಇವರು ನೀಡುವ ಕ್ರಮಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ), ಬದಲಿಗೆ ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಕುಳಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಶಿಕ್ಷಕನು ಅಣಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ApDhS I 2,5,26 ಮೇಲಿನ ಹರದತ್ತನ ಭಾಷ್ಯ ಉಜ್ಜಲಾವನ್ನು ನೋಡಿ (*nadhyapane svayam pravartayet*) ಮತ್ತು GauDhS II 35 ಮೇಲಿನ ಆತನ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಷ್ಯವಾದ ಮಿತಾಕ್ಷರವನ್ನೂ ನೋಡಿ (*gurunahutah sann adhiyeta na tu svayam codayet*). Cf. Visnu-smṛti XXVIII 6 *ahutadhyayanam* "ಕೆರೆ ಬಂದಾಗ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು."

⁷⁴ H.Oldenberg, SBE XXIX, p.67 fn.

⁷⁵ Kane, *HoDh*, vol.II p.326 fn.784.

⁷⁶ TaitU III 1 and ChU VII 1,1.

⁷⁷ SGS VI 3,6; GoGS II 10,38; GauDhS I 49; Rgveda-pratisakhya XV 2cd te 'dhihi bho3 ity abhicodayanti gurum sisya upasamgrhya sarve /2/

"ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು [ಆತನ ಪಾದವನ್ನು] ಅಪ್ಪಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ: 'ಪಠಿಸಿ ಸ್ವಾಮಿ!'"

(ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ(active voice))⁷⁸ ಮತ್ತು ಅಧೀಷ್ಟ-“ಕಲಿ”ಗಳ (ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಯೋಗ(middle voice))⁷⁹ ನಡುವಿನ ಭಿನ್ನತೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಹೇಗೆ ಕೇಳಿಕೊಂಡನೋ ಹಾಗೆ ಅದನ್ನು ಮುಗಿಸಲೂ "ನಾವು ಮುಗಿಸಿದೆವು, ಸ್ವಾಮಿ!" ಎಂದು ಹೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿನಂತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ *ವಿಸ್ತಷ್ಟಮ್; ವಿರಾಮಸ್ ಶಾವತ್* – "ಮುಗಿಯಿತು! ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನ ವಿರಾಮ!"⁸⁰ ಎಂದಿರುವುದೂ ಇದೆ. ಈ ಮಾತನ್ನು ಶಿಕ್ಷಕರು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಪಠ್ಯವು ಈ ಮಾತುಗಳು ಯಾರದ್ದಾಗಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನೂ ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಪಾಠವನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಹಾ ಮುಗಿಸಬಹುದು. "ಈಗ ಪಾಠ ಮುಗಿದ ನಂತರ ತಾನು ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು ಎಂದು ಪ್ರತಿ ಸಲ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು]: ನನ್ನ ಬಾಯಿಯು ಕೌಶಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲಿ; ನನ್ನ ನಾಲಿಗೆಯು ಜೇನುತುಪ್ಪದಷ್ಟು ಸಿಹಿಯಾಗಿ ಮಾತಾಡಲಿ.ನನ್ನ ಕಿವಿಗಳಿಂದ ನಾನು ಸಾಕಷ್ಟು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ; ನಾನು ಕೇಳಿದದ್ದನ್ನು ನನ್ನಿಂದ ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಡಿ, ಅದು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. . .ನಾನು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ, ಕಂಠದಿಂದ(guttural), ಎದೆಯಿಂದ(pectoral), ದಂತಗಳಿಂದ(dental), ಮತ್ತು ಓಷ್ಯದಿಂದ (labial) ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ, ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತಾಗಲಿ... ನಾನು ಏನನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆಯೋ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆಯೋ ಅದು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಉಳಿಯುವಂತಾಗಲಿ."⁸¹

ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೂ ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಠ್ಯಗಳು ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆಯೋ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು: *ಋಗ್ವೇದೀಯ ಮಗ ಋಗ್ವೇದವನ್ನೇ* ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು, *ಶ್ರೇತರೀಯ ಯಜುರ್ವೇದಿಗಳ* ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಬಾಲಕನು ತ್ರೈತರೀಯದ ಪರಿಷ್ಕೃತ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು. ಬಾಲಕನ ತಂದೆಯೇ ಶಿಕ್ಷಕನಾದಾಗ ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ; ನಂತರ, ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಪರಂಪರೆ (ಶಾಖಾ) ಹೇಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಆಚರಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ-ಮತ್ತೆಲ್ಲರದ್ದನ್ನೂ ಹೊರಗಿಡಬೇಕು ಎಂಬಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ.⁸² ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಅವರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಯನ್ನು ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಗೆ ದಾಟುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು; ಆದಾಗ್ಯೂ, ಅದು ಅವರ ಸ್ವಂತದ ಶಾಖೆಯ ಬೋಧನೆಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರಬಾರದು. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ಬೇರೆ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊಗಳುವುದಕ್ಕೆ ಕೂಡಾ

⁷⁸ ವಿ. ಎಸ್. ಸುಕ್ತಂಕರ್ ಅವರು ತಾವು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಮಹಾಭಾರತದ ಅರಣ್ಯಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಸಂಗತವಾಗಿಲ್ಲ; III 135,22 ದಲ್ಲಿ ಅವರು ಅದರ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪವಾದ ಅಧೀಷ್ಟದ ಬದಲು ಅಧೀಹಿಯ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ, ಮತ್ತು III 197,35f ದಲ್ಲಿ ಅಧೀಯತ್ಸನ ಬದಲಿಗೆ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಯೋಗದ ಅಧೀಯೇತವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ; ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಯೋಗವು (middle voice) ಸರಿ ಹೊಂದುತ್ತಿತ್ತು, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇರುವುದರಿಂದ.

⁷⁹ AsGS I 18,4 ...*upasamgrhya bruyad adhihi bhoh savitrim* "[ಪಾಠಗಳನ್ನು] ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅವನು ಹೇಳಲಿ: 'ಸಾವಿತ್ರಿ' ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸ್ವಾಮಿ!' ಮತ್ತು I 19,1 *brahmacy asi... acaryadhino vedam adhisva* "ನೀನು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ. . .ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡು."

⁸⁰ SGS IV 8,17 '*visrstam; viramas tavad iti*' eke.

⁸¹ ParGS III 15,23 *athato 'dhityadhityanirakaranam pratikam me vicaksanam jihva me madhu yad vacah karnabhyam bhuri susruve ma tvam harsih srutam mayi...svarakarana- kanthyaurasa-dantyausthya-grahana-dharanoccarana-saktir mayi bhavatu ...yan me srutam adhitam tan me manasi tisthatu.*

⁸² Medhatithi on Manu III 2, Visvarupa on Yajnavalkya I 57, and others (Kane, *HoDh* vol.II p.328 fnn. 791 and 792). ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಪರಂಪರೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟವರನ್ನು ಅಗೌರವದಿಂದ ಕಂಡ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ ಇವೆ, ಅಂಥವರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಹೆಸರನ್ನೇ ಇಡುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಂತಹ ಘಟನೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದವು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ *ಶಾಖಾರಂಧ* ಎಂಬ ಪದವೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ (Laghvasvalayana 24.19; Hemacandra's *Abhidhanacintamani* 857).

ಅನುಮತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ, ಆದರೆ ಸ್ವಂತದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಕಲಿತಿರಬೇಕು: ದ್ವಿ-ವೇದಿಗಳು, ತ್ರಿ-ವೇದಿಗಳು, ಚತುರ್ವೇದಿಗಳು, ಹೀಗೆ ಎರಡು, ಮೂರು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನೂ⁸³ ಕಲಿತಂತಹ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಬಹಳ ಗೌರವಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಅವರೂ ತಮ್ಮ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಹೊತ್ತು ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದರು.⁸⁴ ಇನ್ನು, ತಮ್ಮ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ಕಲಿತುಕೊಳ್ಳದೆ ಬೇರೆ ಯಾವುದೋ ಲೌಕಿಕ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಕಟು ಟೀಕೆಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರು,⁸⁵ ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ವೇದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬಾರದು ಎನ್ನುತ್ತದೆ.

ಒಂದು ವೇದವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಅವಧಿಯು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ; ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನಿಷ್ಠ ಅಂದರೆ ಅಷ್ಟು ಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತವೆ, ಉಳಿದವು "[ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು] ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವವರೆಗೆ" ಎನ್ನುತ್ತವೆ.⁸⁶ ಪ್ರತಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ವೇದಕ್ಕೂ ಮತ್ತೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳು ಬೇಕು, ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದವನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ನಲವತ್ತೆಂಟು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಕಳೆದಿರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಅಧ್ಯಯನವು ಮುಗಿಯುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವನಿಗೆ ಐವತ್ತಾರು ವರ್ಷಗಳು ತುಂಬಿರುತ್ತವೆ (ಈ ಎಲ್ಲ ಬೃಹದ್ ಗಾತ್ರದ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅವರು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಂದುಕೊಂಡರೆ).⁸⁷ ಅಂತಹ ವಿಸ್ತೃತ ಅಧ್ಯಯನವು "ತಲೆ ಕೂದಲು [ಇನ್ನೂ] ಕಪ್ಪಿರುವಾಗಲೇ ಪವಿತ್ರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವ (ಮತ್ತು ಮದುವೆಯಾಗಿ, ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು)" ಎನ್ನುವ ವೈದಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಯನ್ನು⁸⁸ ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸೆಯು⁸⁹ ಅದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತದೆ.⁹⁰ ಒಬ್ಬ "ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದವನು" ಮಾತ್ರವೇ (ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿನ್) ಅಷ್ಟು ವಿಸ್ತೃತ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಸಿದ್ಧಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಹಾಗಿದ್ದೂ ಆತ ವೈದಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಗಳ ಚೌಕಟ್ಟಿನೊಳಗೇ ಇರಬಲ್ಲ: ಅವನು

⁸³ SGS II 10,8. ಕೆಲವು ವಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೇದಕ್ಕೆ ಇತರ ಮೂರು ವೇದಗಳಷ್ಟು ಮಾನ್ಯತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅರ್ಥವೇದವನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದ ಚತುರ್ವೇದಿಗಳನ್ನು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೆಳದರ್ಜೆಯವರಂತೆ ಕಾಣಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಎಂದರೆ ತ್ರೈವಿದ್ಯಾ ಪಾರಂಗತರು (ತ್ರಿವೇದಿಗಳು) ಅವರೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ: C.Gupta, *The Brahmanas of India*, Delhi 1983, pp.14f. and 158-160 with reference to Skanda-purana, Brahmakhanda, Dharmaranya-khanda, chapters 33-38. ಹರದತ್ತನು ApDhS I 1,1,10 ಮೇಲಿನ ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಂಚಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇದವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಯಸುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು (*prthagupanayana*) ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಒತ್ತಾಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

⁸⁴ BauGS I 7,3-7 ವು ಒಂದು ಶಾಖೆಯನ್ನು ಕಲಿತವನನ್ನು ಶ್ರೋತೀಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ "ವೇದ ವಿದ್ವಾಂಸನೆಂದು" ಅರ್ಥ. ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಾರಂಗತನಾದವನನ್ನು "ಋಷಿ" ಎನ್ನುತ್ತದೆ. ಹಲವು ವೇದಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಬಹಳಷ್ಟು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕುಟುಂಬವೊಂದರ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು, ಆದರೆ ಯಶಸ್ಸಿನ ಪ್ರಮಾಣವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು: ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವು ಸದಸ್ಯರು ದ್ವಿ-ವೇದಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು, ಕೆಲವರು ತ್ರಿ-ವೇದಿಗಳು ಅಥವಾ ಚತುರ್ವೇದಿಗಳು; ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಬಿರುದುಗಳು ಕುಟುಂಬದ ಹೆಸರುಗಳಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡವು: C.Gupta, *Brahmanas*, pp.8f.

⁸⁵ Manu II 168 ಕುಲ್ಲೂಕನ ಭಾಷ್ಯದೊಂದಿಗೆ (ಶಂಖ-ಲಿಖಿತದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, ವೇದಾಂಗಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ತೃತಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿನಾಯಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ). ಎಲ್ಲಾ ಆರು ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದವನನ್ನು *ಷಡಂಗವಿದ್* ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು: H.Krishna Sastri, *EI* 5 (1898/99), p.81; E. Hultzsch, *EI* 10 (109/10), p.103; D.R.Bhandarkar, *EI* 18 (125/26), p.250; G.S.Gai, *EI* 35 (1963/64), p. 196; M.S.Nagaraja Rao, *EI* 36 (1965/66), p.316.

⁸⁶ ChU IV 10,1; Gopatha-br. II 5; ManGS I 2,6; BauGS I 2,1-5; AsGS I 22,3f.; ParGS II 5.13-15; HirGS I 8,14; BharGS I 9; GauDhS I 2,51-53; ApDhS I 1,2,12-16; Manu III 1; Yajn.I 36 (ಇದು ಪ್ರತಿ ವೇದಕ್ಕೂ ಪರ್ಯಾಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ). ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ the *Education Commission Report of the Madras Prov. Committee* 1882, p.6 ಗೆ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದೇನೆಂದರೆ ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಲು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳು ಹಿಡಿದವು (Altekar, *Education*, p.92 fn.2). ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ *ಐ-ಸಿಂಗ್* ಒದಗಿಸಿದ ಇದೇ ರೀತಿಯ ದತ್ತಾಂಶಗಳನ್ನೂ ಹೋಲಿಸಿ *Record*, pp. 170-177 (above p. 161 and below p.229).

⁸⁷ *Wunderkind of Vedic studies* ದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಹಾಗೆ ಶ್ಲೇಷಕೇತುವು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ "ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳನ್ನೂ ಅರಿತು" ತನ್ನ 24ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾನೆ (ChU VII,2); ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥ ಸಂಚಯವು *ಕಡಮೆ* ಇದ್ದಿರಬೇಕು.

⁸⁸ BauDhS I 2,3,4f. ...*jivitasasthiratvat. krsna-keso 'gnin adadhiti srutih'*. . . ಏಕೆಂದರೆ ಬದುಕಿಬದುಕಿ ಅನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಆತನ ಕೂದಲು [ಇನ್ನೂ] ಕಪ್ಪಿರುವಾಗಲೇ ಆತನು ಪವಿತ್ರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಬೇಕು-ಅದುವೇ ಶ್ರುತಿ ಪರಂಪರೆ."

⁸⁹ Sabarasvamin on MS I 3,3.

⁹⁰ ಗ್ರೀಸ್ ಮತ್ತು ರೋಮಿನ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅವಧಿಯು ಹದಿಹರೆಯಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಡಬಾರದು ಎಂಬ ಬಲವಾದ ನಂಬಿಕೆ (ಸೋಫಿಸ್ಟ್‌ಗಳ ತೀವ್ರಗಾಮಿ ನಿಲುಮಿಗೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ) ಇತ್ತು: ಅದೇ [ಶಿಕ್ಷಣವೇ] ಅಂತಿಮವಾಗಬಾರದು, ಬದಲಿಗೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪೌರನನ್ನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಬೇಕು (W.Jaeger, *Paideia*, vol.1 pp.318f.).

ಕುಟುಂಬಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನ ಅಧಿಕಾರದ ಕೆಳಗೆ ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ.⁹¹ ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ತೊಡಕುಗಳಿವೆ; ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕ, ಆತನಿಗೂ ಕುಟುಂಬವಿದ್ದರೆ, ಸ್ವತಃ ಆತನೇ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ಅರಿತಿಲ್ಲವಾದರೆ- ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಅಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಅವಧಿ ಬೇಕೆಂದರೆ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಅವಧಿಯವರೆಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಶಿಕ್ಷಕನು, ಆತನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಸ್ನಾತಕ ಪದವಿಯನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ವೇಳೆಗೆ ನೂರು ವರ್ಷದವನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಅವಧಿಯನ್ನು ನಿಗದಿ ಪಡಿಸುವುದು ವಾಸ್ತವಿಕ⁹² ಎಂದು ಅನಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮನ್ನು ದ್ವಿ-ವೇದಿ, ತ್ರಿ-ವೇದಿ, ಚತುರ್ವೇದಿ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕು. ಅವರೆಲ್ಲ ವೇದಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಕಲಿತಿದ್ದಿರಬಹುದು, ಬಹುಶಃ ಇತರ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಗಳ ಮೌಲಿಕ ಭಾಗಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಕಲಿತಿದ್ದಿರಬಹುದು, ಆದರೆ ವೇದಗಳ ಇಡೀ ಸಂಚಯವನ್ನು ಕಲಿತಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇಲ್ಲ. ವೇದಾಧ್ಯಯನ ನಿರತನಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಒಂದು ವೇದದ ಇಡೀ ಕೋರ್ಸನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಸ್ನಾತಕನಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವನಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಧ್ಯಯನ ಕಾಲದ ಈ ಚೌಕಟ್ಟು ಅಷ್ಟೇ ಕಲಿಯಲಾರಂಭಿಸಿದ ಬೌದ್ಧ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನು ಪಡೆಯುವ ತರಬೇತಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಹೊಸದಾಗಿ ಸೇರಿದ ಬೌದ್ಧ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತಾನು ಒಬ್ಬ ಪಳಗಿದ ಬೌದ್ಧ ಸನ್ಯಾಸಿಯಾಗುವವರೆಗೆ ತನ್ನ ಆಚಾರ್ಯನ ಕೆಳಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬಹುದು.

ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವು ಇವತ್ತಿನವರೆಗೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆಯಾದರೂ, ಮತ್ತು ಈಗ ಅತ್ಯಂತ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆಯಾದರೂ, ವೇದಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ಆರಂಭದ ಶತಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಕಂಡಿತು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಪರಿಣಿತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು (ಅವರ ಪತ್ನಿಯರ ಭಾಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಪತಂಜಲಿಯು ಅದಾಗಲೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯೆತ್ತಿದ್ದ)⁹³ ತಮ್ಮ ಎಳೆಯ ಪ್ರಾಯದ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದಾದರೂ ಸಹ, ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಹಜ ನಿರರ್ಗಳತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರರ್ಗಳತೆ ಇದ್ದೇ ಬಿಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮುಂದೆ ಲಘುವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಅವಲಂಬಿಸುತ್ತ ಒಂದು ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಷೆಯನ್ನಾಗಿ ಕಲಿಯುವ ಹಾಗಾಯಿತು. ಮೊದಲು, ಒಂದು ವೈದಿಕ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ ತಕ್ಷಣವೇ

⁹¹ ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಶಬರಸ್ವಾಮಿನ್ (MS I 3,4 ಮೇಲೆ) ಈ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಒಪ್ಪಿಗೆ ನೀಡಲಿಲ್ಲ, ಆ ರೀತಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಧ್ಯಯನದ ನಿಯಮಗಳು ಯಾರು ತಮ್ಮ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗಾಗಿ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಎಂದು ಆತನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕುಮಾರಿಲನು (Tantra-varttika on MS I 3,4, ed. K.V.Abhyankar, ASS no.97, Pune 1970, pp. 110 f., trans. Jha, Calcutta 1903-1924, p. 162) ಶರಬನ ವಾದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮಂಡಿಸುವಾಗ ವೈದಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಗಳ (injunctions) ನಡುವೆ ಯಾವುದೇ ಸಂಘರ್ಷಗಳಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ: ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದವನು (ಅಥವಾ ತಪಸ್ವಿಯೊಬ್ಬನ) ಬದುಕು ಕುರುಡರಾಗಿರುವ, ಹಳವರಾಗಿರುವ ಅಥವಾ ಮತ್ಯಾವುದೋ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕುಟುಂಬವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಅನರ್ಹನಾಗಿರುವ, ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವಂತಹ ಜನರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಒಂದು ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ (Altekar, Education, p.94, Kane, HoDh, II pp.350f. and P. Olivelle, The Asrama System, pp.236-239). ಕೆವಿ ನಾಟ್ಕರ್ ಬ್ಯಾಲ್ಫೂರ್ಸ್ (A.D. 840-912) ಹಾಗೆ, ಸೇಂಟ್ ಗ್ಯಾಲನ್ನಿನ ಬೆನೆಡಿಕ್ಟೀನ್ ಸನ್ಯಾಸಿಯ ಹಾಗೆ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗವಿಕಲರಿಗೆ ಮಠಗಳನ್ನು ಸೇರುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅಥವಾ ತೀರ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪರಿಪಾಠದ ಹಾಗೆ, ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸ್ವೀಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗವಿಕಲ ಮಗನನ್ನು ಆತ ಜರ್ಮನಿನಲ್ಲಿ ದುಡಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಆತನನ್ನು ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವುದು. ಗ್ರೀಕ್ ಧರ್ಮದ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಮಹಾನ್ ಮಾರ್ಟಿನ್ ಪಿ. ನಿಲ್ಸನ್ (Martin P.Nilsson) ರವರ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು ಎಂದು ನನ್ನ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿ ಪ್ರೊಫ. ಬೆಂಗ್ಟ್ ಲೋಫ್ಸ್ಟೆಡ್ (Prof. Bengt Lofstedt) ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ್ದರು. ನೈತ್ಯಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳಿಗಿಂತ ತಪಸ್ವಿಗಳು ಮತ್ತು ಭಿಕ್ಷುಕರು ಭಿಕ್ಷುವಾಗಿದ್ದರು; ಭಿಕ್ಷುಕರನ್ನು ಅವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಂಗವಿಕಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು; ಅಂತಹ ಕೇವಲ ಭಿಕ್ಷುಕರಾಗಿರುವವರನ್ನು ಹೊರಗಿಡಲೆಂದೇ ಗಯಾದಲ್ಲಿನ ಒಂದು ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹವು ಅಂಗವಿಕಲರಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಗೌರವಾನ್ವಿತರಾದ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೇಶ ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು: D.C.Sircar, EI 35 (1963/64), pp.226-228 (stanza 11: vyanganarya-vahis-tapojanai[s] sthatavyam atrasrame).

⁹² "ಶಿಷ್ಯಂದಿರಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಾದಾಗ ಅವರ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಒಂದು ಕಡೆ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಅವರು ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ, ಆಗ ಅವರು ಕಚೇರಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ." ಎಂದು ಶ್ವಾನ್ ಟ್ಸಾಂಗ್ (Hsuan-tsang)ನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ಏಳನೆ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ) ವರದಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (Travels, vol.I p. 160).

ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಲವು ಕೇಳುಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು, ನಂತರ ಅದರ ಅರ್ಥದ ಗೊಡವೆಗೆ ಹೋಗದೇ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವ ಹಂತಕ್ಕೆ ತಲುಪಿದರು, ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಪಠಿಸುವ ಬಹಳಷ್ಟು ಮಂದಿಗೆ ನಂತರ ವಿವರಣೆ ನೀಡುವ ಅಗತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದಾಯಿತು;⁹⁴ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾಳಜಿ ಇದ್ದವರು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು.

ಈ ಬದಲಾವಣೆಯು ವ್ಯಾಕರಣದ ಅಧ್ಯಯನವು ಏಕೆ ಅಗತ್ಯ ಎಂಬುದರ ಮೇಲಿನ ಪತಂಜಲಿಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ (ಆತನಿಗೆ ಆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಒಂದು ನಿಜವಾದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಗ್ರಹಿಕೆ ಇರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ) ಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗಿದ್ದರೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಓಂ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಜಪಿಸಿ, ತಕ್ಷಣವೇ ಅದಾದ ನಂತರ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯದ ನಂತರ ಮತ್ತೊಂದರ ಹಾಗೆ ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಕಲಿಯುತ್ತಾರೆ! ಇದಕ್ಕೆ ಪತಂಜಲಿಯು ನೀಡುವ ವಿವರಣೆ ಏನೆಂದರೆ, "ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ದೀಕ್ಷೆಯ ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು [ದನಿಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವ] ಜಾಗ, ಅಂಗ ಮತ್ತು ವಿಧಾನವನ್ನು ಅರಿತ ನಂತರವೇ ಅವರು ವೇದದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕಲಿಯಲಾರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ; ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಅವರು ತ್ವರೆಯಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: 'ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳು ನಮಗೆ ವೇದಗಳಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ, ನಿತ್ಯದ ಬದುಕಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಬದುಕಿನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ-ವ್ಯಾಕರಣವು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ.' ಆದ್ದರಿಂದ ಇವತ್ತಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಉದ್ದೇಶದ ಬಗೆಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ."⁹⁵ ಮುಂಚಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ದೀಕ್ಷೆಗಿಂತ ಮೊದಲು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಸರಿಯಾದ ಉಚ್ಚರಣೆಯ ಬಗೆಗೆ ಕಲಿತಿರಬಹುದು (ಪತಂಜಲಿ ಅಷ್ಟನ್ನೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ!),⁹⁶ ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ಸಹಜ ಭಾಷಿಕನಾಗಿ ಆತನಿಗೆ ಯಾವ ಬೋಧನೆಯೂ ಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಪತಂಜಲಿಯು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕುಗ್ಗುತ್ತ ಬಂದ ನಂತರದ ಕಾಲದ ಬಗೆಗೆ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ವಿದ್ಯುಕ್ತ ಬೋಧನೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿತ್ತು-ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ, ಕೇವಲ ವೇದಗಳ ಪಠಣಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದನ್ನು ಕಲಿಯ ಬಯಸುವವರಿಗಾದರೂ ಅದು ಅಗತ್ಯವಿತ್ತು.

ವೇದಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಇತರ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಬಗೆಗೆ ನಮಗೆ ನಂತರದ ಕಾಲದಿಂದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ದತ್ತಾಂಶಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಚೀನಾದ ಯಾತ್ರಿಕ ಐ-ಸಿಂಗನ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಮಕ್ಕಳು ಆರು ವರ್ಷದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಓದಲು ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಮೊದಲ ಓದನ್ನು ಆರು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು; ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಯಲಾರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಎಂಟು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಪಾಣಿನಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬಲ್ಲವರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಹತ್ತಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವರು ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ತೊಡಗುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವರಿಗೆ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳು ಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದವು, ಅದರ ನಂತರ ಅವರು ಕಾಶಿಕಾ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದಾದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಾಗಿ ನಲಂದಾ ಮತ್ತು ವಲಭಿಯಂತಹ ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ, ತರ್ಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಈ ಎಲ್ಲ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು

⁹³ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ I 19,21 f. ಕೆಲವು ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಕಾರರು ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ *yad va nas tad va nas* ನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ ಅದನ್ನೇ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಳೀಯ ಉಪಭಾಷೆಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ *yar va nas tar va nas* ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ಮಹಾಭಾಷ್ಯ I 11,11-14.

⁹⁴ ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದರೆ ಅವು ಬಹಳ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು; ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಅರ್ಥವಿರಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವಾಗ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥ ಗೊತ್ತಿರುವುದು ಅವಶ್ಯ ಎಂದು ಬಹಳ ಜನರು ಭಾವಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಉದಾ. ಯಾಸ್ಮಿನ್ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಕೌಶ್ಲನ ಉಲ್ಲೇಖ, I 15)

⁹⁵ Mahabhasya I 5,6-10 *purakalpa etad asit. samskarottara-kalam brahmana vyakaranam smadhiyate. tebhyaḥ tatra sthana-karananupradana-jnebhyaḥ vaidikah sabda upadisyante. tad adyatve na tatha. vedam adhitya tvarita vaktaro bhavanti: vedan no vaidikah sabdah siddha lok ca laukikah. anartham vyakaranam iti.*

⁹⁶ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ I 208, 18f. ಪತಂಜಲಿಯು ಧ್ವನಿ ಹೊರಡಿಸುವ ಮೂರು ಅಂಶಗಳು ಮತ್ತು ಸಮರ್ಪಕ ವ್ಯಾಕರಣದ, "ಆನಂತರದ ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ವಿಜ್ಞಾನ" (ಉತ್ತರಾ ವಿದ್ಯಾ) ನಡುವಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮುಗಿಸುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವರು ಇಪ್ಪತ್ತರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದರ (early twenties) ಒಳಗಿನವರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.⁹⁷ ನಂತರ ಕೆಲವು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವ್ಯಾಕರಣ ಅಥವಾ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಅಥವಾ ವೈದ್ಯಕೀಯ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದಂತಹ ವೃತ್ತಿಪರ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕೌಶಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಈ ದತ್ತಾಂಶಗಳು ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಲಿಯಮ್ ಆಡಮ್ ಅವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ದತ್ತಾಂಶಗಳಿಗಿಂತ ಬಹಳ ಭಿನ್ನವೇನಲ್ಲ. ಆಡಮ್ ಅವರ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿಕೆಗಾಗಿ ಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ಸೇರುವ ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿ-ಬರೆದು ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅಂಕಗಣಿತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ ಜ್ಞಾನವೂ ಇರುತ್ತಿತ್ತು; ಆನಂತರದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಅವರು "ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆ ಇನ್ನಿತರ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿ" ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು.⁹⁸ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಅವರು ಏಳರಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತರಿಂದ ಮೂವತ್ತೆರಡರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮುಗಿಯುತ್ತಿತ್ತು; ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಾ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯುವ ಹೊಸ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ವಯಸ್ಸು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಿರುತ್ತಿತ್ತು. ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿನ ತರಬೇತಿಗಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದ ಪ್ರೌಢ ಸ್ನಾತಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೇಶ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು.⁹⁹ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ವರ್ಷಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಡಬ್ಲ್ಯೂ.ಸೀಟನ್ ಕಾರ್(W.Seton Karr)¹⁰⁰ ಅವರು ಆಡಮ್‌ರವರ ವರದಿಯನ್ನು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ: ಕಲ್ಕತ್ತೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕಕ್ಕಿಂತ ಕಡಮೆ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು, ಶಾಲಾ ಅಧ್ಯಯನವು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅಧ್ಯಯನದ ಕೋರ್ಸ್ ಇರುತ್ತಿತ್ತು, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಓದು ಮತ್ತು ಅದರ ನಂತರದ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಷವಿರುತ್ತಿತ್ತು; ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ವೇದಾಂತ, ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಗಣಿತದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಿ ಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಂತಿಮ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ವೃತ್ತಿಪರ ಕೋರ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು, ಆ ಹಂತದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳನ್ನು, ಅಂದರೆ ಜನಪ್ರಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಡೆಗಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಮತ್ತೂ ಏನೆಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣವಿರಲಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತದ ಜ್ಞಾನಶಿಸ್ತಿನ ಅಥವಾ ದೃಢಶ್ರದ್ಧೆಯ ಬೇಲಿಯಾಚೆ ನೋಡುವ ಪರಿಪಾಠವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಥಾಮಸ್ ಅಕ್ವಿನಸ್ (Thomas Aquinas)ರವರ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ *homo unius libri*, "[ಕೇವಲ] ಒಂದು ಪುಸ್ತಕದ ಮನುಷ್ಯ"ನಾಗಿದ್ದ. ಶಬ್ದದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮೀಮಾಂಸಕರು ಮತ್ತು ನೈಯಾಯಿಕರ ನಡುವೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಬದಿಯವರು ನಿರಂತರವಾಗಿ ತಾವು ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನ ಬಗೆಗೆ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ ಎಂದುಕೊಂಡು ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ಒಂದು ಭಾಷೆಯ ಧ್ವನಿಮಾ(phoneme) ಅಥವಾ ಧ್ವನಿ ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿ ಬದಿಯವರೂ ತಮ್ಮದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿರುದ್ಧ ಬದಿಯವರ ಆಶಯ ಮತ್ತು ನೋಟವನ್ನು ಒಳಹೊಕ್ಕು ನೋಡದೆ ಅವರ

⁹⁷ I-tsing, *Record*, pp. 172-178; cf. above p. 161.

⁹⁸ W.Adam, in *One Teacher, One School*, p.82.

⁹⁹ *Ibid.*, pp.81, 84-87, 152-172, 226-239.

¹⁰⁰ W.Seton Karr, *Journal of the Asiatic Society of Bengal* 14 (1845), pp.135 f.

ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು - ತಮ್ಮನ್ನು ವಿರುದ್ಧ ಬದಿಯವರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಲೋಪವನ್ನು ಅರಿತು ಅದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಒಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ,¹⁰¹ ಬೌದ್ಧ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಾದ ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿಯು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದವನು ನಂತರ ಬೌದ್ಧ ಮತಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಗೊಂಡವನು) ಗುಟ್ಟಾಗಿ ಕುಮಾರಿಲನ ಗುರುಕುಲವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕುಮಾರಿಲನ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕುಮಾರಿಲನ ತತ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮತ್ತು ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಭದ್ರೇಶ್ವರಸೂರಿಯ ಕಹಾವಳಿಯು ವರದಿ ಮಾಡುವಂತೆ, “ಬೌದ್ಧರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಎರಡು ಜೈನ ಶಿಷ್ಯರು ಮಾರುವೇಷದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧರೊಂದಿಗೆ ಇರತೊಡಗಿದರು, ಮತ್ತು ಅವರು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಯಾರು ಎನ್ನುವುದು ಗೊತ್ತಾದ ನಂತರ ಬೌದ್ಧರಿಂದ ಅವರು ಸಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು.”¹⁰²

ಆದರೆ ಈಗ ನಾವು ವೇದಕಾಲವು ಅಂತ್ಯಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ನಿರತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳತ್ತ ಬರೋಣ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು (ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ) ಸೂರ್ಯ ಕಾಣುವವರೆಗೂ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದ ನಂತರ ಅಧ್ಯಯನವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು; ಸೂರ್ಯ ಹುಟ್ಟಿದ ನಂತರ ಅಧ್ಯಯನವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.¹⁰³ ಪಾಠವು ಮುಗಿದ ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಶ ಹುಲ್ಲನ್ನು [ದರ್ಭೆಯನ್ನು] ಎಸೆಯುತ್ತಿದ್ದ.¹⁰⁴ ನಂತರ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ದೇವರುಗಳು, ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಪೂರ್ವಜರು, ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗಿಲ್ಲ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ.¹⁰⁵ ಉಳಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ನಿಂತುಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದ, ಉಪವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ, ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ; ಅಂದರೆ ಈ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ನಂತರ ಆತನಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಪಾಠಗಳು ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವೇ?¹⁰⁶ ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಸ್ವತಃ-ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ, ಅಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಕಲಿತ ಅಭ್ಯಾಸ ವಿಷಯವನ್ನು ಪುನಃ ಓದುತ್ತ, ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಪುನರಾವರ್ತನೆ ಮಾಡುತ್ತ ಇರುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಹಲವು ಬಾರಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ: “ಇಬ್ಬರೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ರಾತ್ರಿಯಿಡೀ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು, ಆಮೇಲೆ ಇಡೀ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು” ಮತ್ತು “ಬೀಸುಗಾಳಿ ಇಲ್ಲದಾಗ, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬೆರಣಿಯಿಂದ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬೆಂಕಿ ಉರಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆ ಓದಲು ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.”¹⁰⁷ ಆದರೆ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನು ತಾನು ಇನ್ನೂ ತಾಯಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಕಹೋದನನ್ನು ಟೀಕಿಸಿದ್ದ: “ತಂದೆಯೇ, ನೀನು

¹⁰¹ Taranatha, *History of Buddhism in India*, pp.228-231.

¹⁰² U.P.Shah, *ABORI* 48/49 (1968), p.248

¹⁰³ SGS II 9,3-10,1; Khadiraga III 2,22. Mookerji, *Education*, p.26 ದಲ್ಲಿ TS VI 4,3,1 ನ್ನು ತಪ್ಪಾಗಿ ಓದಿ ಅದನ್ನು “ಹಕ್ಕಿಗಳು ಬೆಳಗಾಯಿತು ಎಂದು ಘೋಷಿಸುವ ಮೊದಲು” ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಬೋಧನೆಯು ಇನ್ನೂ ಮೊದಲೇ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ತಪ್ಪು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ; ಈ ಉದ್ಧೃತ ಸಾಲುಗಳು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲ.

¹⁰⁴ SGS II 7,28-8,1.

¹⁰⁵ SGS IV9,I-10,6 (ಈ ತರ್ಪಣವು ಪಠ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಬೇರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, H.Oldenberg, *SBE* XXIX p. 120 fn. ದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ, ಈ ಆಚರಣೆಯ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮವೆಂದರೆ ಪಾಠದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.)

¹⁰⁶ ತಮ್ಮ *Education*, p.86 ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಆಲ್ವೇಕರ್ ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ, ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಲ ಮತ್ತು ಬಿಹಾರಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ನಂತರ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಹಿಂದೆ ಕಲಿತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಮರು ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡುವ ಪರಿಪಾಠ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಈ ಪರಿಪಾಠದಿಂದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಮತ್ತು ಲಿಖಿತ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳ ಪಾತ್ರ ಏನಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದು ಗೊತ್ತಾಗಬಹುದು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ನಂತರ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡದೇ ಇರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ApDhS I 11,32,12-17 ವು ಧರ್ಮದಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಕೂಡದು ಎಂದಷ್ಟೇ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಮೂರನೆಯ ಜಾವದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಬಹುದಿತ್ತು; ಆದರೆ ಅನಂತರ ಮಲಗಲು ನಿಷೇಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ವಿಚಾರವು ಅಷ್ಟು ಆಕರ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲ (ನಿದ್ರಾಹೀನತೆಯಿಂದ ಬಳಲುವ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ?), [ಓಗಾಗಿ] “ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನವು ನಿಷಿದ್ಧ” ಎನ್ನಲಾಯಿತು; ಉಳಿದಷ್ಟು ರಾತ್ರಿಗೆ ಕಂಬವೊಂದಕ್ಕೆ ಒರಗಿ ನಿದ್ರೆ ಮಾಡಲು ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು ಅಥವಾ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನು ಪಠಿಸಬಹುದಿತ್ತು. GauDhS I 9,28 and VasDhS XII46 ದಲ್ಲಿ ಸ್ವ-ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇದೇ ರೀತಿಯ ನಿಷೇಧವಿದೆ.

¹⁰⁷ Mahabhasya I 481,10 *imakabhyam chatrabhyam ratrir adhita, atho abhyam ahar apy adhitam* and II 33,8 *kariso 'gnir nivata ekante suprajvalito 'dhyayanam prayojayati* ಮುಖರ್ಜಿಯವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಆಕಳ ಬೆರಣಿಯನ್ನು ಉರಿಸುವುದು ಓದಲು ಬೆಳಕು ಬೇಕು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಲ್ಲ, ಬದಲಿಗೆ ಅದು ಬೆಚ್ಚಗಿಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ, Mookerji, *Education*, p.236.

ರಾತ್ರಿಯಿಡೀ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತೀಯೆ, ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ.”¹⁰⁸ ಅವನ ತಂದೆಯು ತನಗೆ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ¹⁰⁹ ಎದುರು ಆದ ಅವಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಆಕ್ರೋಶದಿಂದ ಮಗನಿಗೆ ಶಾಪವಿತ್ತನು.

ಬಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಶಿಕ್ಷಕರ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಕೋಣೆ, ವಾಸ್ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಬೋಧನಾಶುಲ್ಕಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಬೆಳಗಿನ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಹಾಜರಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಅವರಿಗೆಲ್ಲ ಶಿಕ್ಷಕರು ರಾತ್ರಿ ವಿಶೇಷ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಶಯಾಸ್ಪದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಆಲ್ಬೇಕರ್¹¹⁰ ಅವರು ಮುಂದಿಡುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ವಾದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಅವರು 252ನೆಯ ಜಾತಕ ಕಥೆಯ ಗದ್ಯ ಭಾಗವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ; ಈ ಗದ್ಯದ ವಿಸ್ತರಣೆಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿರುವಂತೆ ಸಿಲೋನಿನಲ್ಲಿ ನಂತರ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ (ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ.ಶ ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇರಬೇಕು) ಮತ್ತು ಅವು ಹಳೆಯ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿದ್ದರೂ ಅಂಗೀಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಗವಲ್ಲ. ಆಲ್ಬೇಕರ್ ಅವರು ಉದ್ಧರಿಸುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು (ಧರ್ಮಾಂತವಾಸಿಣಿ) "ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಕೌಶಲವನ್ನು/ಕಸುಬನ್ನು ರಾತ್ರಿ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು," ಅದೇ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೇರಿದವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಕನ ಹಿರಿಯ ಮಗನೆಂಬಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದಿದೆ. ಜಾತಕ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರನೊಬ್ಬ ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿನವರೆಗೆ ನಡೆದ ತರಗತಿಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ರಾತ್ರಿ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕನ ಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಿರಿವಂತರ ಮನೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಗಳಿವೆ.¹¹¹

ಈ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆಂದು, ಅಂದರೆ ಇಡೀ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಗುರಿಯಾಗಿಸಿಕೊಂಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಮಾಡಿ, ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ವೇದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು, ಅಂದರೆ ಐಹಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲಾಯಿತು ಎಂದು ನಾವು ಅಂದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ತಮಿಳಿನ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವಾದ ನನ್ನೂಲ್ ಈ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ: "ಒಂದು ಕೃತಿಯನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಕೇಳಿ ನಂತರ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕೇಳಿದರೆ ಆತನಿಗೆ ಅದನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ತೊಡಕುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಅದು ಇನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅದನ್ನು ಮೂರು ಬಾರಿ ಕೇಳಿದರೆ ಆತನು ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ [ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ]." ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಮತ್ತು ಓದುವಿಕೆಯು ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕಗೊಂಡಂತೆಲ್ಲ ಈ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತರಗತಿಯು ಮುಗಿದ ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನು ಆತನ ಗ್ರಹಿಕೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಆಳವಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಥವಾ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಪಠ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಓದಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೂ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮೌಖಿಕವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುವ ಪರಿಪಾಠವು ಇಂದಿಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ನೆಲೆಯಾಗುವ ತನ್ನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪಠ್ಯದ ಒಳಾಂಶಗಳನ್ನು ಕಲಿಯುವ ಮೊದಲು ಅದನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಪದೇಪದೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ನಾವು ಅದನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸಬಹುದು. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮೊದಲು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಅದರ ನಂತರ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಒಪ್ಪಿತವಾದ ಸಂಗತಿ; ಆದರೆ ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಕಲಿಯಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಹುಶಃ ಪತಂಜಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಳೆಯ ಬಾಲಕನೊಬ್ಬ ನೇರ ವಿಧಾನದಿಂದ, ಅಂದರೆ ತನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಯರು ಮತ್ತು ಕುಟುಂಬದ ಇತರ ಹಿರಿಯ

¹⁰⁸ Mahabharata III 132,8cd sarvam ratrim adhyayanam karosi nedam pitah samyag ivopavartate /8/

¹⁰⁹ "ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ನಿಷ್ಕಾಳಜಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಗೊತ್ತಿದ್ದೂ ಎಲ್ಲೆ ಮೀರಿದರೆ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು] ಆತನಿಗೆ ಶಾಸನಿಯಾಗಿ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಬೇಕು." ApDhS I 4,25.

¹¹⁰ Altekar, *Education*, p.87.

¹¹¹ Mookerji, *Education*, pp.484f. with reference to Jatakas II 278; IV 47 and 96. ಸಂಭವನೀಯತೆ ಕಡಮೆ ಇರುವ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇನೆಂದರೆ, ತಿತ್ತಿರಿ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ತರಬೇತಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಅವು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬುದು (ಜಾತಕ ಸಂಖ್ಯೆ.37, ತಿತ್ತಿರಿ-ಜಾತಕ).

ಸದಸ್ಯರು ಮಾತಾಡುವುದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಮಾತಾಡಲು ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಲಿತಿರಬೇಕು.¹¹² ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವು ಆತನಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಸಂರಚನೆಯ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯನ್ನು, ಆ ಭಾಷೆಯು ಸಂಸ್ಕೃತ-ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಪರಿಶುದ್ಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಭಾಷೆ ಎಂಬ ದೃಢನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹುತ್ತದೆ.¹¹³ ಈ ಕಷ್ಟದ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಮೊದಲು ಕಲಿತು ನಂತರ ಈ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಯಾರಾದರೂ ಕಲಿತರು ಎನ್ನುವುದು ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಕಲಿಕೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯ. ವೇದಾಂತ ಸೂತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಮತ್ತು ಅಸ್ಪಷ್ಟವೆಂದರೆ ಅವು ಶಿಕ್ಷಕರು ಮೊದಲೇ ಮಾಡಿದ ಮೌಖಿಕ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೇ ವಿನಃ ಸ್ವತಃ ಕಲಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಾಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದ ಮತ್ತು ಕದನಕಲೆಗಳ ಕೈಪಿಡಿಗಳು ಅಗತ್ಯ ಬಿದ್ದಾಗ ನೆರವು¹¹⁴ ನೀಡಲು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಲ್ಲ, ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವು "ಬೋಧನೆಯ ಸಾಧನಗಳಾಗಿದ್ದವು" (ಶಾಸ್ತ್ರ) "ಕಲಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲ." ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಇದು ಒಂದು ಕಟ್ಟಳೆ ಅಥವಾ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವಾಗಿದೆ-ಶೋಧನೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು [scientia] ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನವೆಂದರೆ ಸಮಸ್ಯೆಯೊಂದರ ಅಧ್ಯಯನದ ಬದಲು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣ ವಿಧಾನವನ್ನು¹¹⁵ (exegetic) ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನವಾಗಿತ್ತು. ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ವತ್ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಅಂತಹ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.¹¹⁶ ವೈರುಧ್ಯಗಳೆಂದು ತೋರಿದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡದೇ ಉಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗಾಗ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಚರ್ಚೆಗಳು ವಿರುದ್ಧ ವಾದಗಳನ್ನು ಬಹಿರಂಗಗೊಳಿಸುವ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಎಷ್ಟು ಕಲಿತಿದ್ದಾರೆ, ಅವರ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆ ಎಷ್ಟು ಚುರುಕಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬರ ನೋಟವು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ವೇದಿಕೆಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು.¹¹⁷ ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಚರ್ಚೆಗಳು ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವನ್ನು

¹¹² ಪು.216 ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸನ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅದು ನಿಜವಾಗಿತ್ತು, ಆತನು ತನ್ನ ಗುರುಕುಲದ ಹಿರಿಯರು ಪಠಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿತನು.

¹¹³ ಯಾಸ್ಕನು ತನ್ನ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿರುಕ್ತ I 17 pada-prakrithi samhita) ಹೇಳುವಂತೆ ನಿರಂತರ ಮಾತು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯರು ಸಂಹಿತಾಪಾಠವನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಪದಪಾಠದಿಂದ ರಚಿಸುವವರಂತೆ ನಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ: ಸಂಹಿತಾಪಾಠವು ಅರ್ಷ- [ಅರ್ಷೇಯ] ಸನಾತನ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದ ಪವಿತ್ರ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯರು ಎರಡೂ ಪಠಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ನಿಯಮಗಳು ಮುಂದೆ ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠಕ್ಕೆ ಹಾದಿಯಾಗುವ ಸಂಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ, ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಉಳಿದವು ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠದ ಶಬ್ದಶಃ ಪಠವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ (ವಾಜಸನೇಯಿ ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯ ಅಧ್ಯಾಯ 5, ತೈತ್ತಿರೀಯ ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯ ಅಧ್ಯಾಯ 3, ಮತ್ತು ಶೌನಕೀಯ ಚತುರಾಧ್ಯಾಯಿಕಾ ಅಧ್ಯಾಯ 4). ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸುವ ಮೊದಲು ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕಲಿಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು (cf. below pp.2411-245).

¹¹⁴ See below pp.267, 273. ಆದರೆ ಆಯುರ್ವೇದದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪಠ್ಯವನ್ನು, ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ ಪಠ್ಯದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಭಾಗವನ್ನಾದರೂ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು.

¹¹⁵ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಮೆಟಾ-ನಿಯಮಗಳಿಂದ (ಪರಿಭಾಷಾ, ಇದರ ಅಕ್ಷರಶಃ ತರ್ಜುಮೆ ಹೀಗಿರಬಹುದು, "ಪಠ್ಯವೊಂದರ ಸುತ್ತ ನಡೆಯುವ ಚರ್ಚೆ": J.Gonda, *Ritual Sutras*, p.509 with reference to L.Silburn, *Instant et cause*, p.60) ನಿರ್ದೇಶಿತಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು, ಅವುಗಳನ್ನು ಆಚರಣಾ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯೆಂದರೆ ತಂತ್ರ ಯುಕ್ತಿಗಳು ("text-fittings"), ಅದು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಚರಕ-ಸಂಹಿತ, ಶುಶ್ರುತ-ಸಂಹಿತ, ಯುಕ್ತಿ-ದೀಪಿಕ ಮತ್ತು ತಮಿಳಿನ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಾದ ತೋಳ್ಕಾಪಿಯಂ ಮತ್ತು ನನ್ನೂಲ್ ನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ: H.Scharfe, *Investigations in Kautalya's Manual of Political Science*, Wiesbaden 1993, pp.266-271.

¹¹⁶ ಭಾರತೀಯರ ಈ ಧೋರಣೆಯು ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಯುಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಧೋರಣೆಗೆ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ರಾಜರ್ ಬೇಕನ್ (Roger Bacon) ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ: "ನಿಮಗೆ ಒಂದು ಪಠ್ಯದ ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಈ ಪಠ್ಯವು ಕಲಿಕೆಯ ಯಾವ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇದೆಯೋ ಅದರ ಒಂದು ಸಮಗ್ರವಾದ, ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನವು ನಿಮಗೆ ಇದ್ದಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ (scito textu, sciuntur omnia quae pertinent ad facultatem propter quam textus sunt facti)": E.Durkheim, *Evolution*, p. 133.

¹¹⁷ ವಾದವೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಲೆಂದು ವಿಧಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಂತ್ರ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನು HirGS I 15,4-8 ಕಲಿಸುತ್ತದೆ (samvadabhijayana). ಇದೇ ರೀತಿ ಮಧ್ಯಯುಗದ ಯುರೋಪಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರು expositio ವನ್ನೂ (ಪಠ್ಯವೊಂದರ ಹಿಂದಿರುವ ತರ್ಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಒಂದು ಭಾಷ್ಯ) ಮತ್ತು ಅದರ ಸಾಧಕ-ಬಾಧಕಗಳನ್ನು ತೂಗಿ ನೋಡುವ quaestiones ವನ್ನೂ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು: E.Durkheim, *Evolution*, pp.135f.

ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಾರಣವೆಂದರೆ - ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿ ಗೆಲಿಲಿಯೊ (Galileo) ಮತ್ತು ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬೇಕನ್ (Francis Bacon)ಗಿಂತ ಮೊದಲು - ಆಗ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳ ಕಾರ್ಯತಃ ಅಭಾವವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಜನರು ವೀಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು, ಆದರೆ ವೀಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಸಬಹುದು ಎಂಬುದು ಅವರಿಗೆ ಹೊಳೆಯಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಳ ಎದುರು ವಾದಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದೊಂದೇ ಸತ್ಯದ ಹುಡುಕಾಟಕ್ಕೆ ಹಾದಿಯೆಂದು ತೋರಿತು.¹¹⁸

ಶಿಕ್ಷಕರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಬದುಕು ಕಠಿಣ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆತನು ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ, ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಏಳುವ ಮೊದಲೇ ಏಳಬೇಕಿತ್ತು, ಸ್ನಾನ ಮುಗಿಸಿ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ ಮುಗಿಸಿ ಪವಿತ್ರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನು ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ನೀಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕನೆದುರು ಸವಿನಯದಿಂದ ವರ್ತಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ಆತನು ಕೂರುವ ಸ್ಥಳವು ಶಿಕ್ಷಕನ ಆಸನಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಗೆ ಇರಬೇಕಿತ್ತು, ಅದು ಗಾಳಿ ಬೀಸುವ ವಿರುದ್ಧ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಇರಬಾರದು, ಗಾಳಿ ಬೀಸುವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಾರದು, ಶಿಕ್ಷಕನ ತೀರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಾರದು, ಶಿಕ್ಷಕನತ್ತ ಕಾಲು ಚಾಚದೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿರಬೇಕಿತ್ತು. ಶಿಕ್ಷನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವುದಿದ್ದರೆ ಮಲಗಿಕೊಂಡು ಮಾತನಾಡಬಾರದು, ಆದರೆ ಶಿಕ್ಷಕನು ಕುಳಿತಿರುವಾಗ ಅಥವಾ ವಿರಾಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಕುಳಿತು ಮಾತನಾಡಬಹುದು; ಶಿಕ್ಷಕನು ನಿಂತಿದ್ದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಏದ್ದು ನಿಂತು ಮಾತನಾಡಬೇಕು. ಉಗುಳುವುದು, ನಗುವುದು, ಆಕಳಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಬೆರಳ ನೆಟಿಗೆ ತೆಗೆಯುವುದು ಇಂಥದ್ದನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾಡಬಾರದು. ಆತನು ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನ ಹಿಂದೆ ನಡೆಯಬೇಕು, ಹುರುಳಿಲ್ಲದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡಬಾರದು, ಮತ್ತು ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತನಾಗಿ ಕೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.¹¹⁹ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ದೇವರ ಸಮಾನನೆಂದು ತಿಳಿದು ಗೌರವಿಸಬೇಕು.¹²⁰ ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನೋಡಿರುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳ ಪ್ರಕಾರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಕಷ್ಟದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಮೊದಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕಿಂತಲೇ ಒಂದು "ವಿಧೇಯತಾ ಶಪಥ"ಕ್ಕೆ ಅಥವಾ "ಒಪ್ಪಂದ"ಕ್ಕೆ (ಸಮಯ) ಒಳಗಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಇದು ಬಹುಶಃ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅವೈದಿಕ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗೃಹೀತವು ಒಂದು ತಪ್ಪು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.¹²¹ ಆದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿಧೇಯತೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎನ್ನುವುದರ ಬಗೆಗೆ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ಪತಂಜಲಿಯು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವ ಹಾಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಶಿಕ್ಷಕನೆಡೆಗೆ ತೋರುವ ವಿಧೇಯತೆಯ ಹಿಂದೆ ಅವರ ಸ್ವ-ಹಿತಾಸಕ್ತಿಯೂ ಇರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬ ಸೂಚನೆಯಿದೆ. "ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿರುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು] ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತದ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ: 'ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲಾಭಗಳಿವೆ ಎಂಬುದಕ್ಕಾಗಿ

¹¹⁸ E.Durkheim, *Evolution*, pp. 151f.

¹¹⁹ ParGS II 5,1-12; ApDhS I 2,6,1-7,12; GauDhS II 18-36; Manu II 175-190.

¹²⁰ ApDhS I 2,6,13.

¹²¹ ApDhS I 4,13,10-12 *nasamayena krcchram kurvita trihsravanam trihsahavacanam iti parihapya. avicikitsa yavad brahma nigantavyam iti Haritah na bahirvede gatir vidyate* -"ಒಂದು ಕರಾರಿಲ್ಲದೆ ಆತನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತಿಲ್ಲ, ಮೂರು ಘೋಷಣೆಗಳನ್ನು [ಅಥವಾ] ಮೂರು ಜಂಟಿ ಘೋಷಣೆಗಳಿಗೆ ಅಡಚಣೆ ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ನಂತರ. **ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ**, ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು (ಅಂದರೆ ವೇದವನ್ನು) ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲೇಬೇಕು: ಹಾರಿತನು [ಹೀಗೆ] ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನವು ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರದ [ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ] ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ." G.Buhler, *SBE II* (Oxford 1879) pp.49f., **ಬ್ಯೂಲರ್‌ರವರು** *samaya = susrusa* ಎಂಬ ಹರದತ್ತನ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು (ಉಜ್ಜಲ ವೆಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ) ಆಧರಿಸಿ ಈ "ಕರಾರ"ನ್ನು "ವಿಧೇಯತೆಯ ಶಪಥ", ಅಂದರೆ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪಠ್ಯಗಳ (Trihsravana and Trihsahavacana ಎಂಬ **ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುವ** ಪಠ್ಯಗಳು) ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆಗಲೇಬೇಕಾದದ್ದು ಎಂದು ತಿಳಿದರು. ಆದರೆ *krcchram kr* (ಕೃಚ್ಚಂ ಕುರು) ಎಂದರೆ "ಕಷ್ಟವಾದ ಹೊಸ ಪಠ್ಯವೊಂದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು" ಎಂದಲ್ಲ; *caret krcchram* (ಕರೇತ್ ಕೃಚ್ಚಂ) BauDhS II 1,1,7 ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, *krcchram caret* ಎಂದರೆ "ಒಂದು 'ಕಷ್ಟವಾದ' ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡು" ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ AgnivesyaGS II 4,4 and III 12,1 stanza 6, *krtva...krcchram and krcchratikrcchram kurvita* Manu XI 159 and 209, *krcchra-krt* Yajnavalkya III 327. ಮುಖರ್ಜಿಯವರು (Mookerji, *Education*, pp. 195f) ಯವರು **ಬ್ಯೂಲರ್‌ರವರ** ಗ್ರಹಿಕೆಯನ್ನು ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ನಂತರದಲ್ಲಿ **ಬ್ಯೂಲರ್** ಮನುವನ್ನು (*SBE XXV*, Oxford 1886) ಅನುವಾದಿಸುವಾಗ ಈ ಸಾಲುಗಳ ಸರಿಯದ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ (ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ಋಷಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಆತನು ತಮಗೆ ಕಲಿಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂದು ಪತಂಜಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.¹²² ಈ ವಿಧೇಯತೆಯು ಧರ್ಮದ ಉಲ್ಲಂಘನೆಯಾಗಬಹುದಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ (ಅಥವಾ ಕೋರಿಕೆಗಳಿಗೆ) ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಜಾತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಂದರ್ಭಗಳುಂಟಾಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು;¹²³ ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಶಿಕ್ಷಕನು ಬೇಜವಾಬ್ದಾರಿತನದಿಂದ ಅಥವಾ ಗೊತ್ತಿದ್ದೇ ನಡವಳಿಕೆಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೆ ಆಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಅದನ್ನು ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ತೋರಿಸಿಕೊಡಬಹುದಿತ್ತು, ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕನು ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಶಿಕ್ಷಕನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಾನೇ ಸದ್ವಿಲ್ಲದೆ ಶಿಕ್ಷಕನ ಪರವಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು-ಅಥವಾ ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಬಹುದು.¹²⁴ ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಎಲ್ಲವೂ ವಿಫಲವಾದಾಗ ಆ ಶಿಕ್ಷಕನ ಗುರುಕುಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಶಿಕ್ಷಕನ ಬಳಿ ಹೋಗುವಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಸಲಹೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ, ಶಿಕ್ಷಕನ ಮೇಲೆ ನ್ಯಾಯಸಮ್ಮತವಾಗಿಯೇ ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ತಪ್ಪಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಪಮಾನ ಮಾಡಿದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಅಥವಾ ಅಲ್ಲಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಬೇಕು. ಶಿಕ್ಷಕನ ಮೇಲೆ ಆತನೇ ಸ್ವತಃ ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಮಾಡುವ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಒಂದೊಮ್ಮೆ ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಸರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಆತನು ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಕತ್ತೆಯಾಗಿ, ತಪ್ಪಿದ್ದರೆ ನಾಯಿಯಾಗಿಯೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.¹²⁵ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಶಿಕ್ಷಕನ ನಡಿಗೆ, ಹಾವಭಾವ ಅಥವಾ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಅಣಕ ಮಾಡಬಾರದು,¹²⁶ ಮತ್ತು ಆತನ ಹೆಸರು ಹಿಡಿದು ಯಾವತ್ತೂ ಸಂಬೋಧಿಸಬಾರದು: ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದ್ದರೆ ಭೋ ದೀಕ್ಷಿತ ಅಥವಾ ಭೋ ಯಜಮಾನ ಎಂದೋ, ಅಥವಾ ಶತ್ರ ಭವಾನ್ ದೀಕ್ಷಿತಾಃ ಅಥವಾ ಆತನ ಹೆಸರಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು (ಉದಾ: ಹರದತ್ತ "ಶಿವನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವನು"¹²⁷ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಭವರಾತ ಎಂದು), ಮತ್ತು ನಂತರ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಗೌರವ ಸೂಚಕಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡವು (ಉದಾ: ಶ್ರೀ, ಭಟ್ಟ, ಆಚಾರ್ಯ). ಆದರೂ ಒಬ್ಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ -ತನಗಿಂತ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವುದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಧೋರಣೆಯು ಪಂಡಿತರ ನಡುವೆ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಮೌಖಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಭಾಗವಾಗಿರುವ ಸಾಲೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ: ಸರ್ವತೋ ಜಯಂ ಅನಿವಿಚ್ಛೇತ್; ಶಿಷ್ಯಾದ್ ಇಚ್ಛೇತ್ ಪರಾಜಯಂ -"ಆತನು ಯಾವತ್ತೂ ಜಯವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಬೇಕು; [ಆದರೆ] ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದಲೇ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬೇಕು."¹²⁸ ದಂತಕಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಮನೋಭಾವವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನಾದ ಉದ್ದಾಲಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ,¹²⁹ ಬುದ್ಧನು ಜ್ಞಾನೋದಯವಾದ ನಂತರ

¹²² Mahabhasya II 36,1-3 *ye tavad ete guru-susrusavo nama te 'pi sva-bhuty-artham eva pravartante: paralaukikam ca no bhavisyatih ca nah prito gurur adhyapayisyatiti.*

¹²³ ApDhS I 2,19 *acaryadhinahsyad anyatra pataniyebhyah* "ಜಾತಿ ಭ್ರಷ್ಟನಾಗಬಹುದಾದ [ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ವಿಧಿಸಿದ] ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನೆದುರು ವಿಧೇಯನಾಗಿರಬೇಕು"; cf. BauDhS I 2,3,22 *sarvatrapratihata-guru-vakyo 'nyatra patakam and VasDhS VII 10 gurvadhinah.* ವಿಧೇಯನಾಗಿರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಕಲಿಸಬಾರದು ಮತ್ತು ತನ್ನ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯನಾದವನಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆಯುವುದಕ್ಕಿಂತ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನದೊಂದಿಗೆ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಯುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು: Manu II 112f.; cf. BauDhS I 2,4,1

¹²⁴ ApDhS I 4,25f. *pramadad acaryasya buddhi-purvam va niyamatikramam rahasi bodhayet. anivrttau svayam karmany arabheta nivartayed va.* ಬೌದ್ಧರ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯನು ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕು: ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಗಂಭೀರವಾದ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ಎಸಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಸೂಕ್ತವಾದ ಶಿಕ್ಷೆ ಸಿಗುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆದರೆ ಅದರ ನಂತರ ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಪುನಶ್ಚೇತನಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ತಕ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು: Mahavagga I 25,21f. (PTS p.49).

¹²⁵ Manu II 200f.

¹²⁶ Manu II 199; Visnu-smṛti XXVIII 25.

¹²⁷ GauDhS II 24; 28; cf. Manu II 119 and Visnu-smṛti XXVIII 24.

¹²⁸ ಈ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಯಾರು ಹೇಳಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನನಗೆ ಗುರುತಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದರ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವೂ ಇದೆ: *sarvato jayam anvicchet, sisyat putrat parajayam* "ಆತನು ಎಂದಿಗೂ ಜಯವನ್ನೇ ಬಯಸಬೇಕು, ಸೋಲುವುದಾದರೆ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಮಗನಿಂದ ಸೋಲಬೇಕು."

¹²⁹ ಉದ್ದಾಲಕನು ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದ BAU VI 5,3 ದಲ್ಲಿ, ಆದರೆ ಆತನಿಂದ ಸೋತ BAU III 7,1 -23 ದಲ್ಲಿ.

ಮೊದಲು ತನಗೆ ಕಲಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷಕರನ್ನು-ಆಲಾರ ಕಾಲಾಮ ಮತ್ತು ಉದ್ದಕ ರಾಮಪುತ್ರರನ್ನು ತನ್ನ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು (ಮತಾಂತರಿಸಲು) ನೋಡಿದ,¹³⁰ ಹಾಗೆಯೇ ರಾಮಾನುಜರೂ ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಕರಾದ ಯಾದವ ಪ್ರಕಾಶರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಮಣಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು (ಮತಾಂತರಿಸಿದರು).¹³¹

ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರದ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಲಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಜನಪ್ರಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ¹³² ಅವುಗಳನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಏನೋ ಆಧಾರವಿದ್ದಿರಬೇಕು ಎಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಶಿಕ್ಷಕರು ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ದನ ಮೇಯಿಸಲು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು,¹³³ ಅವರನ್ನು ಅಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಷ್ಟವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಂದು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು,¹³⁴ ವಿಪರೀತ ಕಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಅವರನ್ನು ಗುರಿಯಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು,¹³⁵ ಅಥವಾ ನೈತಿಕ ಸಂದಿಗ್ಧಗಳ ಮೂಲಕ ಸವಾಲೊಡ್ಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹³⁶ ಶಿಕ್ಷಕರು ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ರೂರಿಗಳೆಂದು ತೋರಿಸುವ ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ, ಅದು ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಮೇಲಿನ ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಮತ್ತು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಕನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಮಹಾ ವರಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.¹³⁷ ಅವಿಧೇಯನಾದ ಅಥವಾ ಅಸಭ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ದಂಡನೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಆದರೆ ಬಹಳ ಸೌಮ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ: ಶಿಕ್ಷಕನು ಅವನಿಗೆ ಬೈಯ್ಯಬಹುದು, ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವೊಂದನ್ನು ಹೇರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದವರೆಗೆ ಅವನನ್ನು ಹೊರಗೆ ಕಳುಹಿಸಬಹುದು.¹³⁸ ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವಿಪರೀತವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕನು ತೆಳ್ಳಗಿನ ಹಗ್ಗವನ್ನೋ, ಬೆತ್ತವನ್ನೋ ಬಳಸಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು.¹³⁹ ಆದರೆ ಬೆನ್ನ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಹೊಡೆಯಬಹುದಾಗಿತ್ತು, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಜಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲ;

¹³⁰ Majjhima-nikaya 26,5,19 (PTS I p. 170). ಆದರೆ ಅವನು ಆಲಾರ ಕಾಲಾಮನನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಲು ತಯಾರಾದಾಗ ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಏಳು ದಿನಗಳ ಹಿಂದೆ ಸಾವನ್ನಪ್ಪಿದ ಎಂದು ಒಂದು ದೇವತೆಯು ಆತನಿಗೆ ಹೇಳಿತು; ಆದರಂತೆ, ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕ ಉದ್ದಕ ರಾಮಪುತ್ರನನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗಲೆಂದು ಹೊರಟಾಗಲೂ ಶಿಕ್ಷಕನ ಸಾವಿನಿಂದಾಗಿ ಅದು ಸಂಭವಿಸಲಿಲ್ಲ.

¹³¹ P.Olivelle, *JAOS* 119 (1999), p.66.

¹³² Cf. F.Wilhelm, *Prufung und Initiation im Buche Pausya und in der Biographie des Naropa*, Wiesbaden 1965.

¹³³ ChU IV 4,5: ಸತ್ಯಕಾಮ ಜಾಬಾಲನನ್ನು ನಾಲ್ಕು ನೂರು ಬಡಕಲು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಾಯಲೆಂದು ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು; ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸಾವಿರಕ್ಕೇರಿಸಿದ ನಂತರವೇ ತಾನು ಮರಳಿ ಬರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಜಾಬಾಲನು ಶಪಥ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಆತ ತನ್ನ ಗುರಿಯನ್ನು ತಲುಪಿದ ಮೇಲೆ ಆತನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು.

¹³⁴ Mahabharata I 3,100-176: ಪೌಷ್ಪನಂಬ ರಾಜನ ಹೆಂಡತಿಯ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಕಿವಿಯ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಉತ್ತಂಕನಂಬ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು.

¹³⁵ Mahabharata I 3,32-78: ಉಪಮನ್ಯುವಿನ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ (*pariksOpamanyoh*) ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಎಷ್ಟು ವಿಧೇಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಆತನನ್ನು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಆಹಾರದಿಂದ ದೂರ ಮಾಡಿದ; I 3,79-82: ವೇದದ ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ (*pariksa vedasya*) ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಕಠೋರ ಹವಾಗುಣವನ್ನೂ, ಹಸಿವು ಮತ್ತು ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸಿದ, ನಂತರ ಬಹಳ ಕಾಲವೇ ಸಂದಿತು, ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಶಿಷ್ಯನ ವಿಧೇಯ ನಡವಳಿಕೆಯಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ.

¹³⁶ Mahabharata I 3,20-31: ಉದ್ಯಾಲಕ ಆರುಣಿಯೆಂಬ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ನೀರಾವರಿ ಗದ್ದೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಸೋರಿಕೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು, ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನು ಅವನಿಗೆ ಕರೆ ಕಳುಹಿಸಿದ-ಬಿರುಕು ಮತ್ತೆ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಆದರೆ ಶಿಕ್ಷಕ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ಪಾಲಿಸಬೇಕು; I 3,86-92: ತಾನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಾಗ ಮನೆಯ ಎಲ್ಲ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನೂ ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಉತ್ತಂಕನಿಗೆ ಆದೇಶಿಸಲಾಗಿತ್ತು-ಆದರೆ ತನ್ನೊಡನೆ ಕೂಡುವಾಳುವೆ ಮಾಡು ಎಂಬ ಶಿಕ್ಷಕನ ಪತ್ನಿಯ ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು ಆತ ನೆರವೇರಿಸಲಾಗದು, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಅನೈತಿಕ.

¹³⁷ ಟಿಬೇಟಿನ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಯ್ದು ಬೌದ್ಧ ಐತಿಹ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಲೋಪನಂಬ ಗುರುವು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ನಾರೋಪನನ್ನು ಆತ್ಮತ ಕಠಿಣವಾದ, ಜೀವಕ್ಕೆ ಕಂಟಕವಾಗುವಂತಹ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ: Herbert V. Guenther, *The Life and Teaching of Naropa*, Oxford 1962, pp.42-98 and Friedrich Wilhelm, *Prufung und Initiation im Buche Pausya und in der Biographie des Naropa*, Wiesbaden 1965, pp.54-84.

¹³⁸ ApDhS I 3,8,28f. *aparadhesu cainam satatam upalabheta. abhitrassa upavasa udakopasparsanam adarsanam iti danda yathamatram a nivrtteh* "ಒಂದೊಮ್ಮೆ [ಶಿಷ್ಯನು] ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, [ಶಿಕ್ಷಕನು] ಅವನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಬೈಯ್ಯಬಹುದು. [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು] ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುವವರೆಗೆ [ತಪ್ಪಿನ] ಪ್ರಮಾಣವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಹೆದರಿಸುವುದು, ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿಸುವುದು, ತಣ್ಣಗಿನ ನೀರನ್ನು ಮೈಮೇಲೆ ಸುರಿಯುವುದು, ಮತ್ತು ಆತನನ್ನು ನೋಡಲು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ಶಿಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ." ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಬೇಜವಾಬ್ದಾರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಕೆನ್ನೆಗೂ ಹೊಡೆಯಬಹುದು I 41,24f. (see below p.246).

¹³⁹ *ಜೆಸುಎಟ್* ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ಥಳಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು "ಸರಿಪಡಿಸುವವನೊಬ್ಬ"ನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಹೀಗೆ ಈ ಅಹಿತಕರ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಪಾದ್ರಿಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ದೂರವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರು) ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸಹಪಾಠಿಯಿಂದ: W.Ong, in George Spindler (ed.), *Education and Culture*, New York 1963, p.454.

ಮತ್ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಹೊಡೆಯುವುದು ಅಪರಾಧವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ರಾಜನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು.¹⁴⁰ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಹೀಗೆ ಮಧ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ಆರಂಭದ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾನೂನಿನ ಕ್ರಮಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದ ನಂತರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು; ಆದರೂ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ನಡುವಿನ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳಿಗೆ ಬಲವಾದ ವಿರೋಧವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ನಾರದನದ್ದು ಅಥವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯದ್ದು¹⁴¹ ಎನ್ನಲಾಗುವ ಸಾಲುಗಳು, ಆ ಸಾಲುಗಳು (ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ) ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಯ (II, 32) ಮೇಲೆ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಬರೆದ ಮಿತಾಕ್ಷರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಬಂದಿವೆ, ಒಬ್ಬ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ನಡುವೆ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳು ಇರಬಾರದು ಎಂದು ಆ ಸಾಲುಗಳು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ, ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನು ಅವರಿಬ್ಬರ ನಡುವೆ ಇರಬಹುದಾದ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಗೌತಮ ಮತ್ತು ಮನು ಇಬ್ಬರೂ ಶಿಕ್ಷಕನೊಬ್ಬನು ಎಲ್ಲೆ ಮೀರಿದರೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಕಾನೂನಿನ ಕ್ರಮದ ಬಗೆಗೆ ಚಿಂತಿಸಿದ್ದರು: "ಶಿಕ್ಷಕನು ಸಿಟ್ಟಿನ ಆವೇಗದಲ್ಲಿ ಬಡಿಗೆಯಿಂದ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು] ತೋಳಿನ ಮೇಲೆ (upper extremity) ಹೊಡೆದರೆ [ಮತ್ತು] ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿರೋಧಿಸಿ, ನಂತರ ರಾಜನಿಗೆ ದೂರು ಸಲ್ಲಿಸಿದರೆ ಆಗ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅದು ಮೊಕದ್ದಮೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣ."¹⁴²

ಪರಂಪರಾಗತ ಶಿಕ್ಷಣದ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಸಕಾರಾತ್ಮಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಮೇಲೆ ಒತ್ತು ನೀಡುವುದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಪಠಿಸುವವರೆಗೂ ಶಿಕ್ಷಕನು ಆ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮರುಪಠಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ತಪ್ಪು ಪಠಣಗಳನ್ನು ಅಣಕ ಮಾಡುವುದು ಸಲ್ಲ. ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಇದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ದೋಷಪೂರಿತ ರೂಪಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಕಮ್ಮಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬ ಅಸಮರ್ಥ ವೈಯಾಕರಣಿಯು (grammarian) 'ದುರುತ' ದ ತಪ್ಪು ರೂಪವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ (ಅದು "ರಥದ ಚಾಲಕ" ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ 'ಸೂತ' ಪದದ ವಿರುದ್ಧದ ಪದ ಎಂದು ಅವನು ಅಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಸು+ಉತ ಸೇರಿ "ಒಳ್ಳೆಯ ಚಾಲಕ" ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವ ಪದವು ದುರ್+ಉತ ಸೇರಿ "ಕೆಟ್ಟ ಚಾಲಕ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಪದವಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಅವನು ಯೋಚಿಸುತ್ತಾನೆ) ಅದು ಕೇವಲ ಮೇಲ್ನೋಟದ ಉಲ್ಲಂಘನೆಯಾಗುತ್ತದೆ; ದುರುತ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಇದೆ, ಆದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥವು "ಕೆಟ್ಟದಾಗಿ ಹೆಣೆಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು" ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, "ಕೆಟ್ಟ ಚಾಲಕ"ನಿಗೆ ದುಃಸೂತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ¹⁴³ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಇರುವ ದೇವದಿಣ್ಣ ಎಂಬ ನಾಮಪದದ ಮೇಲಿನ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಭಾಗವು ಸಮರ್ಥನೀಯ, ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅದು ದೇವದತ್ತ ಎಂದಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಯು ಶಿವಸೂತ್ರ (2) ವಾರ್ತಿಕದ (2) ಮೇಲಿನ ತನ್ನ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕೌಟಿಲೀಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವು ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ರಾಜಕುಮಾರನಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿಧದ ವ್ಯಸನಗಳ ಆಮಿಷ ತೋರಿಸುವುದರ ವಿರುದ್ಧ ಸಲಹೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ: "ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇಲ್ಲದವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ನೀಡುವುದು ಬಹಳ ಅಪಾಯಕಾರಿ." ರಾಜಕುಮಾರನ ಅಪಕ್ಷ ಮನಸ್ಸು ಪಾಪಮಯ

¹⁴⁰ GauDhS II 48-50 *sisya-sistir avadhena, asaktau rajju-venuvidalabhyam tanubhyam.anyena ghnana rajna sasyah* ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ದಂಡನೆಯು ಹೊಡೆತವಿಲ್ಲದೆಯೇ [ನಡೆಯಬೇಕು]. ಇದು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೆ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಸರಿದಾರಿಗೆ ತರಬಹುದು] ತೆಳ್ಳಗಿನ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಅಥವಾ ಬೆತ್ತದ ಕೋಲಿನಿಂದ. ಒಂದು ವೇಳೆ [ಶಿಕ್ಷಕನು] ಮತ್ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಹೊಡೆದರೆ, ಆತನಿಗೆ ರಾಜನಿಂದ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಬೇಕು." Cf. Manu VIII 299f.; Visnu-smṛti LXXI 81 f.; Narada-smṛti V 12f.

¹⁴¹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನ II 5 ಮೇಲಿನ ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದು ಮತ್ತು ನಂತರದ ಕೆಲವು ಸಾರಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ (Kane, *HoDh*, vol.III p.299fn.418) :

guru-sisyau pita-putrau dampati svami-bhrtyakau / etesam samavetanam vyavaharo na vidyate //

"ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ತಂದೆ ಮತ್ತು ಮಗ, ಗಂಡ ಮತ್ತು ಹೆಂಡತಿ, ಒಡೆಯ ಮತ್ತು ಸೇವಕ - ಇವರ ನಡುವೆ, ಅಪ್ಪವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇವರೊಳಗೆ ಮೊಕದ್ದಮೆ ಹೊಡಲಾಗದು."

¹⁴² Mitaksara on Yajn. II 32 *yadi guruh kopavesa-vasan mahata dandenottamange*

tadayati, tada smṛti-vyapetena margenadharsitah sisyo yadi rajne nivedayati, tada bhavaty eva vyavahara-padam.

¹⁴³ Mahabhasya on Panini II 4 56.

ಗ್ರಹಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೀರಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. “ಆದ್ದರಿಂದ, ಅವನಿಗೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಐಹಿಕವಾಗಿ ಯಾವುದು ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲು ನೆರವಾಗುವುದೋ ಅಂಥದ್ದನ್ನು ಕಲಿಸಬೇಕು, ಬದಲಿಗೆ ಯಾವುದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಐಹಿಕವಾಗಿ ಹಾನಿಕಾರಕವೋ ಅಂಥದ್ದನ್ನಲ್ಲ.”¹⁴⁴

ಬೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತ ಬಂದ ಬದಲಾವಣೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಪೂರ್ಣವಾದುದು. ವೇದಕಾಲೀನ ಘಟ್ಟದ ಅತೀ ಮೊದಲಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತಾನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿದ್ದರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಾಲನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದ, ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಭಾಷೆಯು ಆತನ ಸ್ವಂತದ ಭಾಷೆಗೆ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರವಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಯಾಸ್ಯನ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವು ತಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಆಗುವುದು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬಂತು; ಶಬ್ದಭಂಡಾರದಿಂದ ಪದಗಳು ಅಳಿಸಿ ಹೋಗಿದ್ದವು, ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಮೊದಲಿನ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮೊದಮೊದಲಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದ ಗಹನ ಕಾವ್ಯದ ಕೆಲವು ಗುಪ್ತ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು, ಆದರೆ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪಠ್ಯಗಳ ಹೊರೆ ಹೆಚ್ಚಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಒಳಾಂಶಗಳ ಬಗೆಗೆ ಗಮನ ಕೊಡುವುದನ್ನು ಅದು ಅಸಾಧ್ಯಗೊಳಿಸಿತು, ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪಠಣಕಾರನಿಗೆ ತಾನು ಕಲಿತಿದ್ದರ ಅರ್ಥದ ಬಗೆಗೆ ಅತೀ ಕಡಮೆ ಅಥವಾ ಏನೇನೂ ಗ್ರಹಿಕೆ ಇಲ್ಲದಾಯಿತು. ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವವನ ಸ್ಥಿತಿಯು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಇತ್ತು, ಆತನು ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಅವಶ್ಯವಿದ್ದ ವೇದದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದ; ಆದರೆ ಆತನಿಗೂ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹೊಂದಿಸಲು ಒಂದು ಮೂಲ ವ್ಯಾಕರಣದ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಬೇಕಿತ್ತು. ಇದು ಕೆಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು, ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದು ಸಹಜ (ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ) ಭಾಷಾ ಪರಿಣಿತಿಯು ಇದೆ ಎಂದು ಲಘುವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ.¹⁴⁵ ಹೀಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಒಂದು ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ (ವೈದಿಕರಿಗೆ) ನೇರವಾದ ವಿಧಾನದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಒಂದು ಮೂಲ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಸಂಭಾಷಣಾ ವ್ಯಾಕರಣಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಹದಿನಾರನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರಬಹುದಾದ ವರದರಾಜನ ಗೀರ್ವಾಣಮಂಜರಿ, ದುಂಡಿರಾಜನ ಗೀರ್ವಾಣವಾನ್ಮಂಜರಿ (1702–1704),¹⁴⁶ ಬಹುಶಃ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಅಥವಾ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ವಾಮದೇವ ಮಿಶ್ರನ ಸಂಸ್ಕೃತ ತತ್ವಬೋಧಿನಿ, 1775 ರಿಂದ 1777ರ ನಡುವೆ ರಚಿತವಾದ ಶಿವಶರ್ಮಣನ ವರಸಂಸ್ಕೃತಮಂಜರಿ.¹⁴⁷ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾದ ಕೃತಿಯು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರ ಕಥೆಗಳ ಸಮೇತ ಶಬ್ದರೂಪಾತ್ಮಕದ (morphology) ಬೋಧನೆಯನ್ನೂ (ರೂಢ ಮಾದರಿಗಳೂ ಇವೆ) ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. “ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ”ದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಗೀರ್ವಾಣವಾನ್ಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ಬನಾರಸಿನ ಕೆಲವು ಹಿಂದೀ ಉಪಭಾಷೆಗಳ ಪ್ರಭಾವವಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರು ಅಯಿ ಮಯಾದೀರ್ಘಶಂಕಾರ್ಥಂ ಗಮ್ಯತೆ-“ಹೇ! ನಾನು ದೀರ್ಘಶಂಕದ [“long fear”-ದೀರ್ಘಭಯ ಎನ್ನುವುದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅದರ ವಿರುದ್ಧದ ಪದ ಲಘು-ಶಂಕಾ-“short fear”] ಸಲುವಾಗಿ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆ” ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. “ಹೀಗೆ ಬಹಿರ್ದೇಶ

¹⁴⁴ Kautaliya Arthashastra I 17,30 and 33: mahadosam abuddha-bodhanam...tasmd dharmyam artham casyopadisen nadharmyam anarthyam ca. See also below p.267.

¹⁴⁵ ಎಂ. ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರ ಬಳಿ (in: *Ideology and Status*, pp.408f.) ಪುರೋಹಿತರು ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲಾಗದೇ (ಊಹ) ಇದ್ದಾಗ ಆಗುವ ಕೆಲ ವಿನೋದ ಭರಿತ ಪ್ರಸಂಗಗಳಿವೆ. ಅಂತಹ ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತನು (ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಜಿನಿಯರ್) ಕನ್ಯಾದಾನ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ, “ಕನ್ನೆಯನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು. ಆದರೆ ಆವತ್ತು ತಂದೆಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾವನಿದ್ದ ಎಂಬುದು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದು ಬಂತು; ಆತಂಕದಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತನು ತಪ್ಪು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಹೇಗೋ ಅವಾಂತರವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ, ಹೇಗೂ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಜನಕ್ಕೆ ಈತನಷ್ಟೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ.

¹⁴⁶ ಎರಡನ್ನೂ ಯು.ಪಿ.ಶಾ. ಬರೋಡ, 1960 ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯದನ್ನು M.Deshpande, *Sanskrit & Prakrit, Sociolinguistic Issues*, Delhi 1993, pp.40-51 ಇವರು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

¹⁴⁷ A.Wezler, in *Ideology and Status*, pp.327-346. An edition of the two latter texts by A.Wezler is expected.

ಮತ್ತು ಮೂತ್ರವಿಸರ್ಜನೆಗೆ ಸುತ್ತು ಬಳಸಿ ಪದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದು ಮರಾಠಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ" ಎಂದು ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಅದು ಹಿಂದಿ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತಿ ಭಾಷಿಕ ಸಮುದಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ).¹⁴⁸ ಶಾಲೆಯ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯಮಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು, ದೂರದ ಆಶ್ರಮವೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕುದುರೆಯೊಂದನ್ನು ನೋಡಿ ಅದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಕಲೆ ಹಾಕಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವ ಒಂದು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.¹⁴⁹ ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿಯಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅಪರಿಚಿತ ರೂಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ, ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ ಮತ್ತು ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ - ಅಂದರೆ "ತನಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರ ಬೇಕು ಎಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಪುನರಾವರ್ತಿಸಿದ ವಿನೋದ ಭರಿತ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿವೆ.¹⁵⁰ ಪಾಣಿನಿಯು VI 1 1+2 ದಲ್ಲಿ ಶಾಬ್ದಿಕ/ಕ್ರಿಯಾ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ (verbal forms) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಪುನರಾವರ್ತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ (ಉದಾ: ಪಪಾಚ, "ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ"), ಮತ್ತು ಬಹು ಅಕ್ಷರಗಳ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಸ್ವರವು ಪುನರಾವರ್ತನೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಉದಾ: ಅಶಿಷ್ಯತಿ-"ಅಲೆದಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ") ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಪಾಣಿನಿಯ VI 1 3 ಯ ಮೇಲಿನ ಕಾತ್ಯಾಯನನ ವಾರ್ತಿಕವು 'ಈರ್ಷ' ("ಅಸೂಯೆ") ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಶಾಬ್ದಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ "ಮೂರನೆಯದು" ಪುನರಾವರ್ತಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮುಂದಿಡುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಕೆಲವರು ಮೂರನೆಯ ವ್ಯಂಜನ ಎಂದು ತಿಳಿದರು (ಈರ್ಷಿಯಿಷ್ಯತಿ-"ಅಸೂಯೆ ಪಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ"), ಕೆಲವರು ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ತಿಳಿದರು (ಈರ್ಷ್ಯಿಷ್ಯತಿ). ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಾಮ ಧಾತುಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು (postnominal) ಪದಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವಾಗ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಅಯ್ಯೆಯನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು ಎಂದು ಕಾತ್ಯಾಯನನು ತನ್ನ ಮೂರನೆಯ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, ಅದು ಅಶ್ವೀಯಿಷ್ಯತಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ವೀಯಿಷ್ಯತಿ -"ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂಬ ರೀತಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಒಬ್ಬ ಹಳೆಯ ಭಾಷ್ಯಕಾರನು ಸಲಹೆ ನೀಡುವ ಹಾಗೆ ಮೂರೂ ಬಗೆಯ ಪುನರಾವರ್ತನೆಗಳು ಲಭ್ಯವಿರುವ ಆಯ್ಕೆಗಳಾಗಿವೆ (ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ, ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ, ಅಥವಾ ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ -"ಪುತ್ರ ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ"). ಕೊನೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಎರಡು ಆಯ್ಕೆಗಳು ಅಥವಾ ಮೂರು ಆಯ್ಕೆಗಳನ್ನೂ ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಳಸಬಹುದು (ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಆಯ್ಕೆಗಳು ಇದ್ದವು) ಎಂದು ಮಂಡಿಸಲಾಯಿತು, ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕೇವಲ ವಿನೋದವೆಂದಷ್ಟೇ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದಾದ ವಿಲಕ್ಷಣ ಪದರೂಪಗಳು ರಚನೆಯಾದವು (ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ).

¹⁴⁸ M.Deshpande, *ibid.*, p.41.

¹⁴⁹ Bhavabhuti's Uttararamacarita, act IV after stanza 25 incl. stanza 26: H.Jacobi, *ZII* 6(1928), pp. 178-183.

¹⁵⁰ Mahabhasya III 8,21; Kasika on VI 1 3; Mugdhabodha XXI 18.

ಅಧ್ಯಯನ

ವೇದಕಾಲದ ಆರಂಭದ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಈ ಅರೆ-ಅಲೆಮಾರಿ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿನ ಬೋಧನೆಯ ಜಾಗದ ಬಗೆಗೆ ಗಮನ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಋಗ್ವೇದದ 7 ನೆಯ ಮಂಡಲದ 107,3 ನೆಯ ಋಕ್ಕು (ಒಬ್ಬ ಮಗ ತನ್ನ ತಂದೆಯು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಮಾತೃಗಳಿಗೆ ಬದ್ಧವಾಗಿ ಪುನರುಚ್ಚರಿಸುವುದನ್ನು ಕಪ್ಪೆಗಳ ಸಂವಾದಗೀತೆಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾದ ಋಕ್ಕು) ವೇದಕಾಲದ ಬೋಧನಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ ಎಂದಾದರೆ, ಆ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಜಾಗವು ಆ ಕುಟುಂಬದ ಮನೆಯಾಗಿರಬಹುದು, ಆ ಜಾಗವು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ನೆಲಸುನಾಡಿನಲ್ಲಿ (ಎಶ್) ಲಾಳಕಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾಪೆಗಳಿಂದ, ಬಹಳ ಭಾರವನ್ನು ಹೇರದೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಬಹುದಾದಂತೆ¹⁵¹ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಮನೆಯಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ.¹⁵² ನಂತರದ ವೇದಕಾಲದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ವೇದಕಾಲದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಎಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಯಾವ ರೀತಿ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎನ್ನುವುದರ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಸುಸಂಬಂಧತೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ನಮ್ಮ ಆಕರಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಚಿಂತನಾ ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆ, ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳ ಅನೇಕ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿವೆ ಹಾಗೂ ಅವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದಂಥವು. ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ನೆಲಸುನಾಡುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಗೆ ಸೂಕ್ತವಾದ ಜಾಗವು ನೆಲಸುನಾಡಿನ ಹೊರಗೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು, ಸಂಪ್ರದಾಯನಿಷ್ಠನಿಗೆ ಹೊಸ ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳ ಬಗೆಗೆ ಜಿಗುಪ್ಸೆ ಇತ್ತು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ¹⁵³. ತೃತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ: "ಯಾರು ಇವುಗಳನ್ನು (ಗ್ರಾಮದ) ಸೂರುಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದ [ಒಂದು ಜಾಗದಲ್ಲಿ] ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ, ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಅವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ತಪ್ಪಿ ನಡೆಯದೆ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. . ."¹⁵⁴ ಆದರೆ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಗ್ರಾಮದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ

¹⁵¹ L.Renou, *JA* 231 (1939), p.504 and H.Falk, in: *Inside the Texts, Beyond the Texts*, ed. M.Witzel, Cambridge/Mass. 1997, pp.75f. ವೇದಕಾಲದ ಭಾರತೀಯರು ಅಲೆಮಾರಿಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ: P.Thieme, *KZ* 81 (1967), p.234; ಆದರೆ ಅವರು ನಿಶ್ಚಿತ ನೆಲಸುನಾಡುಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ, ವೇದಕಾಲದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೂ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು (ಮೂಲನಿವಾಸಿಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಹೊಂದಿರಲೂಬಹುದು): W.Rau, pp.203-206 in: *Inside the Texts, Beyond the Texts*, and M.Witzel, *ibid.*, pp.294f.

¹⁵² ಒಂದೆಡೆ ಕಪ್ಪೆಗಳು ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ತಂದೆ-ಮಗನ ನಡುವೆ ಇರುವ ಹೋಲಿಕೆಯು ಮೊದಲು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದು: ಕಪ್ಪೆಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಪುನರಾರಂಭಗೊಳ್ಳುವ ಕಾಲ ಮತ್ತು **ಬೋಧನೆಗಳನ್ನು** ಆರಂಭಿಸುವ ಕಾಲ - ಇವೆರಡೂ ಮುಂಗಾರಿನ ಆರಂಭದ ಕಾಲವಾಗಿದೆ. ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ (ಶಿಶಿರ, ಅಂದರೆ ಜನವರಿ/ಫೆಬ್ರವರಿ) ವೇದಕಾಲೀನ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಜನರು ದಾಳಿಗೆ ಹೊರಟು, ನಂತರ ಬೇಸಗೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಿದ್ದರು: TaitB I 8,4,1 f. and SB V 5,2,3-5. ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇದು **ಬೋಧನೆಗಳನ್ನು** ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಕಾಲಗಳೂ ಆಗಿದ್ದವು.

¹⁵³ ಸಿ ಕುನ್ಯನ್ ರಾಜಾ ಅವರು ಈ ಹೊಸ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ಅದನ್ನು "ವೇದಕಾಲೀನ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಒಂದು ವಿಪ್ಲವ" ಎಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ *Some Aspects of Education in Ancient India*, Madras 1950, p.36f; ಅವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಹಾಗೆ ಆರಂಭದ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ "ನಗರಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳು" ಇರಲಿಲ್ಲ (ಪು.3). ಎಶ್ ಎನ್ನುವುದು ಬಹುಶಃ ಒಂದು ಕುಲದ ವಸತಿಯಾಗಿತ್ತು.

¹⁵⁴ TB III 12,5,3 *etanyo 'dhyety acchadir-darse yavat-tarasam svar eti, anavavrata sarvam ayur eti...* Cf. the rules for recital (*svadhyaya*) in TAI 11,1 *brahma-yajna yaksyamanah pracyam disi gramad acchadir-darsa udicyam prag-udicyam vodita aditye daksinata upaviyopavisya* "ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞವನ್ನು ಯಾರು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛುಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು, ಎಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಸೂರುಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಜಾಗದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ [ಗ್ರಾಮದ], ಸೂರ್ಯ ಹುಟ್ಟುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಬಲದಿಂದ ಮೇಲು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕುಳಿತು. . ." ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಅವನು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮಂತ್ರ ಹೇಳಬಹುದು (ಮೌನವಾಗಿ), ಹಗಲು ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿ, ಅಥವಾ ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ

ನೀಡಬಾರದು ಎಂದು ಹಲವು ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ (ಗ್ರಾಮಾಂಶ),¹⁵⁵ ಮತ್ತು "ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ನಗರದಲ್ಲಂತೂ ಬೇಡ,"¹⁵⁶ ಅಥವಾ "ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಬಾರದು."¹⁵⁷ ನಗರದ ಬದುಕಿನ ಬಗೆಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜಿಗುಪ್ಸೆ ಇರುವುದು ಬೌಧಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ, "[ಹೀಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಯೋಚಿಸಿದರೆ] ಯಾವನು ನಗರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೋ, ಯಾವನ ದೇಹವು ನಗರದ ಧೂಳಿನಿಂದ ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟಿದೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಮತ್ತು ಬಾಯಲ್ಲಿ ನಗರದ ಧೂಳು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದೆಯೋ, ಅಂಥವನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ ಎಂದುಕೊಂಡರೆ - ಅದಾಗಲಾರದು" (2 ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ, 3,6,33).¹⁵⁸

ವೇದಕಾಲವು ಕೊನೆಯಾಗುತ್ತ ಬಂದಂತೆ ಬಹಳ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಆಗಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ¹⁵⁹ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತದ ಒಳಗೆ ಸಮಿಧಗಳನ್ನು ತರಲು "ಹೊರಗೆ ಹೋಗಬಹುದು" (ನಿಷ್ಕ್ರಮ್ಯ) ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲಿನ ದೇವಪಾಲನ ಭಾಷ್ಯವು¹⁶⁰ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ನಂತರದ ಕಾಲದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತ "ಗ್ರಾಮದಿಂದ" (ಗ್ರಾಮಾದ್) ಎಂಬುದನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಸ್ತಶಕೆಯ ಆರಂಭದ ಶತಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಅರಸರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆಂದು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು (ಅಗ್ರಹಾರಗಳು) ದಾನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದದ್ದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ, ಅವು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಂಡ ತೆರಿಗೆ-ರಹಿತ ನೆಲೆಸುನಾಡುಗಳು; ಆದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಬೋಧಕನೂ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಉಸ್ತುವಾರಿ ನಡೆಸುತ್ತ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿ, ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ವಿಹಾರಗಳ ಹಾಗೆ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ನೆಲೆಸುನಾಡುಗಳ ಒಳಗೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ, ಕೇರಳದ ನಂಬೂದರಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಆಡಮ್ (Adam) ಅವರು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಂತೆ (ಅವರ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿದೆ, 1830) ಬಂಗಾಲ ಮತ್ತು ಬಿಹಾರದ ಶಿಕ್ಷಕರು ತಮ್ಮ ನೆಲೆಸುನಾಡುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಣ್ಣ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, (ಮತ್ತು ಈಗಲೂ ಕಲಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು). ನನಗೆ ತಿಳಿದಿರುವಂತೆ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಈಗ "ಸೂರುಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದ" ಜಾಗಗಳಿಗೆ ಯಾರೂ ಹೋಗುವವರಿಲ್ಲ.

ವೇದಕಾಲದ ಅಧ್ಯಯನವು ಬಹಳ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದರೂ, ಅದು ಯಾವ ಅಡೆತಡೆಗಳಿಲ್ಲದೆಯೇ ಮುಂದುವರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಯನವು (ಛಂದಸಾಮ್ ಉಪಾಕರ್ಮನ್/ಉಪಾಕರಣ) ಮುಂಗಾರು ಆರಂಭಗೊಂಡ ಕೆಲವು ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು (ಬಿದ್ದ ಮೊದಲ ಮಳೆಗೆ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ, ಅದರ ನಂತರ "ಸಸಿಗಳು ಹುಟ್ಟತೊಡಗಿದಾಗ"),¹⁶¹ ಮತ್ತು ಬೇಸಿಗೆಯು ಆರಂಭಗೊಂಡಾಗ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ (ಛಂದಸಾಮ್ ಉತ್ಸರ್ಜನಾ) ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು: ತಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಭಾರತದ ಬೇಸಿಗೆಯ ಬೇಗೆಯು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಳೆಗಾಲದ ಅನಾನುಕೂಲತೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗಂಭೀರವಾದ ಅಡಚಣೆಯಾಗಿತ್ತು ಎನ್ನುವದಂತೂ ಸ್ಪಷ್ಟ - ಅದು ಈಗಲೂ ಹಾಗೆ ಇದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಜನ ಸೂರಿನ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ

ಇದ್ದರೆ ಧ್ವನಿ ತೆಗೆದು ಹೇಳಬಹುದು (TA II 12,1). Cf. also AitA V 3,3. ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯವೂ ಪಠಿಸುವುದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂಜೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಉದಾ., in SB XI 5,6,3: svadhyayo vai brahma-yajnas.

¹⁵⁵ GauDhS XVI 18, Manu IV 116, Visnu-smṛiti XXX 10. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಅಂತವಾಸಿನ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು, ಅಂದರೆ ಕೆಲವರ ಪ್ರಕಾರ "(ಗ್ರಾಮದ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ/ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವರು" ಎಂದು ಅರ್ಥ; ಮೇಲಿನ ಪು. 96f ನೋಡಿ.

¹⁵⁶ GauDhS XVI 45 nityam eva nagare.

¹⁵⁷ ApDhS I 3,9,4 nīgamesv adhyayanam varjayet.

¹⁵⁸ BauDhS II 3,6,33 pura-venu-kunthita-sariras tat-paripurna-netra-vadanasca / nagare vasan suniyatatma siddhim avapsyatiti na tad asti // Cf. ApDhS I 11,32,21 nagara-pravesanani varjayet "ನಗರಗಳನ್ನು ಅವನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬಾರದು[ಪದೇ ಪದೇ]."

¹⁵⁹ ManGS I 1,15; KathGS I 29; LaugGS I 30.

¹⁶⁰ KathGS and LaugGS ಮೇಲಿನ ಅವರ ಭಾಷ್ಯ.

¹⁶¹ SGS IV 5,2 AsGS III 4,2, and ParGS II 10,2 osadhinam pradurbhave; also Manu

ಇರುತ್ತಿದ್ದರು (ತಪಸ್ವಿಗಳು ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ), ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಮಯವು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಒದಗಿಬರುವ ಸಮಯವಾಗಿತ್ತು.¹⁶² ಅಧ್ಯಯನದ ಆರಂಭಕ್ಕೆ (ಆಷಾಢ, ಶ್ರಾವಣ, ಮತ್ತು ಭಾದ್ರಪದ) ಮತ್ತು ಅದರ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೂ (ಪುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಮಾಘ) ಯೋಗ್ಯವಾದ ತಿಂಗಳುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಮೂರು ಕಾರಣಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು, ರಾಶಿಚಕ್ರಗಳ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಭಾರತೀಯ ಕ್ಯಾಲೆಂಡರಿನ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ತಿಂಗಳುಗಳು ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು; ಎರಡನೆಯದು, ಉಪಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯುವ ಮುಂಗಾರಿನ ಚಲನೆ, ಜೂನ್ ತಿಂಗಳ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗುವ ಮುಂಗಾರು ಮುಂದೆ ಚಲಿಸುತ್ತ ಪಂಚಾಬನ್ನು ಒಂದು ತಿಂಗಳ ನಂತರ ತಲುಪುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳುಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಆರೂವರೆ ತಿಂಗಳುಗಳವರೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅಧ್ಯಯನದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಧಿಗಳನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತವೆ.¹⁶³ ಆದರೆ, ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ 'ಬಿಡುಗಡೆ'ಯನ್ನು (ಉತ್ಸರ್ಜನೆ) ಕೆಲವು ದಿನಗಳ¹⁶⁴ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ವಿರಾಮ ಮಾತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಅದರ ನಂತರ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಪುನರಾರಂಭಿಸುವ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ:¹⁶⁵ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ "ಬೇಸಿಗೆಯ ಅವಧಿ"ಯಲ್ಲಿನ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣ, ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಛಂದಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ಪೂರಕ (ವೇದಾಂಗ) ಗ್ರಂಥಾಧ್ಯಯನಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ,¹⁶⁶ ಉಳಿದವು ಈ ವಿರಾಮದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ಹೊಸ ವೈದಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತವೆ.¹⁶⁷

ಮನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ 4ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ 98ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ತಿಂಗಳುಗಳನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನು ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳ ಅಮವಾಸ್ಯೆಯಿಂದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಅಭ್ಯಸಿಸಿದ ವೇದ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪೂರಕ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.¹⁶⁸ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ಕೇವಲ ನಂತರದ ಎರಡೇ ಪಠ್ಯಗಳು ತಿಂಗಳಿನ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ, ಅಮವಾಸ್ಯೆಯಿಂದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯನ್ನು ವೇದಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಸಲಿಡಲು ಅನುಮತಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ.¹⁶⁹

IV 95andYajn. I 142.

¹⁶² ಈ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಮುಂಚಿನ ಐರ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಪದ್ಧತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯುವ ಕವಿಯು ತರತ್ಯಾದಿಂದ ಶಿಶಿರದವರೆಗೆ ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನೊಂದಿಗೆ ಉಳಿದು, ನಂತರ ಪ್ರಮಾಣಪತ್ರದೊಂದಿಗೆ ತನ್ನ ವಸಂತದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಮರಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಐರ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ಮುಂಚೆ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿತ್ತು-ತರಬೇತಿಯು ಆರರಿಂದ ಏಳು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯಬಹುದು (Osborn Bergin, *Journal of the Ivernian Society* 5 (1913), p.157). ಡ್ರೂಯಿಡ್ ಪುರೋಹಿತರ ಶಿಕ್ಷಣವು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೂ ನಡೆಯಬಹುದು (*disciplina* - ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆಗೆ ಸವಾದಿಯಾದ ಪದ):Julius Caesar, *De bello Gallico* VI 14.

¹⁶³ ಕೌಶಿಕ ಸೂತ್ರ 139 ಮತ್ತು 141: ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಮೂರು ದಿನಗಳು ಬಾಕಿ ಇರುವಾಗ; ApDhS I 3,9,2f :ನಾಲ್ಕೂವರೆ ಅಥವಾ ಐದು ತಿಂಗಳು; ParGS II 11,10: ಐದೂವರೆ ತಿಂಗಳು; SGS IV 6,7f: ಐದೂವರೆ ಅಥವಾ ಆರೂವರೆ ತಿಂಗಳು; AsGS III 5,14: ಆರು ತಿಂಗಳು.

¹⁶⁴ GoGS III 3,1 If. *udag-ayane ca paksinim ratrim; ubhayata eke tri-ratram* "ಉತ್ತರಾಯಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ [ಅವರು ಕಾಯುವ ಸೂರ್ಯನ ಪಥ] ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಅದರ ನಂತರ; ಕೆಲವರು ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳವರೆಗೆ, ಅದರ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ನಂತರ." III 3,17 ರಲ್ಲಿ ಒಂದು "ಪ್ರತಿ-ಆರಂಭ" (ಪ್ರತ್ಯುಪಾಕರಣ)ದ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ, ಅದು ಈ ಎರಡನೆಯ ಅವಧಿಯನ್ನು ಆರಂಭಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ, ನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು "ಪುನರ್-ಆರಂಭ" (ಪುನರ್-ಉಪಾಕರಣ)ವು ಮುಂದಿನ ಮುಂಗಾರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

¹⁶⁵ SGS IV 6,9 *adhiyiramsced, ahoratram uparamya pradhyanam* "ಅವರು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದರೆ, ಅಧ್ಯಯನವು ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಒಂದು ರಾತ್ರಿಯ ವಿರಾಮದ ನಂತರ ಮುಂದುವರಿಯಲಿ."

¹⁶⁶ VasDhS XIII 6f. *ata urdhvam suklesv adhiyita kamam tu vedangani* (VaikhGS II 12 ನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ) ಮತ್ತು AsGS III 5,23. ಮೇಲಿನ ಭಾಷ್ಯ.

¹⁶⁷ ApDhS I 3,11,35 *ananuktam capartau chandaso nadhiyita* "ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನು ತಾನು ಈ ಮೊದಲು ಕಲಿಯದೇ ಇದ್ದ ವೇದದ ಯಾವ ಭಾಗವನ್ನೂ ಅಭ್ಯಸಿಸಬಾರದು."

¹⁶⁸ Manu IV 98 *ata urdhvam tu cchandamsi suklesu niyatah pathet / vedangani ca sarvani krsnapaksesu sampathet /98/* IV 95 ನಲ್ಲಿನ *ಅಧೀಯತ* "ಅಭ್ಯಸಿಸಲಿ [ಹೊಸ ವಿಷಯವನ್ನು] ಮತ್ತು IV 98 ನಲ್ಲಿನ *ಪಠೇತ್* "ಪಠಿಸುವುದು [ಓಂದೆ ಕಲಿತ ವಿಷಯವನ್ನು]" ನಡುವಿನ ವೈರುಧ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ.

¹⁶⁹ VasDhS XIII *ata urdhvam suklapaksesv adhiyita* and VaikhGS II 112: 31,3.

ಈ ರೀತಿಯ ಒಂದು ರೂಢಿಯು ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗಶಃ ಇತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಬೌದ್ಧರ ಕೃತಿಯಾದ ದಿವ್ಯವಾದನವು (489) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದ ಆರಂಭದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಆಷಾಢದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಬೌದ್ಧಿಕ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಮಯವನ್ನು ಮೀಸಲಿಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಕಾರ್ತೀಕದಲ್ಲಿ ತಾವು ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ತಮಗೆ ಸಂಶಯವಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁷⁰

ಬಹುಶಃ, ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ರಾಶಿಯೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲೇ ಹೋಗುವುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮೂಲತಃ ವಾರ್ಷಿಕ ಅಧ್ಯಯನವು ಜನವರಿ ಅಥವಾ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ಸರ್ಜನ ಎಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದವು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ, ಆಗ ಬುಡಕಟ್ಟಿನ ಜನ, ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ ಬುಡಕಟ್ಟಿನ ಕೆಲವು ಸದಸ್ಯರಾದರೂ ಪ್ರಯಾಣ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁷¹ ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಲಿತ ವಿಷಯದ ಪುನರಾವಲೋಕನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಅನುಮತಿಯು ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಕೊನೆಗೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಅಥವಾ ವೇದಾಭ್ಯಾಸವನ್ನೇ ಮುಂದುವರೆಸಲೂ ಸಹ ಅನುಮತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಇನ್ನೂ ಕೊನೆಗೆ, ಉತ್ಸರ್ಜನ ಎಂಬ ಪದವೇ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು, ಅಥವಾ ಅತಿ ಕಡಮೆ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿತು, ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ (ತನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಯಾರೂ ಹಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದ ದಿನದಂದು ಅದನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನು¹⁷² ವಿಷಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಮತ್ತು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನ ಸ್ಮೃತ್ಯಾರ್ಥಸಾರದಲ್ಲಿ "ಒಂದು ವರ್ಷ ವೇದವನ್ನು ಕಲಿತ ನಂತರ ಉತ್ಸರ್ಜನವನ್ನು ಉಪಾಕರ್ಮದ ದಿನದಂದು ಆಚರಿಸಬಹುದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಹಾಗೆ ಆಚರಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ ನಡೆದೀತು" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.¹⁷³ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವೆರಡೂ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ದಿನ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ: ಮೊದಲು ಶಾಲಾ ವರ್ಷವನ್ನು ಮುಕ್ತಾಯಗೊಳಿಸುವುದು, ನಂತರ ಹೊಸ ಶಾಲಾ ವರ್ಷವನ್ನು ಆರಂಭಗೊಳಿಸುವುದು, ಇವೆರಡನ್ನೂ ಒಂದೇ ದಿನ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.¹⁷⁴

ಸೂತ್ರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂಚೆ), ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸದೇ ಇದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದದ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಅಥವಾ ಉತ್ಸರ್ಜನೆಯ ನಂತರ ಓದನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸದೇ ಇದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಉತ್ಸರ್ಜನೆಯ ನಂತರ ಏನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು? ಈ ಕುರಿತು ಹಳೆಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮೌನ ತಾಳುತ್ತವೆ. ವೇದಕಾಲದ ಭಾರತೀಯರು ನಿಜಕ್ಕೂ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನ ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ತಮ್ಮಿಂದ ದೂರ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದುಕೊಂಡರೆ, ಎಂಟು ವರ್ಷದಷ್ಟು ಎಳೆಯ ಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶಿಕ್ಷಕರ ಬಳಿ ಹೋದ ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಅವರು ಹನ್ನೆರಡು ಅಥವಾ ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ, ಅವರ ಅಧ್ಯಯನವೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ ಬಳಿಕವೇ ಮತ್ತೆ ನೋಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು; ಈ ಎಳೆಯರು ತಾವು ರೂಪಗೊಳ್ಳುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕುಟುಂಬದಿಂದ ದೂರವಿರುತ್ತಿದ್ದರು, ಮತ್ತು "ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲಕರು, ಯುವಕರು ಯಾರೂ ಇರದೇ ಕೇವಲ ಶಿಶುಗಳು, ದೊಡ್ಡವರು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ?" ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಸಿ. ಕುನ್ಯನ್ ರಾಜಾ(C.Kunhan Raja)ರವರು ಮುಂದಿಡುತ್ತಾರೆ.¹⁷⁵ ಬಾಲಕರು ಬಹುಶಃ ತಮಗೆ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದ ಹಲವು

¹⁷⁰ Cf. K.A.Nilakantha Sastri, *Gleanings on Social Life from the Avadanas*, Calcutta 1945, pp.36-38.

¹⁷¹ ವರ್ಷಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಕಷ್ಟದ ಕಾಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಜಾನುವಾರುಗಳು ತೆಳಗಾಗುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಮೈಯೆಲ್ಲ ಕೂದಲು ಬೆಳೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ: KS VI 2 and AitB IV 26, 3.

¹⁷² ಮಾನವ ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರದ ಮೇಲಿನ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನ ಭಾಷ್ಯ I 5,1, ed. Ramakrishna Harshaji Sastri, Baroda 1926 (GOS no.35), repr. New Delhi 1982, p.34.

¹⁷³ Smrtyarthasara ed. Anandasrama Press, Poona 1912, p. 11 quoted from Kane, *HoDh*, vol.II p.817.

¹⁷⁴ Kane, *HoDh*, vol.II p. 817. ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಅಧ್ಯಯನದ ಆರಂಭ"ದ ಆಚರಣೆಯು ಕೆ. ಎ. ನೀಲಕಂಠ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ (*ibid.*, p.36) ಅವರ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ "ಈಗ ಅದನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಪುರೋಹಿತರನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡು ಅದರಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವವರಿಗೂ ಸಹಾ ಅರ್ಥ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಒಂದು ನೀರಸವಾದ ಆಚರಣೆಯಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆ."

¹⁷⁵ C.Kunhan Raja, *Education in Ancient India*, pp. 105f.; cf. above pp.99f.

ರಜಾದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದಿನ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾವಧಿ ವಿರಾಮದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ರಾಜಾ ಅವರು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂಚನೆಗೆ ವಿಲಿಯಮ್ ಆಡಮ್ (William Adam) ಅವರು 1836 ರಲ್ಲಿ ಅವಲೋಕಿಸಿದ ಬಂಗಾಲದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯು "ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಅಥವಾ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ರಜಾದಿನಗಳಿಂದಾಗಿ ಕಡಿತಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಷಾಢದಿಂದ ಕಾರ್ತಿಕದವರೆಗೆ ಅಥವಾ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳ ಮಧ್ಯಕಾಲದಿಂದ ನವೆಂಬರಿನ ಆರಂಭದವರೆಗೆ, ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಐದು ತಿಂಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದ ಹಲವು ಅಲ್ಪಾವಧಿ ರಜಾದಿನಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಾವು ಯಾವ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಆ ಹಳ್ಳಿಯ ಸ್ಥಳವಂದಿಗಾಗಿರದೇ ಇದ್ದರೆ ಮುಖ್ಯ ರಜೆಯಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಕ್ಷ ಅವರು ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಬಹುದು, ಆದರೆ ಅದು ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತರ ಸುಪರ್ದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಷ್ಟು ನಿಯತಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ."¹⁷⁶ ಹೀಗೆ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಳೆಯ ಬಾಲಕರು (ಅವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯರೊಂದಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಳ್ಳದೇ ಇದ್ದರೆ) ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ, ಒಮ್ಮೆ ರಾಜಸ್ಥಾನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ನೆನಪು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು, ಅವರ ಪಾಲಕರು ಅವರನ್ನು ಮನೆಯಿಂದ ನಾನೂರು ಕಿಲೋಮೀಟರ್ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಹಿಮಾಲಯದ ತಪ್ಪಲಿನ ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವೊಂದರಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಕರ ಬಳಿ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರು; ಅವರು ಅಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಾಸಿಸಿದ್ದರು, ನಡುವೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಿಗುವ ರಜೆಯಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆ-ತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಲು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು, ಮತ್ತು "ಶಿಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿ-ಇಬ್ಬರೂ ನನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಂತೆ ಆಗಿದ್ದರು" ಎಂದು ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇನ್ನೂ ಹಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಹುಡುಗರು ಮತ್ತು ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಪ್ರೌಢರು ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಅವಧಿಯು ದೀರ್ಘವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ, "ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆಂದು ಮನೆಯಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗಾಗಿ [ಪತ್ನಿಯು] ಕಾಯಬೇಕು, ಆಕೆಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ, ಮಗುವಿದ್ದರೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ." ಎಂದು ಅದು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ.¹⁷⁷

ನಾವು ವೇದಕಾಲವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಠ್ಯಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಹೆಚ್ಚು ವಯಸ್ಸಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ-ವಿರಾಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು: ಅವರು ವೇದಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗುವ, ಒಂದು ಜಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡ ಪ್ರೌಢರ ಜನಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಆಗಾಗ ಸವಾಲೊಡ್ಡುತ್ತಿದ್ದ ಆಕ್ರಮಣಶೀಲ ದಾಳಿಕೋರರಾದ ವ್ರಾತೈರಿಬಹುದೇ? ವ್ರಾತೈರೆಂದರೆ ಆರ್ಯೇತರ ಸಮುದಾಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದಾಳಿಕೋರ ತಂಡವೆಂದುಕೊಂಡ ಮುಂಚಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಈಗ ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ, ಮತ್ತು ಎಚ್ ಫಾಕ್ (H.Falk)ರವರು ಈಗ ಆ ತಂಡಗಳನ್ನು ಆರ್ಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಯುವಕರು ಎಂದು, "ಬಡ ಸೋದರ ಸಂಬಂಧಿಗಳು" ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ.¹⁷⁸ ಈ ವ್ರಾತೈರು ಅಧ್ಯಯನ-ವಿರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿರಿವಯಸ್ಸಿನ ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆಯೇ?

ವ್ರಾತ (Vraata) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಆ "ತಂಡ"ವು ಒಂದು ವ್ರತ - "ಶಪಥ ಅಥವಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮಾನುಚರಣೆ"ಗಾಗಿ ಅಲೆಯುವುದರಿಂದ (ವೇದಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನ ಜೀವನದ ಒಂದು ಭಾಗ) ಹಾಗೆ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತೆ? ಅಥವಾ, ವ್ರಾತೈ ಪದವು ವ್ರತ - "ಶಪಥ ಅಥವಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮಾನುಚರಣೆ"ಯಿಂದಲೇ

¹⁷⁶ *One Teacher, One School*, p.79.

¹⁷⁷ Kautaliya Arthashastra III 4,28 *brahmanam adhiyanam dasa-varsany aprajata, dvadasa prajata ...akankseta. Cf.* ಮೇಲೆ ಪು. 100ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ನಾಭಾನೆದಿಷ್ಟವನ್ನು ಕುರಿತ ವೈದಿಕ ಐತಿಹ್ಯವನ್ನೂ ನೋಡಿ.

¹⁷⁸ Harry Falk, *Bruderschaft und Wurfelspiel*, Freiburg 1986.

ನೇರವಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆ?¹⁷⁹ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಬದುಕನ್ನು ಆತನು ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ *ವ್ರತಾಚರಣೆಗಳ* ಮಾಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯಾಸದಾಯಕಗೊಳಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲವು ವ್ರತಗಳು ಆಚರಿಸಲು ಸುಲಭವಾಗಿದ್ದವು, ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸಾವಿತ್ರೀ ವ್ರತ, ಬೋಧನೆಯ ಮೊದಲಿಗೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಸಾವಿತ್ರೀ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಅದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿತ್ತು: ಸೂರ್ಯಾಸ್ತದವರೆಗೆ ಮೌನವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಮೂರು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಹಾಲು-ಮೊಸರು ವರ್ಜ್ಯ, ಉಪ್ಪು-ಖಾರವಿಲ್ಲದ ಸಪ್ತ ಊಟ, ಹೀಗೆ.¹⁸⁰ ಶಿಕ್ಷಕ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು (ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ತಪಸ್ವಿ?) "ಕಠಿಣ ಮೌನವ್ರತದಲ್ಲಿರಬೇಕು; ಮಾತನಾಡುವುದಿದ್ದರೆ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಹಿಡಿದು ಬಾಯಿ ತೆಗೆಯದೆ ಮಾತನಾಡಲಿ, ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾದ ಶಿಕ್ಷಕನೊಂದಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದ್ದಷ್ಟೇ ಮಾತನಾಡಬೇಕು."¹⁸¹ ಹದಿನಾರನೆ ವಯಸ್ಸಿನ¹⁸² ಹೊತ್ತಿಗೆ, *ಗೋದಾನದ* ಸಮಾರಂಭವಾದ ನಂತರ, ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಹೊಸ ನಿಬಂಧನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವ (esoteric) ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೋಧನೆಗಳಿಗಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು (ಉಪನಯನ)¹⁸³ ಅಥವಾ "ಮಧ್ಯಂತರ ಪವಿತ್ರೀಕರಣ"ವನ್ನು (ಅವಾಂತರ-ದೀಕ್ಷಾ)¹⁸⁴ ಹೊಂದಬಹುದಾಗಿತ್ತು: ಸ್ನಾನ, ತಲೆ ಬಾಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಹಲ್ಲು ಸ್ವಚ್ಛ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಾಲು ತೊಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕ್ಷೌರ, ಹಸ್ತಮೈಥುನ, ಮುಂತಾದವು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದವು.¹⁸⁵

ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ¹⁸⁶ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಕಷ್ಟ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಿತ್ತು ಮತ್ತು ಗೂಢವಾದ, ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ಶಾಕ್ತರ ವ್ರತವು ಬಹಳ ಕಠಿಣವಾಗಿತ್ತು, ಒಂದು ವರ್ಷ ಅಥವಾ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕಿತ್ತು: ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸ್ನಾನ, ಗಾಢ ಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರ, ಗಾಢ ಬಣ್ಣದ ಆಹಾರ, ಹಗಲು ನಿಂತುಕೊಂಡಿರುವುದು, ಇರುಳು ಕೂತುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಳೆ ಬಂದರೆ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆಯದೆ ಇರುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ.¹⁸⁷ ಕೆಲವು ಸಮಯವನ್ನು ದಟ್ಟಜವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆಯಬೇಕಿತ್ತು.¹⁸⁸ ಇವು ಒಂಬತ್ತು ಮಹಾನಾಮ್ನಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು¹⁸⁹ ಕಲಿಯಲು ಇರಬೇಕಾದ ತಯಾರಿ¹⁹⁰ಯಾಗಿತ್ತು. ಫಾಕ್¹⁹¹ ಅವರು ಅಂದುಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಅಭ್ಯಾಸಗಳು ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿಧಿವತ್ತಾದ ಮುಕ್ತಾಯದ (ಸಮಾವರ್ತನ) ನಂತರ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು; ಆದರೆ ಅದು ಸರಿ ಎನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಮಾವರ್ತನ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ-ಅವರ ಸಮಯವು ನಿಯಮಾನುಕ್ರಮ ಬೋಧನೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ: ಆದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ನಿಯಮಾನುಸಾರವಿರುವ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು

¹⁷⁹ ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯತ್ಯಯವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟವರು J.W.Hauer, *Der Vratya*, Stuttgart 1927, pp.186f. and *Der Yoga. Ein indischer Weg zum Selbst*, 2nd ed., Stuttgart 1958, p.34.

¹⁸⁰ KhadGS II 4,3 I f. *tisthed astamayati tusnim. . triratram ksara-lavane dugdham iti varjayet.*

¹⁸¹ BauDhS II 10,18,16 *tatra maune yukta trividya-vrddhair acaryair ... dantair dantan samdhayantarmukha eva yavad-artha-sambhasi...*

¹⁸² ಕೆಳಗಿನ pp.298f ನ್ನು ನೋಡಿ.

¹⁸³ GoGS III 1,10.

¹⁸⁴ KathA III 198 (ed. and trans. Michael Witzel, Kathmandu 1974), pp. 72-75.

¹⁸⁵ GoGS III 1,20-26 *snanam. avalekhana-dantapraksalana-padaksalanani. ksurakrtyam...*

svayam indriya-mocanam iti. JaiGS I 16 ಈ ಸೂತ್ರವು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇಳಿಯಲು ಅನುಮತಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಮೋಣಕಾಲು ಮುಳುಗುವವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಳಿಯಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತದೆ (*nordhvam janvor apah prasnayat*).

¹⁸⁶ SGS II 11,10-12; JaiGS I 16.

¹⁸⁷ GoGS III 2,20; JaiGS I 17; KhaGS II 5,22-27.

¹⁸⁸ GoGS III 2,38.

¹⁸⁹ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಐತರೇಯ ಅರಣ್ಯಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈ ಮಹಾನಾಮ್ನಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಬಹಳ ಹಳೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು, ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ: SGS II 12,3 + 6 + 9; H.Oldenbergh, *SBE XXIX* pp. 158 f. AGWG 1915, pp.375-381; J.Gonda, *Vedic Literature*, p.317.

¹⁹⁰ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವ್ರತದ ಮೊದಲನೆಯ, ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಎರಡು ಭಾಗದ ಅವಧಿ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಪಾಠವನ್ನು (ಅಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರೀಯ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಸುವ ಆಯ್ಕೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು, ಅಥವಾ ವ್ರತವು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಅವರು ಕಾಯಬಹುದು: GoGS III 2,31-33 *tritiye carite stotriyam anugapayed , evam itare stotriye, sarva vante sarvasya.*

¹⁹¹ H.Falk, *Bruderschaft und Wurfelspiel*, p.67.

ಮುಂಗಾರಿನ ಆರಂಭ ಮತ್ತು ಚಳಿ ಆರಂಭವಾಗುವ (winter solstice- ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ) ನಡುವಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾನೆ, ವರ್ಷದ ಉಳಿದಾರ್ಧದಲ್ಲಿ (ಉದಗ್-ಆಯನದ ಸಮಯ-"ಸೂರ್ಯ ಉತ್ತರಪಥವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಸಮಯ") ವಿಶೇಷ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.¹⁹² ಎಚ್. ಫಾಕ್‌ರವರು¹⁹³ ಈ ಆಚಾರವಿಧಿಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಅಡವಿಯೊಳಗಿನ ಆಕ್ರಮಣಶೀಲ ವ್ರಾತ್ಯರ ತಂಡಗಳೊಂದಿಗೆ, ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಅರಣ್ಯಕಗಳ ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದಕ್ಕೆ ತಳಕು ಹಾಕಿದ್ದಾರೆ, ಆದರೂ ಅವರು ನೀಡುವ ವಿವರಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳು ನಾಲ್ಕು ವೇದ-ವ್ರತಗಳ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನತೆಯಿದೆ: ಮಹಾನಾಷ್ಟಿ ವ್ರತ, ಮಹಾವ್ರತ, ಗೋದಾನ ವ್ರತ, ಔಪನಿಷದ ವ್ರತ, ಆದಿತ್ಯ ವ್ರತ, ಇತ್ಯಾದಿ.¹⁹⁴ ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ವ್ರತವು ವೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಘಟಕವೊಂದರ ಪೂರ್ವತಯಾರಿಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು: ವ್ರಾತಿಕ ವ್ರತವು ಅರಣ್ಯಕಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ, ಔಪನಿಷದ ವ್ರತವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಹೀಗೆ. "ಮೂರು [ಪ್ರಕಾರದ] ಪದವಿಗಳಿವೆ: ವಿದ್ಯಾ-ಸ್ನಾತಕ, ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕ, [ಮತ್ತು] ವಿದ್ಯಾ-ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕ. ತನ್ನ ವ್ರತಗಳು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಯಾರು 'ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾರೋ' ಅವರು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾ-ಸ್ನಾತಕರು. ಯಾರು ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ಮೊದಲೇ ತನ್ನ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ 'ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾರೆಯೋ' ಅವರು ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕರು. ಯಾರು ಎರಡನ್ನೂ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ 'ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾರೆಯೋ' ಅವರು ವಿದ್ಯಾ-ವ್ರತ-ಸ್ನಾತಕರು.¹⁹⁵

ಅಷಾಢದ (ಅಥವಾ ಮತ್ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ತಿಂಗಳಿನ: ಮೇಲೆ ನೋಡಿ) ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು (ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಮಾಸದ ಐದನೆಯ ದಿನವೂ ಆಗಬಹುದು) ಆರಂಭವಾಗುವ ಅಧ್ಯಯನದ ಮತ್ತು ಬೋಧನೆಯ ಪಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಅಮಂಗಳಕರ ದಿನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಂಗಳಕರ ದಿನಗಳನ್ನು ಗಣನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ದಿನಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ: ಚಂದ್ರಮಾನದ ಕ್ಯಾಲೆಂಡರಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಮವಾಸ್ಯೆ, ಹುಣ್ಣಿಮೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ನಿಗದಿತ ದಿನಗಳು, ಜೊತೆಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದೇವ-ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಿಟ್ಟ ವಿಶೇಷ ರಜಾದಿನಗಳ ಆಚರಣೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹವಾಮಾನದ ವೈಪರೀತ್ಯ, ಅರಾಜಕತೆ, ಅಥವಾ ದೊರೆ ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ (ಮತ್ತು, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟು ಅಥವಾ ಸಾವಿನಿಂದಾಗಿ ದೊರೆಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ಸೂತಕವಿದ್ದಾಗ), ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಸಾವಾದಾಗ, ಅಥವಾ ತೋಳಗಳ ಊಳುವಿಕೆ ಅಥವಾ ಗೂಬೆಯ ಕಿರಿಚುವಿಕೆಯಂತಹ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಕ್ಷೋಭೆ ತರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಧ್ವನಿ ಕೇಳಬರುತ್ತಿದ್ದಾಗ - ಅಥವಾ ಯಾರಾದರೂ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಅಥವಾ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅಡಚಣೆಗಳೂ (ಅನಧ್ಯಾಯ - "ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬಾರದ ದಿನಗಳು") ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.¹⁹⁶ ಕೆಲವು ಅಡಚಣೆಗಳು ಅಲ್ಪಾವಧಿಯದ್ದಾಗಿದ್ದು, ತೊಂದರೆ ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯು

¹⁹² SGS III 1,5 *udag-ayane sukla-pakse* "ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚಲಿಸುವಾಗ, ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ."

¹⁹³ Harry Falk, *Bruderschaft und Wurfelspiel*, pp.67-71.

¹⁹⁴ GoGS III 1,28; SGS II 11,1-12,18; Kane, *HoDh*, vol. II pp.370-373.

¹⁹⁵ ParGS II 5,32-35 *trayah snataka bhavanti vidya-snataka vrata-snataka vidyavrata- snataka iti. samapya vedam asamapya vratam yah samavartate sa vidya-snatakah samapya vratam asamapya vedam yah samavartate sa vrata-snatakah. ubhayam samapya yah samavartate sa vidya-vrata-snataka iti.*

¹⁹⁶ ApDhS I 3,10,19 (ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ I 148) ದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ "ಇಂಪಾದ ಗಾಯನ" ದ (ಸಾಮನ್) ಬಗೆಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಅದು ಸಾಮವೇದದ ಬಗೆಗೆ ಇರಬಹುದು, ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗಿದೆ, *sakbantare ca sannam anadhyayah* I 3,10,20.

"ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಖೆಯು [ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ವೇದದ, ಅಲ್ಲಿ] ಇಂಪಾದ ಗಾಯನವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಬಾರದು." ಮನು IV 124 ವಿನ ಸಂಶಾಯಾಸ್ತದ ವಿವರಣೆ ಹೀಗಿದೆ, ಸಾಮವೇದವು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಪವಿತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅಶುದ್ಧ; ಇದು ಮೇಧಾತಿಯ ಮಂಡನೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ಸಾಮವೇದವು ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಅಶುದ್ಧವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹಾಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮೇಧಾತಿಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬಹುಶಃ ಗಾಯನವು ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ಬಗೆಯ ಸಂಗೀತವೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಏಕಾಗ್ರತೆಗೆ ಭಂಗ ತರುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು.

ಕೊನೆಗೊಂಡಾಗ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತೆ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತದೆ, ಇನ್ನುಳಿದವು ಒಂದು ದಿನ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು.¹⁹⁷ ಜೊತೆಗೆ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಠವನ್ನು ಗೈರಿದ್ದವನು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುವ ತನಕ ಸ್ಥಗಿತಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ,¹⁹⁸ ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬೀಳುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಶಿಕ್ಷಕನು ಅದೇ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಎರಡು ಸಲ ಕಲಿಸುವ ಕಷ್ಟವನ್ನೂ ತಪ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಡಚಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಹೊಸ ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು¹⁹⁹ ಕಲಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಭಂಗವಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಉಳಿದಂತೆ ಅದಾಗಲೇ ಕಲಿತಂಥ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲೀ, ಈ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲೀ,²⁰⁰ ಅಥವಾ ಐಹಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಠ್ಯಗಳ²⁰¹ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಲೀ ಯಾವುದೇ ತೊಂದರೆ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ. ಅಥರ್ವವೇದದ 7ನೆಯ ಕಾಂಡದ 66 ನೆಯ ಮಂತ್ರವು - ಮೋಡ ಕವಿದ ವಾತಾವರಣ, ಹಸಿರು ಬಾರ್ಲಿಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ಜಾನುವಾರುಗಳು ಇವರು ಪಠಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ - ಇಂತಹ ದೋಷಯುಕ್ತ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಏನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೋ ಅದರ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವ ಮಾಂತ್ರಿಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ: "ಅದು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಅಥವಾ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ - ಪಠಿಸಿದ್ದನ್ನು ಜಾನುವಾರುಗಳು ಕೇಳಿಸಿಕೊಂಡರೆ - ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತೆ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರಲಿ."²⁰²

ಒಬ್ಬ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಹಲವು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದಾಗ ಅವರೊಳಗೆ ಶ್ರೇಣಿ ಇರುತ್ತದೆ, ಅವರೊಳಗೆ ಹಿರಿಯನಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಆತನು ಬಹಳಷ್ಟು ಸಲ ತನ್ನ ಕಿರಿಯ ಸಹಪಾಠಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಶಿಕ್ಷಕರೇ ಒಬ್ಬ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಸಹಾಯಕ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.²⁰³ ಗುರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ನಡುವಿನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿ ಬರುವ ಕಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರ ಈ ಪಾತ್ರವು (ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಚಾರ್ಯ-

¹⁹⁷ ಸೌಧಾತಕಿ ಎಂಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಯಾರೋ ಕೆಲವು ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಆಗಮನದಿಂದ ತನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಭಂಗವಾದದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತಸಗೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಭವಭೂತಿಯು ಹಾಸ್ಯಮಯವಾಗಿ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ (Uttara-rama-carita, beginning of act IV).

¹⁹⁸ ApDhS I 3,11,11 [6 na tad... *adhiyita*] viprosya ca samadhyayanam tad ahah and GauDhS II 7,33 (XVI 33) *viprosya canyonyena saha.*

¹⁹⁹ ApDhS I 4,12,9 *vidyampraty anadhyahsruyate na karma-yoge mantranam.*

²⁰⁰ ApSS XXIV 1,37; Mīmamsa-sutra XII 3, 19; ApDhS I 4,12,9.

²⁰¹ Manu II 105 *vedopakarane caiva svadhyaye caiva naityake /*

nanurodho 'sty anadhyaye homa-mantresu caiva hi /105 /

"ಪೂರಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮತ್ತು ನಿಯತಕ್ರಮದ ಪಠಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಡಚಣೆಗಳು ಬಂದಾಗ ಯಾವುದೇ ನಿರ್ಬಂಧಗಳಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಆಹುತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೂ ನಿರ್ಬಂಧಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ." ಜೈನರು ಅನಾಧ್ಯಾಯದ ಬದಲು ಅಸಜ್ಜಾಯದ (ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ) ಬಗೆಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ; ಸಾಮಾನ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಓದು ಮತ್ತು ಕೈಪಿಡಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನಗಳಿಲ್ಲ ನಡೆಯಬಹುದು, ಆದರೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಆಚಾರ್ಯರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಓದಕೂಡದು: Nalini Balbir, *Proc. XXXII Intern. Congress for Asian and North African Studies, Hamburg, Stuttgart 1992*, pp.522f. "ಛೇರವಾದದ ಬೌದ್ಧ ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅನಾಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಿಂದೆಗಿದ್ದಾರೆ" ಎಂದು ನಳಿನಿಯವರು ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.

²⁰² AV VII 66 *yady antarikse yadi vata asa yadi vrksesu yadi volapesu /*

yad asraavan pasava udyamanam tad brahmanam punar asman upaitu //

(trans. W.D.Whitney); ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದರೆ ಒಂದು ದೇವತಾಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಏನೋ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದ ಘೋಷಣೆಯಾಗಿರಬಹುದು.

²⁰³ ApDhS I 2,7,28f. [27 ... *acaryavad vrttih*] *tatha samadiste 'dhyapayati vrdhatare ca brahmacarini* "[ಗುರುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ವರ್ತಿಸಬೇಕು] ಜೊತೆಗೆ ತನಗೆ ಕಲಿಸುವವನೊಡನೆಯೂ ಹಾಗೆಯೇ, ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ; ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ಹಿರಿಯ ಸಹಪಾಠಿಯೊಂದಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ." GoGS III 2,46 and JaiGS I 14. Cf. ದಲ್ಲಿ ಸಹಪಾಠಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಾ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. *ಮೇಲಿನ ಪುಟ*. 80, 126 ರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ.

ದೇಶೀಯ "ಶಿಕ್ಷಕ ಸದೃಶ" ಎಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರು),²⁰⁴ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಅನೇಕ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್, ಪತಂಜಲಿಯು ಈ ಹಿರಿಯ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರ ಯಾವ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಗುರುತು ಮಾಡಿಲ್ಲ; ಇದು ನಂತರದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲದ ಚರ್ಚೆಗಳಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು, ಹೆಚ್ಚು ಬಲವಾದ ಮಂಡನೆಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಹಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರ ಅಂತಿಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (ಸಿದ್ಧಾಂತ) ಎಂದೂ, ಉಳಿದವರನ್ನು ಇನ್ನೂ ಆರಂಭಿಕ ಹಂತದಲ್ಲಿರುವವರದ್ದು ಮತ್ತು ಭಾಗಶಃ ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ಉತ್ತರಗಳು, ಅವು ಒಬ್ಬ ಆಚಾರ್ಯ- ದೇಶೀಯನದ್ದೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಎಂದೂ ಅವರೆಲ್ಲ ಗುರುತಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಹಲವು ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಯ ಮನದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಭೇದವೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ,²⁰⁵ ಮತ್ತು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತರವು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಶಿಕ್ಷಕರೊಬ್ಬರ ಅಧಿಕಾರಯುತ ವಾಣಿ ಎಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ (ಅಥವಾ ಪತಂಜಲಿಯ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೂ ಅಲ್ಲ).²⁰⁶ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಗಳನ್ನು (*dramatis personae*) ಗುರುತಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಅನುಮಾನಿಸಿದರೂ ಕೂಡಾ ಆ ಚರ್ಚೆಯೊಳಗಿನ ಅಂಶಗಳು ಆ ಪರಂಪರೆಯ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ, ಹಾಗೂ ಅದು ನಂಬತಕ್ಕದ್ದೇ, ಮತ್ತು ಅದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಶಾಲಾ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನಗಳ ಇತ್ತೀಚೆಗಿನ ಅವಲೋಕನಗಳಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ: ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಅರ್ಥವಾಗದ ಅಂಶಗಳ ಮೇಲೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ, ಇತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ, ಕಿರಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ಅದು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಪರಿಹಾರವೇನೂ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಕೊನೆಗೆ *ಆಚಾರ್ಯ-ಶಾಲೆಯ* ಪಾರಂಗತ ಶಿಕ್ಷಕ ಮಧ್ಯಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅಂತಿಮವಾದ, ಸರಿಯಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ, ಅದು *ಸಿದ್ಧಾಂತ*, ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವರು *ಸಿದ್ಧಾಂತಿನ್* ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.²⁰⁷ ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿದ್ದ ಚೀನೀ ಯಾತ್ರಿಕ ಐ-ಸಿಂಗ್ (I-tsing)ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಬೌದ್ಧ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಾದ ನಲಂದಾ ಮತ್ತು ವಲಭಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಾವಿನ್ನೂ ಕಲಿಯುತ್ತಿರಬೇಕಾದರೆ ತಮಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ಕೆಲ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾಠ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ಇಂಗಿತ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.²⁰⁸ ತಮಿಳಿನ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವಾದ *ನನ್ನೂಲ್* ಅನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಹದಿಮೂರನೇ ಶತಮಾನದ ಲೇಖಕ ಪವನಂತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬಯಸುವ ಕಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡರೆ ಅದು ಮೌಲಿಕವಾದುದು: "ಶಿಕ್ಷಕರ ಎಲ್ಲಾ ಬೋಧನೆಗಳನ್ನು ಅವನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅರಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನು [ಕಲಿಯುವಿಕೆಯ] ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಕಲಿಯುತ್ತಿರುವ ಸಹವಿದ್ವಾಂಸರೊಂದಿಗಿನ ಒಡನಾಟದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಅರ್ಧವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಕಲಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಅಂದರೆ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿಯೂ); [ಹೀಗೆ] ದೋಷಮುಕ್ತ ಜ್ಞಾನದ ಹಿರಿಮೆಯು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಬಹಿರಂಗಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ."²⁰⁹

²⁰⁴ E.g., Kaiyata's Pradipa on the Mahabhasya on Panini V 4 105, vartt.3. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸಹಾಯಕ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ಸರ್ದಾರ್ ಪೋಡೋ, ಅಂದರೆ "ಮುಖ್ಯ ಬಾಲಕ" ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು: N.L.Basak, *Vernacular Education in Bengal (1800-1854)*, Calcutta 1974, pp.41 f.

²⁰⁵ ಪತಂಜಲಿ ಮೀಮಾಂಸಕರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಆದ್ಯತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸದೇ ಆಯ್ಕೆಗಳ ಯಾದಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

²⁰⁶ E.g., Mahabhasya II 60.6-11; cf. H.Scharfe, *Grammatical Literature*, Wiesbaden 1977, p.156 and *OLZ* 74 (1979), col.518

²⁰⁷ D.H.H.Ingalls, in *Traditional India*, ed. M.Singer, Philadelphia 1959, p.5.

²⁰⁸ I-tsing, *Record*, p. 177.

²⁰⁹ ನನ್ನೂಲ್ 44f. *acan uraitatt-amaivara kkolinum kar kur-allatu parralan akum. avvinai-y-alarodu payil vakai-y-orukal cevvitin uraippa a-v-irukal-um mai-y-aru pulamai manp-udaitt-akum*. The South Indian Haradatta (Buhler, *SBE* II p.xliii : sixteenth century. ಇವನು ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿಯಾದರೆ ಅವನು ಹನ್ನೊಂದನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದು; G.Cardona, *Panini, A Survey of Research*, The Hague 1976, p.281) ಈತನು ApDhS I 1,7,29 ಮೇಲೆ ಬರೆದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೊಂದು ಸೂತ್ರವಿದೆ: *acaryat padam adatte padam sisayah svamedhaya /*

ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಇಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಹೇಗೆ ವರ್ತಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ವಿಸ್ತೃತ ನಿಯಮಗಳಿವೆ. ಶಿಕ್ಷಕನು ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆತನು ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಥವಾ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖ ಮಾಡಿರಬೇಕು (ಅಥವಾ ಬಹುಶಃ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ), ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು (ಅಥವಾ ಇಬ್ಬರಿಂದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ) ಕೆಲವು ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಶಿಕ್ಷಕನ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ; ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಮೂರು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ಹೇಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.²¹⁰ ಇದರ ಅರ್ಥ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಎದುರುಬದುರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದಾಯಿತು.²¹¹ ಇನ್ನಿತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, ಇವೇ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ, ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಮುಖ ಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಎದುರುಬದುರಾಗಿ) ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದೆ: ಶಿಕ್ಷಕನು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ.²¹² ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಶಿಕ್ಷಕನಿಗಿಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅದೇ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬಾರದು, ಅವನು ಚಕ್ಕಳಮಕ್ಕಳ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಕೈಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಮೊಣಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಮತ್ತು ಮತ್ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಒರಗಿಕೊಳ್ಳದೇ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.²¹³ ಆತ ಕೈಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಅಂದರೆ, ಎಡಗೈಯನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಅದರ ಮೇಲಿಡಬೇಕು, ಬಲಹಸ್ತವು ಕೆಳಬದಿಗೆ ತಿರುಗಿರಬೇಕು, ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಕೈಯೂ ಬೆರಳುಗಳು ಮತ್ತೊಂದರ ಕೈಯೂ ಹಿಂಭಾಗವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿಯಬೇಕು; ಎರಡೂ ಕೈಗಳನ್ನು ಮೊಣಕಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಮತ್ತು ನಡುವೆ ಶುದ್ಧೀಕರಣದ ಕುಶ ಹುಲ್ಲನ್ನು (ದರ್ಬ) ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.²¹⁴ ಕಲಿಕೆಯ ಪ್ರತಿ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಲಿಕೆ ಆರಂಭವಾಗುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಬೇಕು: ಒಂದು ತೋಳಿನ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ತೋಳನ್ನು ಅಡ್ಡ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಕನ ಬಲಪಾದವನ್ನು ತನ್ನ ಬಲಗೈಯಿಂದಲೂ, ಎಡಪಾದವನ್ನು ತನ್ನ ಎಡಗೈಯಿಂದಲೂ ಮುಟ್ಟಬೇಕು.²¹⁵

padam sabrahmacaribhyah padah kalena pathyate //

"ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಗುರುವಿನಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ, ಕಾಲುಭಾಗ ಆತನ ಸ್ವಂತದ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆ, ಕಾಲುಭಾಗ ಆತನ ಸಹಪಾಠಿಗಳಿಂದ, ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಸಮಯವೇ ಕಲಿಸುತ್ತದೆ."

²¹⁰ SGS IV 8,2-4 [similar VI 3,2] *pran vodan vasina acaryo daksinata udan-mukha itarah dvau va bhuyamsas tu yathavakasam*, ApDhS I 2,6,24f. *ekadhyayi daksinam bahum praty upasidet. yathavakasam bahavah*, and Rgveda-pratisakhya XV 2ab *ekah srota daksinato nislded dvau va bhuyamsas tu yathavakasam*. Cf. HirGS I 6,10. SGS II 1,28 and HirGS I 2,6 ದ ಪ್ರಕಾರ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ದೀಕ್ಷೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಆದರೆ SGS II 5,9ದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾವಿತ್ರಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಕಲಿಸಲು ಎದುರುಬದುರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ, ಮತ್ತು SGS II 7,3 ಪ್ರಕಾರ ವೇದದ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಧ್ಯಯನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ SGS ಹೇಗೆ ಶಿಕ್ಷಕ (ಆಚಾರ್ಯ) ಮತ್ತು "ಇತರ" ಅಂದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ನಡುವಿನ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡಿ.

²¹¹ ApDhS I 2,6,20 *abhimukho 'nabhimukham* "ಆತನು ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ಶಿಕ್ಷಕನತ್ತ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆದರೆ ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯತ್ತ ತಿರುಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ." ಆಗಲೇ SB XI 5,4,14 ಈ ರೂಢಿಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದೆ, ಏಕೆಂದರೆ, "ಒಂದು ವೇಳೆ ಯಾರಾದರೂ ಆತನಿಗೆ ಹೇಳುವುದಿದ್ದರೆ: 'ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಈ [ಶಿಕ್ಷಕನು] ಈ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು] ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ಆತನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯತ್ತ ವಿಮುಖನಾಗುತ್ತಾನೆ,' ಎಂದು, ಆಗ ಅದು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹಾಗೆ ಆಗಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತನು [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ] ಪೂರ್ವವಾಗುವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂತು ಪರಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಕೂತು."

²¹² GoGS II 10,35f. *udan agner utsrpya pran acarya upavisaty... pratymanavako ...abhimukha acaryam*; KathGS 41,20 *prah- asinah pratyann-asinaya*; AsGS I 20,2f. ...*pran-mukha acaryo 'vatisthate. purastat pratymanukha itarah'*, cf. Manu II 192f. ParGS II 3,3f. ...*pran-mukhaya...samiksamanaya samiksitya. daksinatas tisthata asinaya vaike* ಪಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರ ಬಗೆಗೂ ಗೊತ್ತಿದೆ.

²¹³ ಕೇಳುಗರಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತರಿರುತ್ತಿದ್ದ ಹಲವು ಹಿರಿಯ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಗೌರವ ಸೂಚಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉಪಾಲಿ ಎಂಬ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುವು ನಿಂತುಕೊಂಡೇ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಮತ್ತು ಕೇಳುಗರೂ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬೋಧನಾತತ್ವಗಳ ಮೇಲಿನ ಗೌರವದಿಂದ ನಿಂತುಕೊಂಡೇ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರು; ಆಗ ಬುದ್ಧನು ನಿಯಮಬದ್ಧ ವಿವರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಆಸನದ ಕ್ರಮವನ್ನು, ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ: ಎಷ್ಟು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರಬೇಕು, ಎಷ್ಟು ಉದ್ದವಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕೂತುಕೊಳ್ಳಲು ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ರೀತಿಯ ಕ್ರಮಗಳು: ಕಲ್ಪವಗ್ನಿ VI 13.

²¹⁴ SGS II 7,5f. ...*kusa-tarunan daksinottarabhyam panibhyam madhye parigrhya* "ಎಳೆಯ ದರ್ಭೆಯನ್ನು (ಕುಶ ಹುಲ್ಲು) ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು-ಬಲಗೈ ಮೇಲಿರಬೇಕು-[ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು] ಅವುಗಳ ನಡುವೆ; ಹರದತ್ತನ ಭಾಷ್ಯದೊಂದಿಗೆ AsGS III 4,7; Manu II 71; cf. Kane, *HoDh*, vol.11 p.326 fn.786 ಮಿತ್ರಮಿತ್ರನ ವೀರಮಿತ್ರೋದಯ ಸಂಸ್ಕಾರ-ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಪು. 524.

²¹⁵ Manu II 72 *vyatyasta-panina karyam upasamharanam guroh / savyena savyah sprastavyo daksinena tu daksinah/72/*

ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯು ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿವಿಧ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಇತರ ಮಂಗಳಕರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ; ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಇಬ್ಬರೂ ಕರಿದ ಜವೆ (barley) ಕಾಳುಗಳು ಮತ್ತು ಮೊಸರನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ ಹಾಗೂ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕೊನೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಮಂತ್ರ ಪಠನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ: "[ವೇದವು] ಇದು ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರಲಿ; ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಇದು ರಕ್ಷಿಸಲಿ; ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಲಿ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ (ಮತ್ತು ಅವನು ನಮಗೆ ಕಲಿಸಲಿ) ಯಾವುದರಿಂದ ನಾವು ಪರಸ್ಪರ ದ್ವೇಷಿಸದಂತಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು."²¹⁶ ಅಧ್ಯಯನವು (ಅನುವಚನವು, ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷರಶಃ "ಪಠಿಸುವುದು, ನಂತರ ಮಾತನಾಡುವುದು, ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪುನರಾವರ್ತಿಸುವುದು") ಸರಿಯಾಗಿ ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲು ಒಂದು ಅಥವಾ ಮೂರು ದಿನಗಳ ವಿರಾಮವಿರುತ್ತದೆ, ಅದಾದ ನಂತರ, ಅಧ್ಯಯನ ಆರಂಭವಾಗುವಾಗ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಪರಸ್ಪರ ಎದುರುಬದುರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ), ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಜಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕುಶ ಹುಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಆ ಕುಶ ಹುಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಬಲಗೈಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನನ್ನು "ಸಾವಿತ್ರಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಿ, ಆಚಾರ್ಯ!" ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನು "ನಿನಗಾಗಿ ಸಾವಿತ್ರಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ." ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.²¹⁷ ಅದೇ ರೀತಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು,²¹⁸ ದೃಷ್ಟಾರರ ಹೆಸರು, ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಪಠಿಸುವಂತೆ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ಕೋರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. "ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಅದರ ದೃಷ್ಟಾರ ಯಾರು, ಅದರ ದೇವತೆ ಯಾರು, ಮತ್ತು ಅದರ ಛಂದಸ್ಸು ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿ (ಈ ಎಲ್ಲ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಗಳೊಂದಿಗೆ) ಪಠಿಸಬೇಕು."²¹⁹

ಹಲವು ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ವಿನಂತಿಯೊಂದಿಗೆ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ: ಅಧೀಹಿ ಭೋಃ3h, "ಪಠಿಸಿ ಸ್ವಾಮಿ!"²²⁰ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಾಯ ಮಾಡುವಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ವಿರತಾಃ ಸ್ಮ ಭೋಃ3h, "ನಾವು ಮುಗಿಸಿದೆವು, ಸ್ವಾಮಿ!" ಎನ್ನುತ್ತ ಕೊನೆಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.²²¹ ಭಾಷ್ಯಕಾರ ನಾರಾಯಣ²²² SGS II 5, 10f ಮೇಲಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧೀಹಿ ಭೋಃ3h ಎನ್ನುವುದು ಶಿಕ್ಷಕ ಹೇಳುವಂಥದ್ದು, ಏಕೆಂದರೆ ತರಗತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸರಿಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅವರಿಗೆ ಅನಿಸುತ್ತದೆ.²²³ ಈ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಓಲ್ಡೆನ್ಬರ್ಗ್

"ಒಂದರಮೇಲೊಂದು ಕೈಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಲಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆತನು ಶಿಕ್ಷಕನ [ಪಾದವನ್ನು] ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಮತ್ತು ಎಡ [ಪಾದವನ್ನು] ತನ್ನ ಎಡ [ಕೈಯಿಂದ] ಮುಟ್ಟಬೇಕು, ಬಲ [ಪಾದವನ್ನು] ತನ್ನ ಬಲ [ಕೈಯಿಂದ] ಮುಟ್ಟಬೇಕು" ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಸ್ಮೃತಿಯ 28, 15ರಲ್ಲಿ *tasya ca vyatyasta-karah padav upasprset* ಎಂದಿದೆ. "ಮತ್ತು ಆತನು ಕೈಗಳನ್ನು ಒಂದರಮೇಲೊಂದು ಅಡ್ಡಲಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಕನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಕು" ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಎದುರುಬದುರಿಸಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. Cf. ApDhS 12,5,21-23 and BauDhS 1,3,25 and 28 and GauDhS I 52f.

²¹⁶ ParGS II 10,22 *sarve japanti 'saha no 'stu, saha no 'vatu, saha na idam viryavad astu brahma, Indras tad veda, yena yatha na vidvisamaha' iti*. Similar JaiGS I 14 (p.14,5f.).

²¹⁷ SGS II 7,8f. "*savitrim bho3 anu bruhati*" itarah " *savitrim te anu bravimiti*" acaryah. On the meaning of anu-BRU see L.Renou, *EVP* 4 (1958), p.72.

²¹⁸ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ, ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಸಾವಿತ್ರಿ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಿ ಜಪ (ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರು ಬೇರೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬಹುದು); ಆದ್ದರಿಂದ SGS ರಲ್ಲಿ ಒಂದಾದನಂತರ ಇನ್ನೊಂದರ ಹಾಗೆ ಎರಡೂ ವಿನಂತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

²¹⁹ SGS II 7,18 *evam evam rser yasya yasya yo yo mantr yad-devatyo yac-chandas ca tatha tatha tam tam mantram anubruyat*. ಈ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವ ಅನುಕ್ರಮಣಿಯ ಮಾಹಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ:

H.Lommel, in *Beitrag zur indischen Philologie und Altertumskunde* (Fs.W.Schubring), Hamburg 1951, pp.32-38.

²²⁰ SGS IV 8,12.

²²¹ SGS IV 8,16.

²²² ಓಲ್ಡೆನ್ಬರ್ಗ್‌ರವರಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಉಲ್ಲೇಖ, *SBE XXIX* p.67 fn ನ ಅವರ ಅನುವಾದದ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ.

²²³ ಮುಖರ್ಜಿ, *Education*, p. 188 ಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು "ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ವಿನಂತಿ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ." ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ಬಹುಶಃ ApDhS I 2,5,26 *ahutadhyayi ca syat* ಮತ್ತು GauDhS II 35 *ahuto 'dhyayi* " ಅನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಿರಬಹುದು. "ಆತನು [ಶಿಕ್ಷಕನಿಂದ] ಕರೆ ಬಂದ ನಂತರವೇ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ."

(Oldenberg)²²⁴ ಮತ್ತು ಕೇನ್(Kane)²²⁵ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ: ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ²²⁶ ತಪಸ್ವಿಯೊಬ್ಬನು ಒಬ್ಬ ದೇವರ ಬಳಿ ಅಧೀಹಿ ಭಗವಾಃ ಎನ್ನುವುದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉದ್ಭವಗೊಂಡಿದೆ, ಉದ್ಭವಗೊಂಡ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೇ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ,²²⁷ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ಅಧೀಹಿ-"ಪಠಿಸು" (ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ(active voice))²²⁸ ಮತ್ತು ಅಧೀಸ್ವ-"ಕಲಿ"ಗಳ (ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಯೋಗ(middle voice))²²⁹ ನಡುವಿನ ಭಿನ್ನತೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಹೇಗೆ ಕೇಳಿಕೊಂಡನೋ ಹಾಗೆ ಅದನ್ನು ಮುಗಿಸಲೂ "ನಾವು ಮುಗಿಸಿದೆವು, ಸ್ವಾಮಿ!" ಎಂದು ಹೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿನಂತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ವಷ್ಟಮ್; ವಿರಾಮಸ್ ತಾವತ್ - "ಮುಗಿಯಿತು! ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನ ವಿರಾಮ!"²³⁰ ಎಂದಿರುವುದೂ ಇದೆ. ಈ ಮಾತನ್ನು ಶಿಕ್ಷಕರು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಪಠ್ಯವು ಈ ಮಾತುಗಳು ಯಾರದ್ದಾಗಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನೂ ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಪಾಠವನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಹಾ ಮುಗಿಸಬಹುದು. "ಈಗ ಪಾಠ ಮುಗಿದ ನಂತರ ತಾನು ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು ಎಂದು ಪ್ರತಿ ಸಲ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು]: ನನ್ನ ಬಾಯಿಯು ಕೌಶಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲಿ; ನನ್ನ ನಾಲಿಗೆಯು ಜೇನುತುಪ್ಪದಷ್ಟು ಸಿಹಿಯಾಗಿ ಮಾತಾಡಲಿ.ನನ್ನ ಕಿವಿಗಳಿಂದ ನಾನು ಸಾಕಷ್ಟು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ; ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದನ್ನು ನನ್ನಿಂದ ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಡಿ, ಅದು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. . .ನಾನು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ, ಕಂಠದಿಂದ(guttural), ಎದೆಯಿಂದ(pectoral), ದಂತಗಳಿಂದ(dental), ಮತ್ತು ಓಷ್ಯದಿಂದ (labial) ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ, ಹಿಡಿಡಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತಾಗಲಿ... ನಾನು ಏನನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆಯೋ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆಯೋ ಅದು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಉಳಿಯುವಂತಾಗಲಿ."²³¹

ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೂ ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಠ್ಯಗಳು ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆಯೋ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು: ಋಗ್ವೇದಿಯ ಮಗ ಋಗ್ವೇದವನ್ನೇ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು, ತ್ರೈತರೀಯ ಯಜುರ್ವೇದಿಗಳ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಬಾಲಕನು

ಆದರೆ ಜಿ. ಬ್ಯೂಲಾರವರು ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ ಈ ಆಜ್ಞೆಯು ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲ ("ಮತ್ತು ಪಾಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವಂತೆ ಕೋರುವುದಿಲ್ಲ." *SBE* II pp.22 and 187; ಆದರೆ ಇವರು ನೀಡುವ ಕ್ರಮಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ), ಬದಲಿಗೆ ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಕುಳಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಶಿಕ್ಷಕನು ಅಣಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. *ApDhS* I 2,5,26 ಮೇಲಿನ ಹರದತ್ತನ ಭಾಷ್ಯ ಉಜ್ಜಲಾವನ್ನು ನೋಡಿ (*nadhyapane svayam pravartayet*) ಮತ್ತು *GauDhS* II 35 ಮೇಲಿನ ಆತನ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಷ್ಯವಾದ ಮಿತಾಕ್ಷರವನ್ನೂ ನೋಡಿ (*gurunahutah sann adhiyeta na tu svayam codayet*). Cf. *Visnu-smṛti* XXVIII 6 *ahutadhyayanam* "ಕೆರೆ ಬಂದಾಗ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು."

²²⁴ H.Oldenberg, *SBE* XXIX, p.67 fn.

²²⁵ Kane, *HoDh*, vol.II p.326 fn.784.

²²⁶ *TaitU* III 1 and *ChU* VII 1,1.

²²⁷ *SGS* VI 3,6; *GoGS* II 10,38; *GauDhS* I 49; *Rgveda-pratisakhya* XV 2cd te 'dhihi bho3 ity abhicodayanti gurum sisya upasamgrhya sarve /2/

"ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು [ಆತನ ಪಾಠವನ್ನು] ಅಷ್ಟಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ: 'ಪಠಿಸಿ ಸ್ವಾಮಿ!'"

²²⁸ ವಿ. ಎಸ್. ಸುಕ್ತಂಕರ್ ಅವರು ತಾವು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಮಹಾಭಾರತದ ಅರಣ್ಯಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಸಂಗತವಾಗಿಲ್ಲ: III 135,22 ದಲ್ಲಿ ಅವರು ಆದರ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪವಾದ ಅಧೀಸ್ವದ ಬದಲು ಅಧೀಹಿಯ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ, ಮತ್ತು III 197,35f ದಲ್ಲಿ ಅಧೀಯತ್ನಾಃ ಬದಲಿಗೆ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಯೋಗದ ಅಧೀಯೇತವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ; ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಯೋಗವು (middle voice) ಸರಿ ಹೊಂದುತ್ತಿತ್ತು, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇರುವುದರಿಂದ.

²²⁹ *AsGS* I 18,4 ...*upasamgrhya bruyad adhihi bhoh savitrim* "[ಪಾಠಗಳನ್ನು] ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅವನು ಹೇಳಲಿ: 'ಸಾವಿತ್ರಿ' ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸ್ವಾಮಿ!' ಮತ್ತು I 19,1 *brahmacya asi... acaryadhino vedam adhisva* "ನೀನು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ. . .ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡು."

²³⁰ *SGS* IV 8,17 'visratham; viramas tavad iti' eke.

²³¹ *ParGS* III 15,23 *athato ' dhityadhityanirakaranam pratikam me vicaksanam jihva me madhu yad vacah karnabhyam bhuri susruve ma tvam harsih srutam mayi...svarakarana- kanthyaurasa-dantyausthya-grahana-dharanoccarana-saktir mayi bhavatu ...yan me srutam adhitam tan me manasi tisthatu.*

ತೃತ್ತರೀಯದ ಪರಿಷ್ಕೃತ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು. ಬಾಲಕನ ತಂದೆಯೇ ಶಿಕ್ಷಕನಾದಾಗ ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ; ನಂತರ, ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಪರಂಪರೆ (ಶಾಖಾ) ಹೇಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಆಚರಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ-ಮತ್ತೆಲ್ಲರದ್ದನ್ನೂ ಹೊರಗಿಡಬೇಕು ಎಂಬಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ.²³² ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಅವರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಯನ್ನು ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಗೆ ದಾಟುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು; ಆದಾಗ್ಯೂ, ಅದು ಅವರ ಸ್ವತಃ ಶಾಖೆಯ ಬೋಧನೆಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರಬಾರದು. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ಬೇರೆ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊಗಳುವುದಕ್ಕೆ ಕೂಡಾ ಅನುಮತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ, ಆದರೆ ಸ್ವತಃ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಕಲಿತಿರಬೇಕು: ದ್ವಿ-ವೇದಿಗಳು, ತ್ರಿ-ವೇದಿಗಳು, ಚತುರ್ವೇದಿಗಳು, ಹೀಗೆ ಎರಡು, ಮೂರು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನೂ²³³ ಕಲಿತಂತಹ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಬಹಳ ಗೌರವಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಅವರೂ ತಮ್ಮ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಹೊತ್ತು ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದರು.²³⁴ ಇನ್ನು, ತಮ್ಮ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ಕಲಿತುಕೊಳ್ಳದೆ ಬೇರೆ ಯಾವುದೋ ಲೌಕಿಕ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಕಟು ಟೀಕೆಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರು,²³⁵ ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ವೇದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬಾರದು ಎನ್ನುತ್ತದೆ.

ಒಂದು ವೇದವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಅವಧಿಯು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ; ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನಿಷ್ಠ ಅಂದರೆ ಅಷ್ಟು ಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತವೆ, ಉಳಿದವು "[ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು] ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವವರೆಗೆ" ಎನ್ನುತ್ತವೆ.²³⁶ ಪ್ರತಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ವೇದಕ್ಕೂ ಮತ್ತೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳು ಬೇಕು, ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದವನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ನಲವತ್ತೆಂಟು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಕಳೆದಿರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಅಧ್ಯಯನವು ಮುಗಿಯುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವನಿಗೆ ಐವತ್ತಾರು ವರ್ಷಗಳು ತುಂಬಿರುತ್ತವೆ (ಈ ಎಲ್ಲ ಬೃಹದ್

²³² Medhatithi on Manu III 2, Visvarupa on Yajnavalkya I 57, and others (Kane, *HoDh* vol.II p.328 fnn. 791 and 792). ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಪರಂಪರೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸ್ವತಃ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟವರನ್ನು ಅಗೌರವದಿಂದ ಕಂಡ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ ಇವೆ, ಅಂಥವರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಹೆಸರನ್ನೇ ಇಡುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಂತಹ ಘಟನೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದವು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ *ಶಾಖಾರಂಧ* ಎಂಬ ಪದವೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ (Laghvasvalayana 24.19; Hemacandra's *Abhidhanacintamani* 857).

²³³ SGS II 10,8. ಕೆಲವು ವಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೇದಕ್ಕೆ ಇತರ ಮೂರು ವೇದಗಳಷ್ಟು ಮಾನ್ಯತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅರ್ಥವೇದವನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದ ಚತುರ್ವೇದಿಗಳನ್ನು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೆಳದರ್ಜೆಯವರಂತೆ ಕಾಣಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಎಂದರೆ ತ್ರೈವಿದ್ಯಾ ಪಾರಂಗತರು (ತ್ರಿವೇದಿಗಳು) ಅವರೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ: C.Gupta, *The Brahmanas of India*, Delhi 1983, pp.14f. and 158-160 with reference to Skanda-purana, Brahmakhanda, Dharmaranya-khanda, chapters 33-38. ಹರದತ್ತನು ApDhS I 1,1,10 ಮೇಲಿನ ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಂಚಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇದವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಯಸುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು (*prthagupanayana*) ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಒತ್ತಾಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

²³⁴ BauGS I 7,3-7 ವು ಒಂದು ಶಾಖೆಯನ್ನು ಕಲಿತವನನ್ನು ಶ್ಲೋತ್ರೀಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ "ವೇದ ವಿದ್ವಾಂಸನೆಂದು" ಅರ್ಥ. ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಾರಂಗತನಾದವನನ್ನು "ಋಷಿ" ಎನ್ನುತ್ತದೆ. ಹಲವು ವೇದಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಬಹಳಷ್ಟು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕುಟುಂಬವೊಂದರ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು, ಆದರೆ ಯಶಸ್ವಿನ ಪ್ರಮಾಣವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು: ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವು ಸದಸ್ಯರು ದ್ವಿ-ವೇದಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು, ಕೆಲವರು ತ್ರಿ-ವೇದಿಗಳು ಅಥವಾ ಚತುರ್ವೇದಿಗಳು; ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಬಿರುದುಗಳು ಕುಟುಂಬದ ಹೆಸರುಗಳಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡವು: C.Gupta, *Brahmanas*, pp.8f.

²³⁵ Manu II 168 ಕುಲ್ಯೂಕನ ಭಾಷ್ಯದೊಂದಿಗೆ (ಶಂಖ-ಲಿಖಿತದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, *ವೇದಾಂಗಗಳು* ಮತ್ತು *ಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನು* ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿನಾಯತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ). ಎಲ್ಲಾ ಆರು ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದವನನ್ನು *ಷಡಂಗವಿದ್* ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು: H.Krishna Sastri, *EI* 5 (1898/99), p.81; E. Hultsch, *EI* 10 (109/10), p.103; D.R.Bhandarkar, *EI* 18 (125/26), p.250; G.S.Gai, *EI* 35 (1963/64), p. 196; M.S.Nagaraja Rao, *EI* 36 (1965/66), p.316.

²³⁶ ChU IV 10,1; Gopatha-br. II 5; ManGS I 2,6; BauGS I 2,1-5; AsGS I 22,3f.; ParGS II 5.13-15; HirGS I 8,14; BharGS I 9; GauDhS I 2,51-53; ApDhS I 1,2,12-16; Manu III 1; Yajn.I 36 (ಇದು ಪ್ರತಿ ವೇದಕ್ಕೂ ಪರ್ಯಾಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ). ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ the *Education Commission Report of the Madras Prov. Committee* 1882, p.6 ಗೆ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದೇನೆಂದರೆ ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಲು ಇಷ್ಟತ್ತು ವರ್ಷಗಳು ಹಿಡಿದವು (Altekar, *Education*, p.92 fn.2). ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ *ಐ-ಸಿಂಗ್* ಒದಗಿಸಿದ ಇದೇ ರೀತಿಯ ದತ್ತಾಂಶಗಳನ್ನೂ ಹೋಲಿಸಿ *Record*, pp. 170-177 (above p. 161 and below p.229).

ಗಾತ್ರದ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅವರು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಂದುಕೊಂಡರೆ).²³⁷ ಅಂತಹ ವಿಸ್ತೃತ ಅಧ್ಯಯನವು "ತಲೆ ಕೂದಲು [ಇನ್ನೂ] ಕಪ್ಪಿರುವಾಗಲೇ ಪವಿತ್ರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವ (ಮತ್ತು ಮದುವೆಯಾಗಿ, ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು)" ಎನ್ನುವ ವೈದಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಯನ್ನು²³⁸ ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸೆಯು²³⁹ ಅದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತದೆ.²⁴⁰ ಒಬ್ಬ "ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದವನು" ಮಾತ್ರವೇ (ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿನ್) ಅಷ್ಟು ವಿಸ್ತೃತ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಸಿದ್ಧಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಹಾಗಿದ್ದೂ ಆತ ವೈದಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಗಳ ಚೌಕಟ್ಟಿನೊಳಗೇ ಇರಬಲ್ಲ; ಅವನು ಕೌಟುಂಬಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನ ಅಧಿಕಾರದ ಕೆಳಗೆ ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ.²⁴¹ ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ತೊಡಕುಗಳಿವೆ; ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕ, ಆತನಿಗೂ ಕುಟುಂಬವಿದ್ದರೆ, ಸ್ವತಃ ಆತನೇ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ಅರಿತಿಲ್ಲವಾದರೆ- ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಅಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಅವಧಿ ಬೇಕೆಂದರೆ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಅವಧಿಯವರೆಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಶಿಕ್ಷಕನು, ಆತನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಸ್ನಾತಕ ಪದವಿಯನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ವೇಳೆಗೆ ನೂರು ವರ್ಷದವನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಅವಧಿಯನ್ನು ನಿಗದಿ ಪಡಿಸುವುದು ವಾಸ್ತವಿಕ²⁴² ಎಂದು ಅನಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮನ್ನು ದ್ವಿ-ವೇದಿ, ತ್ರಿ-ವೇದಿ, ಚತುರ್ವೇದಿ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕು. ಅವರೆಲ್ಲ ವೇದಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಕಲಿತಿದ್ದಿರಬಹುದು, ಬಹುಶಃ ಇತರ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಗಳ ಮೌಲಿಕ ಭಾಗಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಕಲಿತಿದ್ದಿರಬಹುದು, ಆದರೆ ವೇದಗಳ ಇಡೀ ಸಂಚಯವನ್ನು ಕಲಿತಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇಲ್ಲ. ವೇದಾಧ್ಯಯನ ನಿರತನಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಒಂದು ವೇದದ ಇಡೀ ಕೋರ್ಸ್‌ನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಸ್ನಾತಕನಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವನಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಧ್ಯಯನ ಕಾಲದ ಈ ಚೌಕಟ್ಟು ಅಷ್ಟೇ ಕಲಿಯಲಾರಂಭಿಸಿದ ಬೌದ್ಧ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನು ಪಡೆಯುವ ತರಬೇತಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಹೊಸದಾಗಿ ಸೇರಿದ ಬೌದ್ಧ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತಾನು ಒಬ್ಬ ಪಳಗಿದ ಬೌದ್ಧ ಸನ್ಯಾಸಿಯಾಗುವವರೆಗೆ ತನ್ನ ಆಚಾರ್ಯನ ಕೆಳಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬಹುದು.

²³⁷ *Wunderkind of Vedic studies* ದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಹಾಗೆ ಶ್ಲೇಷಕೇತುವು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ "ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳನ್ನೂ ಅರಿತು" ತನ್ನ 24ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಮನೆಗೆ ಮರಳುತ್ತಾನೆ (ChU VII,2); ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥ ಸಂಚಯವು **ಕಡಮೆ** ಇದ್ದಿರಬೇಕು.

²³⁸ BauDhS I 2,3,4f. ...*jivitasyasthiratvat. krsna-keso 'gnin adadhiteti srutih'*. . . ಏಕೆಂದರೆ ಬದುಕುಬದು ಅನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಆತನ ಕೂದಲು [ಇನ್ನೂ] ಕಪ್ಪಿರುವಾಗಲೇ ಆತನು ಪವಿತ್ರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಬೇಕು-ಅದುವೇ ಶ್ರುತಿ ಪರಂಪರೆ."

²³⁹ Sabarasvamin on MS I 3,3.

²⁴⁰ ಗ್ರೀಸ್ ಮತ್ತು ರೋಮಿನ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅವಧಿಯು ಹದಿಹರೆಯಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಡಬಾರದು ಎಂಬ ಬಲವಾದ ನಂಬಿಕೆ (ಸೋಫಿಸ್ಟ್‌ಗಳ ತೀವ್ರಗಾಮಿ ನಿಲುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ) ಇತ್ತು; ಅದೇ [ಶಿಕ್ಷಣವೇ] ಅಂತಿಮವಾಗಬಾರದು, ಬದಲಿಗೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪೌರನನ್ನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಬೇಕು (W.Jaeger, *Paideia*, vol.1 pp.318f.).

²⁴¹ ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಶಬರಸ್ವಾಮಿನ್ (MS I 3,4 ಮೇಲೆ) ಈ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ರಮಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಒಪ್ಪಿಗೆ ನೀಡಲಿಲ್ಲ. ಆ ರೀತಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಧ್ಯಯನದ ನಿಯಮಗಳು ಯಾರು ತಮ್ಮ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗಾಗಿ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ ಎಂದು ಆತನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕುಮಾರಿಲನು (Tantra-varttika on MS I 3,4, ed. K.V.Abhyankar, ASS no.97, Pune 1970, pp. 110 f., trans. Jha, Calcutta 1903-1924, p. 162) ಶರಬನ ವಾದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮಂಡಿಸುವಾಗ ವೈದಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಗಳ (injunctions) ನಡುವೆ ಯಾವುದೇ ಸಂಘರ್ಷಗಳಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ: ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದವನು (ಅಥವಾ ತಪಸ್ವಿಯೊಬ್ಬನ) ಬದುಕು ಕುರುಡರಾಗಿರುವ, ಹೆಳವರಾಗಿರುವ ಅಥವಾ ಮತ್ಯಾವುದೋ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕುಟುಂಬವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಅನರ್ಹರಾಗಿರುವ, ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವಂತಹ ಜನರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಒಂದು ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ (Altekar, *Education*, p.94, Kane, *HoDh*, II pp.350f. and P. Olivelle, *The Asrama System*, pp.236-239). ಕೆವಿ ನಾರ್ಕೊ *ಬ್ಯಾಲ್ಯುಲಸ್* (A.D. 840-912) ಹಾಗೆ, ಸೇಂಟ್ ಗ್ಯಾಲನ್ನಿನ ಬೆನೆಡಿಕ್ಟೀನ್ ಸನ್ಯಾಸಿಯ ಹಾಗೆ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗವಿಕಲರಿಗೆ ಮಠಗಳನ್ನು ಸೇರುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿತ್ತು, ಅಥವಾ ತೀರ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪರಿಪಾಠದ ಹಾಗೆ, ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸ್ವೀಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗವಿಕಲ ಮಗನನ್ನು ಆತ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ದುಡಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಆತನನ್ನು ಕಾಲೇಜಿಗೆ **ಕಳುಹಿಸುವುದು**. ಗ್ರೀಕ್ ಧರ್ಮದ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಮಹಾನ್ **ಮಾರ್ಟಿನ್ ಪಿ. ನಿಲ್ಸನ್** (Martin P.Nilsson) ರವರ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು ಎಂದು ನನ್ನ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿ **ಪ್ರೊಫ. ಬೆಂಗ್ಟ್ ಲೋಫ್ಸ್ಟೆಡ್** (Prof. Bengt Lofstedt) ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ್ದರು. ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳಿಗಿಂತ ತಪಸ್ವಿಗಳು ಮತ್ತು ಭಿಕ್ಷುಕರು ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರು; **ಭಿಕ್ಷುಕರನ್ನು** ಅವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಂಗವಿಕಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು; ಅಂತಹ **ಕೇವಲ ಭಿಕ್ಷುಕರಾಗಿರುವವರನ್ನು** ಹೊರಗಡಲೆಂದೇ ಗಯಾದಲ್ಲಿನ ಒಂದು ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹವು ಅಂಗವಿಕಲರಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಗೌರವಾನ್ವಿತರಾದ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೇಶ ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು: D.C.Sircar, *EI* 35 (1963/64), pp.226-228 (stanza 11: *vyanganarya-vahis-tapojanai[s] sthatavyam atrasrame*).

ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವು ಇವತ್ತಿನವರೆಗೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆಯಾದರೂ, ಮತ್ತು ಈಗ ಅತ್ಯಂತ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆಯಾದರೂ, ವೇದಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ಆರಂಭದ ಶತಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಕಂಡಿತು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಪರಿಣಿತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು (ಅವರ ಪತ್ನಿಯರ ಭಾಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಪತಂಜಲಿಯು ಅದಾಗಲೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯೆತ್ತಿದ್ದು)²⁴³ ತಮ್ಮ ಎಳೆಯ ಪ್ರಾಯದ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದಾದರೂ ಸಹ, ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಹಜ ನಿರರ್ಗಳತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರರ್ಗಳತೆ ಇದ್ದೇ ಬಿಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮುಂದೆ ಲಘುವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಅವಲಂಬಿಸುತ್ತ ಒಂದು ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಷೆಯನ್ನಾಗಿ ಕಲಿಯುವ ಹಾಗಾಯಿತು. ಮೊದಲು, ಒಂದು ವೈದಿಕ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ ತಕ್ಷಣವೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಲವು ಕೇಳುಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು, ನಂತರ ಅದರ ಅರ್ಥದ ಗೊಡವೆಗೆ ಹೋಗದೇ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವ ಹಂತಕ್ಕೆ ತಲುಪಿದರು, ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಪಠಿಸುವ ಬಹಳಷ್ಟು ಮಂದಿಗೆ ನಂತರ ವಿವರಣೆ ನೀಡುವ ಅಗತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದಾಯಿತು;²⁴⁴ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾಳಜಿ ಇದ್ದವರು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು.

ಈ ಬದಲಾವಣೆಯು ವ್ಯಾಕರಣದ ಅಧ್ಯಯನವು ಏಕೆ ಅಗತ್ಯ ಎಂಬುದರ ಮೇಲಿನ ಪತಂಜಲಿಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ (ಆತನಿಗೆ ಆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಒಂದು ನಿಜವಾದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಗ್ರಹಿಕೆ ಇರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ) ಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗಿದ್ದರೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಓಂ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಜಪಿಸಿ, ತಕ್ಷಣವೇ ಅದಾದ ನಂತರ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯದ ನಂತರ ಮತ್ತೊಂದರ ಹಾಗೆ ವೈದಿಕ ಪಠಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಕಲಿಯುತ್ತಾರೆ! ಇದಕ್ಕೆ ಪತಂಜಲಿಯು ನೀಡುವ ವಿವರಣೆ ಏನೆಂದರೆ, "ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ದೀಕ್ಷೆಯ ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು [ದನಿಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವ] ಜಾಗ, ಅಂಗ ಮತ್ತು ವಿಧಾನವನ್ನು ಅರಿತ ನಂತರವೇ ಅವರು ವೇದದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕಲಿಯಲಾರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗ ಪಠಿಸಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ; ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಅವರು ತ್ವರೆಯಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: 'ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳು ನಮಗೆ ವೇದಗಳಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ, ನಿತ್ಯದ ಬದುಕಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಬದುಕಿನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ-ವ್ಯಾಕರಣವು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ.' ಆದ್ದರಿಂದ ಇವತ್ತಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಉದ್ದೇಶದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ."²⁴⁵ ಮುಂಚಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ದೀಕ್ಷೆಗಿಂತ ಮೊದಲು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಸರಿಯಾದ ಉಚ್ಚರಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಕಲಿತಿರಬಹುದು (ಪತಂಜಲಿ ಅಷ್ಟನ್ನೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ!),²⁴⁶ ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ಸಹಜ ಭಾಷಿಕನಾಗಿ ಆತನಿಗೆ ಯಾವ ಬೋಧನೆಯೂ ಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಪತಂಜಲಿಯು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕುಗ್ಗುತ್ತ ಬಂದ ನಂತರದ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ವಿದ್ಯುಕ್ತ ಬೋಧನೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿತ್ತು-ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ, ಕೇವಲ ವೇದಗಳ ಪಠಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದನ್ನು ಕಲಿಯ ಬಯಸುವವರಿಗಾದರೂ ಅದು ಅಗತ್ಯವಿತ್ತು.

²⁴² "ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಾದಾಗ ಅವರ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಒಂದು ಕಡೆ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಅವರು ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ, ಆಗ ಅವರು ಕಚೇರಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ." ಎಂದು **ಶ್ವಾನ್ ಟ್ಸಾಂಗ್ (Hsuan-tsang)**ನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ಏಳನೆ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ) ವರದಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (*Travels*, vol.I p. 160).

²⁴³ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ I 19,21 f. ಕೆಲವು ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಕಾರರು ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ *yad va nas tad va nas* ನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ ಅದನ್ನೇ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಳೀಯ ಉಪಭಾಷೆಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ *yar va nas tar va nas* ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ಮಹಾಭಾಷ್ಯ I 11,11-14.

²⁴⁴ ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದರೆ ಅವು ಬಹಳ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು; ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಅರ್ಥವಿರಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವಾಗ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥ ಗೊತ್ತಿರುವುದು ಅವಶ್ಯ ಎಂದು ಬಹಳ ಜನರು ಭಾವಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಉದಾ. ಯಾಸ್ಮಿನ್ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಕೌಶ್ಲನ ಉಲ್ಲೇಖ, I 15)

²⁴⁵ Mahabhasya I 5,6-10 *purakalpa etad asit. samskarottara-kalam brahmana vyakaranam smadhiyate. tebhyas tatra sthana-karananupradana-jnebhyo vaidikah sabda upadisyante. tad adyatve na tatha. vedam adhitya tvarita vaktaro bhavanti: vedan no vaidikah sabdah siddha lokac ca laukikah. anartham vyakaranam iti.*

²⁴⁶ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ I 208, 18f. ಪತಂಜಲಿಯು ಧ್ವನಿ **ಹೊರಡಿಸುವ** ಮೂರು ಅಂಶಗಳು ಮತ್ತು ಸಮರ್ಪಕ ವ್ಯಾಕರಣದ, "ಅನಂತರದ ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ವಿಜ್ಞಾನ" (ಉತ್ತರಾ ವಿದ್ಯಾ) ನಡುವಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವೇದಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಇತರ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಬಗೆಗೆ ನಮಗೆ ನಂತರದ ಕಾಲದಿಂದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ದತ್ತಾಂಶಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಚೀನಾದ ಯಾತ್ರಿಕ ಐ-ಸಿಂಗನ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಮಕ್ಕಳು ಆರು ವರ್ಷದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಓದಲು ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಮೊದಲ ಓದನ್ನು ಆರು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು; ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಯಲಾರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಎಂಟು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಪಾಣಿನಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬಲ್ಲವರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಹತ್ತಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವರು ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ತೊಡಗುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವರಿಗೆ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳು ಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದವು, ಅದರ ನಂತರ ಅವರು ಕಾಶಿಕಾ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದಾದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಾಗಿ ನಲಂದಾ ಮತ್ತು ವಲಭಿಯಂತಹ ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ, ತರ್ಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಈ ಎಲ್ಲ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವರು ಇಪ್ಪತ್ತರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದರ (early twenties) ಒಳಗಿನವರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.²⁴⁷ ನಂತರ ಕೆಲವು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವ್ಯಾಕರಣ ಅಥವಾ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಅಥವಾ ವೈದ್ಯಕೀಯ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದಂತಹ ವೃತ್ತಿಪರ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕೌಶಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಈ ದತ್ತಾಂಶಗಳು ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಲಿಯಮ್ ಆಡಮ್ ಅವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ದತ್ತಾಂಶಗಳಿಗಿಂತ ಬಹಳ ಭಿನ್ನವೇನಲ್ಲ. ಆಡಮ್ ಅವರ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿಕೆಗಾಗಿ ಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ಸೇರುವ ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿ-ಬರೆದು ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅಂಕಗಣಿತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ ಜ್ಞಾನವೂ ಇರುತ್ತಿತ್ತು; ಆನಂತರದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಅವರು "ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆ ಇನ್ನಿತರ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿ" ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು.²⁴⁸ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಅವರು ಏಳರಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತರಿಂದ ಮೂವತ್ತೆರಡರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮುಗಿಯುತ್ತಿತ್ತು; ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಾ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯುವ ಹೊಸ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ವಯಸ್ಸು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಿರುತ್ತಿತ್ತು, ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿನ ತರಬೇತಿಗಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದ ಪ್ರೌಢ ಸ್ನಾತಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೇಶ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು.²⁴⁹ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ವರ್ಷಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಡಬ್ಲ್ಯೂ.ಸೀಟನ್ ಕಾರ್ (W.Seton Karr)²⁵⁰ ಅವರು ಆಡಮ್‌ರವರ ವರದಿಯನ್ನು ಖಚಿತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ: ಕಲ್ಕತ್ತೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕಕ್ಕಿಂತ ಕಡಮೆ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು, ಶಾಲಾ ಅಧ್ಯಯನವು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅಧ್ಯಯನದ ಕೋರ್ಸ್ ಇರುತ್ತಿತ್ತು, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಓದು ಮತ್ತು ಅದರ ನಂತರದ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಷವಿರುತ್ತಿತ್ತು; ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ವೇದಾಂತ, ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಗಣಿತದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಿ ಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಂತಿಮ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ವೃತ್ತಿಪರ ಕೋರ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು, ಆ ಹಂತದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳನ್ನು, ಅಂದರೆ ಜನಪ್ರಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಡೆಗಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

²⁴⁷ I-tsing, *Record*, pp. 172-178; cf. above p. 161.

²⁴⁸ W.Adam, in *One Teacher, One School*, p.82.

²⁴⁹ *Ibid.*, pp.81, 84-87, 152-172, 226-239.

²⁵⁰ W.Seton Karr, *Journal of the Asiatic Society of Bengal* 14 (1845), pp.135 f.

ಮತ್ತೂ ಏನೆಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣವಿರಲಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತದ ಜ್ಞಾನಶಿಸ್ತಿನ ಅಥವಾ ದೃಶ್ಯಶ್ರವ್ಯ ಬೇಲಿಯಾಚೆ ನೋಡುವ ಪರಿಪಾಠವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಥಾಮಸ್ ಅಕ್ವಿನಸ್ (Thomas Aquinas)ರವರ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ *homo unius libri*, "[ಕೇವಲ] ಒಂದು ಪುಸ್ತಕದ ಮನುಷ್ಯ"ನಾಗಿದ್ದ. ಶಬ್ದದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮೀಮಾಂಸಕರು ಮತ್ತು ನೈಯಾಯಿಕರ ನಡುವೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಬದಿಯವರು ನಿರಂತರವಾಗಿ ತಾವು ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನ ಬಗೆಗೆ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ ಎಂದುಕೊಂಡು ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ಒಂದು ಭಾಷೆಯ ಧ್ವನಿಮಾ(phoneme) ಅಥವಾ ಧ್ವನಿ ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿ ಬದಿಯವರೂ ತಮ್ಮದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿರುದ್ಧ ಬದಿಯವರ ಆಶಯ ಮತ್ತು ನೋಟವನ್ನು ಒಳಹೊಕ್ಕು ನೋಡದೆ ಅವರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು - ತಮ್ಮನ್ನು ವಿರುದ್ಧ ಬದಿಯವರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಲೋಪವನ್ನು ಅರಿತು ಅದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಒಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ,²⁵¹ ಬೌದ್ಧ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಾದ ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿಯು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದವನು ನಂತರ ಬೌದ್ಧ ಮತಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಗೊಂಡವನು) ಗುಟ್ಟಾಗಿ ಕುಮಾರಿಲನ ಗುರುಕುಲವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕುಮಾರಿಲನ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕುಮಾರಿಲನ ತತ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮತ್ತು ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಭದ್ರೇಶ್ವರಸೂರಿಯ ಕಹಾವಳಿಯು ವರದಿ ಮಾಡುವಂತೆ, "ಬೌದ್ಧರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಎರಡು ಜೈನ ಶಿಷ್ಯರು ಮಾರುವೇಷದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧರೊಂದಿಗೆ ಇರತೊಡಗಿದರು, ಮತ್ತು ಅವರು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಯಾರು ಎನ್ನುವುದು ಗೊತ್ತಾದ ನಂತರ ಬೌದ್ಧರಿಂದ ಅವರು ಸಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು."²⁵²

ಆದರೆ ಈಗ ನಾವು ವೇದಕಾಲವು ಅಂತ್ಯಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ನಿರತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳತ್ತ ಬರೋಣ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು (*ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ*) ಸೂರ್ಯ ಕಾಣುವವರೆಗೂ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದ ನಂತರ ಅಧ್ಯಯನವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು; ಸೂರ್ಯ ಹುಟ್ಟಿದ ನಂತರ ಅಧ್ಯಯನವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.²⁵³ ಪಾಠವು ಮುಗಿದ ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಶ ಹುಲ್ಲನ್ನು [ದರ್ಭೆಯನ್ನು] ಎಸೆಯುತ್ತಿದ್ದ.²⁵⁴ ನಂತರ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ದೇವರುಗಳು, ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಪೂರ್ವಜರು, ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆಲ್ಲ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ.²⁵⁵ ಉಳಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ನಿಂತುಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದ, ಉಪವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ, ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ; ಅಂದರೆ ಈ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ನಂತರ ಆತನಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಪಾಠಗಳು ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವೇ?²⁵⁶ ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ

²⁵¹ Taranatha, *History of Buddhism in India*, pp.228-231.

²⁵² U.P.Shah, *ABORI* 48/49 (1968), p.248

²⁵³ SGS II 9,3-10,1; KhadiraGS III 2,22. Mookerji, *Education*, p.26 ದಲ್ಲಿ TS VI 4,3,1 ನ್ನು ತಪ್ಪಾಗಿ ಓದಿ ಅದನ್ನು "ಹಕ್ಕಿಗಳು ಬೆಳಗಾಯಿತು ಎಂದು ಘೋಷಿಸುವ ಮೊದಲು" ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಬೋಧನೆಯು ಇನ್ನೂ ಮೊದಲೇ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ತಪ್ಪು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ; ಈ ಉದ್ಧರಿತ ಸಾಲುಗಳು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲ.

²⁵⁴ SGS II 7,28-8,1.

²⁵⁵ SGS IV9,I-10,6 (ಈ ತರ್ಪಣವು ಪಠ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಬೇರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, H.Oldenber, *SBE XXIX* p. 120 fn. ದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ, ಈ ಆಚರಣೆಯ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮವೆಂದರೆ ಪಾಠದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.)

²⁵⁶ ತಮ್ಮ *Education*, p.86 ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಆಲ್ವೀಕರ್ ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ, ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಲ ಮತ್ತು ಬಿಹಾರಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ನಂತರ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಹಿಂದೆ ಕಲಿತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಮರು ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡುವ ಪರಿಪಾಠ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಈ ಪರಿಪಾಠದಿಂದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಮತ್ತು ಲಿಖಿತ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳ ಪಾತ್ರ ಏನಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದು ಗೊತ್ತಾಗಬಹುದು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ನಂತರ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡದೇ ಇರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ApDhS I 11,32,12-17 ವು ಧರ್ಮದಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಕೂಡದು ಎಂದಷ್ಟೇ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಮೂರನೆಯ ಜಾವದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಬಹುದಿತ್ತು; ಆದರೆ ಆನಂತರ ಮಲಗಲು ನಿಷೇಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ವಿಚಾರವು ಅಷ್ಟು ಆಕರ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಸ್ವತಃ-ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ, ಅಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಕಲಿತ ಅಭ್ಯಾಸ ವಿಷಯವನ್ನು ಪುನಃ ಓದುತ್ತ, ಕಲಿತದ್ದನ್ನು ಪುನರಾವರ್ತನೆ ಮಾಡುತ್ತ ಇರುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಹಲವು ಬಾರಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ: “ಇಬ್ಬರೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ರಾತ್ರಿಯಿಡೀ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು, ಆಮೇಲೆ ಇಡೀ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು” ಮತ್ತು “ಬೀಸುಗಾಳಿ ಇಲ್ಲದಾಗ, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬೆರಣಿಯಿಂದ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬೆಂಕಿ ಉರಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆ ಓದಲು ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.”²⁵⁷ ಆದರೆ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನು ತಾನು ಇನ್ನೂ ತಾಯಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಕಹೋದನನ್ನು ಟೀಕಿಸಿದ್ದ: “ತಂದೆಯೇ, ನೀನು ರಾತ್ರಿಯಿಡೀ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತೀಯೆ, ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ.”²⁵⁸ ಅವನ ತಂದೆಯು ತನಗೆ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ²⁵⁹ ಎದುರು ಆದ ಅವಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಆಕ್ರೋಶದಿಂದ ಮಗನಿಗೆ ಶಾಪವಿತ್ತನು.

ಬಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಶಿಕ್ಷಕರ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಕೋಣೆ, ವಾಸ್ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಬೋಧನಾಶುಲ್ಕಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಬೆಳಗಿನ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಹಾಜರಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಅವರಿಗೆಲ್ಲ ಶಿಕ್ಷಕರು ರಾತ್ರಿ ವಿಶೇಷ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಶಯಾಸ್ಪದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಆಲ್ಟೇಕರ್²⁶⁰ ಅವರು ಮುಂದಿಡುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ವಾದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಅವರು 252ನೆಯ ಜಾತಕ ಕಥೆಯ ಗದ್ಯ ಭಾಗವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ; ಈ ಗದ್ಯದ ವಿಸ್ತರಣೆಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿರುವಂತೆ ಸಿಲೋನಿನಲ್ಲಿ ನಂತರ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ (ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ.ಶ ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇರಬೇಕು) ಮತ್ತು ಅವು ಹಳೆಯ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿದ್ದರೂ ಅಂಗೀಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಗವಲ್ಲ. ಆಲ್ಟೇಕರ್‌ರವರು ಉದ್ಧರಿಸುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು (ಧರ್ಮಾಂತವಾಸಿಣಿ) “ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಕೌಶಲವನ್ನು/ಕಸುಬನ್ನು ರಾತ್ರಿ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು,” ಅದೇ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೇರಿದವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಕನ ಹಿರಿಯ ಮಗನೆಂಬಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದಿದೆ. ಜಾತಕ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರನೊಬ್ಬ ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿನವರೆಗೆ ನಡೆದ ತರಗತಿಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ರಾತ್ರಿ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕನ ಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಿರಿವಂತರ ಮನೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಗಳಿವೆ.²⁶¹

ಈ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆಂದು, ಅಂದರೆ ಇಡೀ ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಗುರಿಯಾಗಿಸಿಕೊಂಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಮಾಡಿ, ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ವೇದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು, ಅಂದರೆ ಐಹಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲಾಯಿತು ಎಂದು ನಾವು ಅಂದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ತಮಿಳಿನ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವಾದ ನನ್ನೂಲ್ ಈ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ: “ಒಂದು ಕೃತಿಯನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಕೇಳಿ ನಂತರ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕೇಳಿದರೆ ಆತನಿಗೆ ಅದನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ತೊಡಕುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಅದು ಇನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅದನ್ನು ಮೂರು ಬಾರಿ ಕೇಳಿದರೆ ಆತನು ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ [ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ].” ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಮತ್ತು ಓದುವಿಕೆಯು ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕಗೊಂಡಂತೆಲ್ಲ ಈ

(ನಿರಾಹೀನತೆಯಿಂದ ಬಳಲುವ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ?), [ಹೀಗಾಗಿ] “ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನವು ನಿಷಿದ್ಧ” ಎನ್ನಲಾಯಿತು: ಉಳಿದಷ್ಟು ರಾತ್ರಿಗೆ ಕಂಬವೊಂದಕ್ಕೆ ಒರಗಿ ನಿಡ್ಡ ಮಾಡಲು ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು ಅಥವಾ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನು ಪಠಿಸಬಹುದಿತ್ತು. GauDhS I 9,28 and VasDhS XII46 ದಲ್ಲಿ ಸ್ವ-ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇದೇ ರೀತಿಯ ನಿಷೇಧವಿದೆ.

²⁵⁷ Mahabhasya I 481,10 *imakabhyam chatrabhyam ratrir adhita, atho abhyam ahar apy adhitam* and II 33,8 *kariso 'gnir nivata ekante suprajvalito 'dhyayanam prayojayati* ಮುಖರ್ಜಿಯವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಆಕಳ ಬೆರಣಿಯನ್ನು ಉರಿಸುವುದು ಓದಲು ಬೆಳಕು ಬೇಕು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಲ್ಲ, ಬದಲಿಗೆ ಅದು ಬೆಚ್ಚಗಿಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ, Mookerji, *Education*, p.236.

²⁵⁸ Mahabharata III 132,8cd *sarvam ratrim adhyayanam karosi nedam pitah samyag ivopavartate /8/*

²⁵⁹ “ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ನಿಷ್ಕಾಳಜಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಗೊತ್ತಿದ್ದೂ ಎಲ್ಲೆ ಮೀರಿದರೆ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು] ಆತನಿಗೆ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಬೇಕು.” ApDhS I 4,25.

²⁶⁰ Altekar, *Education*, p.87.

²⁶¹ Mookerji, *Education*, pp.484f. with reference to Jatakas II 278; IV 47 and 96. ಸಂಭವನೀಯತೆ ಕಡಮೆ ಇರುವ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇನೆಂದರೆ, ತಿತ್ತಿರಿ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ತರಬೇತಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಅವು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬುದು (ಜಾತಕ ಸಂಖ್ಯೆ.37, ತಿತ್ತಿರಿ-ಜಾತಕ).

ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಮೂಲಭೂತದ್ದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತರಗತಿಯು ಮುಗಿದ ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನು ಆತನ ಗ್ರಹಿಕೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಆಳವಾಗಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಅಥವಾ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಪಠ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಓದಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೂ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮೌಖಿಕವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುವ ಪರಿಪಾಠವು ಇಂದಿಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ನೆಲೆಯಾಗುವ ತನ್ನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪಠ್ಯದ ಒಳಾಂಶಗಳನ್ನು ಕಲಿಯುವ ಮೊದಲು ಅದನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಪದೇಪದೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ, ನಾವು ಅದನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸಬಹುದು. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮೊದಲು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಅದರ ನಂತರ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಒಪ್ಪಿತವಾದ ಸಂಗತಿ; ಆದರೆ ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಕಲಿಯಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಹುಶಃ ಪತಂಜಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಳೆಯ ಬಾಲಕನೊಬ್ಬ ನೇರ ವಿಧಾನದಿಂದ, ಅಂದರೆ ತನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಯರು ಮತ್ತು ಕುಟುಂಬದ ಇತರ ಹಿರಿಯ ಸದಸ್ಯರು ಮಾತಾಡುವುದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಮಾತಾಡಲು ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಲಿತಿರಬೇಕು.²⁶² ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವು ಆತನಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಸಂರಚನೆಯ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯನ್ನು, ಆ ಭಾಷೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಪರಿಶುದ್ಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಭಾಷೆ ಎಂಬ ದೃಢನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹುತ್ತದೆ.²⁶³ ಈ ಕಷ್ಟದ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಮೊದಲು ಕಲಿತು ನಂತರ ಈ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಯಾರಾದರೂ ಕಲಿತರು ಎನ್ನುವುದು ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಕಲಿಕೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯ. ವೇದಾಂತ ಸೂತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಮತ್ತು ಅಸ್ಪಷ್ಟವೆಂದರೆ ಅವು ಶಿಕ್ಷಕರು ಮೊದಲೇ ಮಾಡಿದ ಮೌಖಿಕ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೇ ವಿನಃ ಸ್ವತಃ ಕಲಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಾಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದ ಮತ್ತು ಕದನಕಲೆಗಳ ಕೈಪಿಡಿಗಳು ಅಗತ್ಯ ಬಿದ್ದಾಗ ನೆರವು²⁶⁴ ನೀಡಲು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಲ್ಲ. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವು "ಬೋಧನೆಯ ಸಾಧನಗಳಾಗಿದ್ದವು" (ಶಾಸ್ತ್ರ) "ಕಲಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲ." ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಇದು ಒಂದು ಕಟ್ಟಳೆ ಅಥವಾ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವಾಗಿದೆ-ಶೋಧನೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು [*scientia*] ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನವೆಂದರೆ ಸಮಸ್ಯೆಯೊಂದರ ಅಧ್ಯಯನದ ಬದಲು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣ ವಿಧಾನವನ್ನು²⁶⁵ (exegetic) ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನವಾಗಿತ್ತು. ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ವತ್ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಅಂತಹ

²⁶² ಪು.216 ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸನ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅದು ನಿಜವಾಗಿತ್ತು, ಆತನು ತನ್ನ ಗುರುಕುಲದ ಹಿರಿಯರು ಪಠಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿತನು.

²⁶³ ಯಾಸ್ಮಿನ್ ತನ್ನ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (*ನಿರುಕ್ತ I 17 pada-prakrtih samhita*) ಹೇಳುವಂತೆ ನಿರಂತರ ಮಾತು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯರು ಸಂಹಿತಾಪಾಠವನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಪದಪಾಠದಿಂದ ರಚಿಸುವವರಂತೆ ನಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ: *ಸಂಹಿತಾಪಾಠವು ಅರ್ಷ-* [*ಆರ್ಷೇಯ*] ಸನಾತನ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದ ಪವಿತ್ರ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯರು ಎರಡೂ ಪಠಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ನಿಯಮಗಳು ಮುಂದೆ *ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠಕ್ಕೆ* ಹಾದಿಯಾಗುವ ಸಂಧಿಯನಿಯಮಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ, ವೃತ್ತಿವಾಗಿ ಉಳಿದವು *ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠದ* ಶಬ್ದಶಃ ಪಠಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ (ವಾಜಸನೇಯಿ ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯ ಅಧ್ಯಾಯ 5, ತೈತ್ತಿರೀಯ ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯ ಅಧ್ಯಾಯ 3, ಮತ್ತು ಶೌನಕೀಯ ಚತುರಾಧ್ಯಾಯಿಕಾ ಅಧ್ಯಾಯ 4). ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾತಿಶಾಕ್ಯದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸುವ ಮೊದಲು ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕಲಿಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು (cf. below pp.2411-245).

²⁶⁴ See below pp.267, 273. ಆದರೆ *ಆಯುರ್ವೇದದ* ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪಠ್ಯವನ್ನು, ಕೊನೆ ಪಕ್ಷ ಪಠ್ಯದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಭಾಗವನ್ನಾದರೂ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು.

²⁶⁵ *ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು* ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಮೇತಾ-ನಿಯಮಗಳಿಂದ (*ಪರಿಭಾಷಾ*, ಇದರ ಅಕ್ಷರಶಃ ತರ್ಜುಮೆ ಹೀಗಿರಬಹುದು, "ಪಠ್ಯವೊಂದರ ಸುತ್ತ ನಡೆಯುವ ಚರ್ಚೆ": J.Gonda, *Ritual Sutras*, p.509 with reference to L.Silburn, *Instant et cause*, p.60) ನಿರ್ದೇಶಿತಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು, ಅವುಗಳನ್ನು ಆಚರಣಾ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯೆಂದರೆ *ತಂತ್ರ ಯುಕ್ತಿಗಳು* ("text-fittings"), ಅದು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಚರಕ-ಸಂಹಿತ, ಶುಶ್ರುತ-ಸಂಹಿತ, ಯುಕ್ತಿ-ದೀಪಿಕ ಮತ್ತು ತಮಿಳಿನ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಾದ ತೋಳಾಪಿಯಂ ಮತ್ತು ನನ್ನೂಲ್ ನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ: H.Scharfe, *Investigations in Kautalya's Manual of Political Science*, Wiesbaden 1993, pp.266-271.

ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.²⁶⁶ ವೈರುಧ್ಯಗಳೆಂದು ತೋರಿದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡದೇ ಉಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗಾಗ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಚರ್ಚೆಗಳು ವಿರುದ್ಧ ವಾದಗಳನ್ನು ಬಹಿರಂಗಗೊಳಿಸುವ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಎಷ್ಟು ಕಲಿತಿದ್ದಾರೆ, ಅವರ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆ ಎಷ್ಟು ಚುರುಕಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬರ ನೋಟವು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿದರ್ಶಿಸುವ ವೇದಿಕೆಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು.²⁶⁷ ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಚರ್ಚೆಗಳು ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಾರಣವೆಂದರೆ - ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿ ಗೆಲಿಲಿಯೋ (Galileo) ಮತ್ತು ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬೇಕನ್ (Francis Bacon)ಗಿಂತ ಮೊದಲು - ಆಗ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳ ಕಾರ್ಯತಃ ಅಭಾವವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಜನರು ವೀಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು, ಆದರೆ ವೀಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಸಬಹುದು ಎಂಬುದು ಅವರಿಗೆ ಹೊಳೆಯಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಳ ಎದುರು ವಾದಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದೊಂದೇ ಸತ್ಯದ ಹುಡುಕಾಟಕ್ಕೆ ಹಾದಿಯೆಂದು ತೋರಿತು.²⁶⁸

ಶಿಕ್ಷಕರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಬದುಕು ಕಠಿಣ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆತನು ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ, ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಏಳುವ ಮೊದಲೇ ಏಳಬೇಕಿತ್ತು, ಸ್ನಾನ ಮುಗಿಸಿ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ ಮುಗಿಸಿ ಪವಿತ್ರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನು ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ನೀಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕನೆದುರು ಸವಿನಯದಿಂದ ವರ್ತಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ಆತನು ಕೂರುವ ಸ್ಥಳವು ಶಿಕ್ಷಕನ ಆಸನಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಗೆ ಇರಬೇಕಿತ್ತು, ಅದು ಗಾಳಿ ಬೀಸುವ ವಿರುದ್ಧ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಇರಬಾರದು, ಗಾಳಿ ಬೀಸುವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಾರದು, ಶಿಕ್ಷಕನ ತೀರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಾರದು, ಶಿಕ್ಷಕನತ್ತ ಕಾಲು ಚಾಚದೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿರಬೇಕಿತ್ತು. ಶಿಕ್ಷನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವುದಿದ್ದರೆ ಮಲಗಿಕೊಂಡು ಮಾತನಾಡಬಾರದು, ಆದರೆ ಶಿಕ್ಷಕನು ಕುಳಿತಿರುವಾಗ ಅಥವಾ ವಿರಾಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಕುಳಿತು ಮಾತನಾಡಬಹುದು; ಶಿಕ್ಷಕನು ನಿಂತಿದ್ದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಏದ್ದು ನಿಂತು ಮಾತನಾಡಬೇಕು. ಉಗುಳುವುದು, ನಗುವುದು, ಆಕಳಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಬೆರಳ ನೆಟಿಗೆ ತೆಗೆಯುವುದು ಇಂಥದ್ದನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾಡಬಾರದು. ಆತನು ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನ ಹಿಂದೆ ನಡೆಯಬೇಕು, ಹುರುಳಿಲ್ಲದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡಬಾರದು, ಮತ್ತು ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತನಾಗಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.²⁶⁹ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನು ದೇವರ ಸಮಾನನೆಂದು ತಿಳಿದು ಗೌರವಿಸಬೇಕು.²⁷⁰ ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನೋಡಿರುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳ ಪ್ರಕಾರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಕಷ್ಟದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಮೊದಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕಿಂತಲೇ ಒಂದು "ವಿಧೇಯತಾ ಶಪಥ"ಕ್ಕೆ ಅಥವಾ "ಒಪ್ಪಂದ"ಕ್ಕೆ (ಸಮಯ) ಒಳಗಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಇದು ಬಹುಶಃ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅವೈದಿಕ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗೃಹೀತವು ಒಂದು ತಪ್ಪು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.²⁷¹ ಆದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿಧೇಯತೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎನ್ನುವುದರ ಬಗೆಗೆ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

²⁶⁶ ಭಾರತೀಯರ ಈ ಧೋರಣೆಯು ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಯುಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಧೋರಣೆಗೆ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ರಾಜರ್ ಬೇಕನ್ (Roger Bacon) ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ: "ನಿಮಗೆ ಒಂದು ಪಠ್ಯದ ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಈ ಪಠ್ಯವು ಕಲಿಕೆಯ ಯಾವ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇದೆಯೋ ಅದರ ಒಂದು ಸಮಗ್ರವಾದ, ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನವು ನಿಮಗೆ ಇದ್ದಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ (scito textu, sciuntur omnia quae pertinent ad facultatem propter quam textus sunt facti)": E.Durkheim, *Evolution*, p. 133.

²⁶⁷ ವಾದವೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಲೆಂದು ವಿಧಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಂತ್ರ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನು HirGS I 15,4-8 ಕಲಿಸುತ್ತದೆ (samvadabhijayana). ಇದೇ ರೀತಿ ಮಧ್ಯಯುಗದ ಯುರೋಪಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರು *expositio* ವನ್ನೂ (ಪಠ್ಯವೊಂದರ ಹಿಂದಿರುವ ತರ್ಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಒಂದು ಭಾಷ್ಯ) ಮತ್ತು ಅದರ ಸಾಧಕ-ಬಾಧಕಗಳನ್ನು ತೂಗಿ ನೋಡುವ *quaestiones* ವನ್ನೂ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು: E.Durkheim, *Evolution*, pp.135f.

²⁶⁸ E.Durkheim, *Evolution*, pp. 151f.

²⁶⁹ ParGS II 5,1-12; ApDhS I 2,6,1-7,12; GauDhS II 18-36; Manu II 175-190.

²⁷⁰ ApDhS I 2,6,13.

²⁷¹ ApDhS I 4,13,10-12 *nasamayena krecchram kurvita trihsravanam trihsahavacanam iti parihapya. avicikitsa yavad brahma nigantavyam iti Haritah na bahirvede gatir vidyate* -"ಒಂದು ಕಠಾರಿಲ್ಲದ ಆತನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತಿಲ್ಲ.

ಪತಂಜಲಿಯು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವ ಹಾಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಶಿಕ್ಷಕನೆಡೆಗೆ ತೋರುವ ವಿಧೇಯತೆಯ ಹಿಂದೆ ಅವರ ಸ್ವ-ಹಿತಾಸಕ್ತಿಯೂ ಇರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬ ಸೂಚನೆಯಿದೆ. "ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿರುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು] ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತದ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ: 'ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲಾಭಗಳಿವೆ ಎಂಬುದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ (ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ಋಷಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಆತನು ತಮಗೆ ಕಲಿಸುತ್ತಾನೆ'" ಎಂದು ಪತಂಜಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.²⁷² ಈ ವಿಧೇಯತೆಯು ಧರ್ಮದ ಉಲ್ಲಂಘನೆಯಾಗಬಹುದಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ (ಅಥವಾ ಕೋರಿಕೆಗಳಿಗೆ) ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಜಾತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಂದರ್ಭಗಳುಂಟಾಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು;²⁷³ ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಶಿಕ್ಷಕನು ಬೇಜವಾಬ್ದಾರಿತನದಿಂದ ಅಥವಾ ಗೊತ್ತಿದ್ದೇ ನಡವಳಿಕೆಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೆ ಆಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಅದನ್ನು ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ತೋರಿಸಿಕೊಡಬಹುದಿತ್ತು, ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕನು ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಶಿಕ್ಷಕನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಾನೇ ಸದ್ವಿಧವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಕನ ಪರವಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು-ಅಥವಾ ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಬಹುದು.²⁷⁴ ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಎಲ್ಲವೂ ವಿಫಲವಾದಾಗ ಆ ಶಿಕ್ಷಕನ ಗುರುಕುಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಶಿಕ್ಷಕನ ಬಳಿ ಹೋಗುವಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಸಲಹೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ, ಶಿಕ್ಷಕನ ಮೇಲೆ ನ್ಯಾಯಸಮ್ಮತವಾಗಿಯೇ ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ತಪ್ಪಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಪಮಾನ ಮಾಡಿದರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತನ್ನ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಅಥವಾ ಅಲ್ಲಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಬೇಕು. ಶಿಕ್ಷಕನ ಮೇಲೆ ಆತನೇ ಸ್ವತಃ ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಮಾಡುವ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಒಂದೊಮ್ಮೆ ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಸರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಆತನು ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಕತ್ತೆಯಾಗಿ, ತಪ್ಪಿದ್ದರೆ ನಾಯಿಯಾಗಿಯೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.²⁷⁵ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಶಿಕ್ಷಕನ ನಡಿಗೆ, ಹಾವಭಾವ ಅಥವಾ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಅಣಕ ಮಾಡಬಾರದು,²⁷⁶ ಮತ್ತು ಆತನ ಹೆಸರು ಹಿಡಿದು ಯಾವತ್ತೂ ಸಂಬೋಧಿಸಬಾರದು: ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದ್ದರೆ ಭೋದೀಕ್ಷಿತ ಅಥವಾ ಭೋ ಯಜಮಾನ ಎಂದೋ, ಅಥವಾ ತತ್ರ ಭವಾನ್ ದೀಕ್ಷಿತಾಃ ಅಥವಾ ಆತನ ಹೆಸರಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು (ಉದಾ: ಹರದತ್ತ "ಶಿವನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವನು"²⁷⁷ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಭವರಾತ

ಮೂರು ಘೋಷಣೆಗಳನ್ನು [ಅಥವಾ] ಮೂರು ಜಂಟಿ ಘೋಷಣೆಗಳಿಗೆ ಅಡಚಣೆ ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ನಂತರ. *ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ*, ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು (ಅಂದರೆ ವೇದವನ್ನು) ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲೇಬೇಕು: ಹಾರಿತನು [ಹೀಗೆ] ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನವು ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ [ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ] ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ." G.Buhler, *SBE II* (Oxford 1879) pp.49f., *ಬ್ಯೂಲರ್‌ರವರು samaya = susrusa* ಎಂಬ ಹರದತ್ತನ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು (ಉಜ್ಜಲ ವೆಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ) ಆಧರಿಸಿ ಈ "ಕರಾರ"ನ್ನು "ವಿಧೇಯತೆಯ ಶಪಥ", ಅಂದರೆ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪಠ್ಯಗಳ (Trihsravana and Trihsahavacana ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಠ್ಯಗಳು) ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆಗಲೇಬೇಕಾದದ್ದು ಎಂದು ತಿಳಿದರು. ಆದರೆ *krcchram kr* (ಕೃಚ್ಚಂ ಕುರು) ಎಂದರೆ "ಕಷ್ಟವಾದ ಹೊಸ ಪಠ್ಯವೊಂದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು" ಎಂದಲ್ಲ; *caret krcchram* (ಕರೇತ್ ಕೃಚ್ಚಂ) BauDhS II 1,1,7 ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, *krcchram caret* ಎಂದರೆ "ಓಂದು 'ಕಷ್ಟವಾದ' ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡು" ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ AgnivesyaGS II 4,4 and III 12,1 stanza 6, *krtva...krcchram* and *krcchratikrcchram kurvita* Manu XI 159 and 209, *krcchra-krt* Yajnavalkya III 327. ಮುಖರ್ಜಿಯವರು (Mookerji, *Education*, pp. 195f) ಯವರು *ಬ್ಯೂಲರ್‌ರವರು* ಗ್ರಹಿಕೆಯನ್ನು ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ ನಂತರದಲ್ಲಿ *ಬ್ಯೂಲರ್* ಮನುವನ್ನು (*SBE XXV*, Oxford 1886) ಅನುವಾದಿಸುವಾಗ ಈ ಸಾಲುಗಳ ಸರಿಯಾದ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

²⁷² Mahabhasya II 36,1-3 *ye tavad ete guru-susrusavo nama te 'pi sva-bhuty-artham eva pravartante: paralaukikam ca no bhavisyatiha ca nah prito gurur adhyapayisyatiti.*

²⁷³ ApDhS I 2,19 *acaryadhinahsyad anyatra pataniyebhyah* "ಜಾತಿ ಭ್ರಷ್ಟನಾಗಬಹುದಾದ [ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ವಿಧಿಸಿದ] ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನೆದುರು ವಿಧೇಯನಾಗಿರಬೇಕು"; cf. BauDhS I 2,3,22 *sarvatrapratihata-guru-vakyo 'nyatra patakat* and VasDhS VII 10 *gurvadhinah*. ವಿಧೇಯನಾಗಿರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಕಲಿಸಬಾರದು ಮತ್ತು ತನ್ನ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯನಾದವನಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆಯುವದಕ್ಕಿಂತ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನದೊಂದಿಗೆ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಯುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು: Manu II 112f.; cf. BauDhS I 2,4,1

²⁷⁴ ApDhS I 4,25f. *pramadad acaryasya buddhi-purvam va niyamatikramam rahasi bodhayet. anivrttau svayam karmany arabheta nivartayed va..* ಬೌದ್ಧರ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯನು ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕು: ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಗಂಭೀರವಾದ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ಎಸಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಸೂಕ್ತವಾದ ಶಿಕ್ಷೆ ಸಿಗುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆದರೆ ಅದರ ನಂತರ ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಪುನಶ್ಚೇತನಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ತಕ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು: Mahavagga I 25,21f. (PTS p.49).

²⁷⁵ Manu II 200f.

²⁷⁶ Manu II 199; Visnu-smṛti XXVIII 25.

²⁷⁷ GauDhS II 24; 28; cf. Manu II 119 and Visnu-smṛti XXVIII 24.

ಎಂದು), ಮತ್ತು ನಂತರ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಗೌರವ ಸೂಚಕಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡವು (ಉದಾ: ಶ್ರೀ, ಭಟ್ಟ, ಆಚಾರ್ಯ). ಆದರೂ ಒಬ್ಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ - ತನಗಿಂತ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವುದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಧೋರಣೆಯು ಪಂಡಿತರ ನಡುವೆ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಮೌಖಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಭಾಗವಾಗಿರುವ ಸಾಲೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ: ಸರ್ವತೋ ಜಯಂ ಅನಿವಿಚ್ಛೇತ್; ಶಿಷ್ಯಾದ್ ಇಚ್ಛೇತ್ ಪರಾಜಯಂ -"ಆತನು ಯಾವತ್ತೂ ಜಯವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಬೇಕು; [ಆದರೆ] ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದಲೇ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬೇಕು."²⁷⁸ ದಂತಕಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಮನೋಭಾವವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕನಾದ ಉದ್ದಾಲಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ,²⁷⁹ ಬುದ್ಧನು ಜ್ಞಾನೋದಯವಾದ ನಂತರ ಮೊದಲು ತನಗೆ ಕಲಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷಕರನ್ನು-ಆಲಾರ ಕಾಲಾಮ ಮತ್ತು ಉದ್ದಕ ರಾಮಪುತ್ರರನ್ನು ತನ್ನ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು (ಮತಾಂತರಿಸಲು) ನೋಡಿದ,²⁸⁰ ಹಾಗೆಯೇ ರಾಮಾನುಜರೂ ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಕರಾದ ಯಾದವ ಪ್ರಕಾಶರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಮಣಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು (ಮತಾಂತರಿಸಿದರು).²⁸¹

ಗ್ರಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಲಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಜನಪ್ರಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ²⁸² ಅವುಗಳನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಏನೋ ಆಧಾರವಿದ್ದಿರಬೇಕು ಎಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಶಿಕ್ಷಕರು ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ದನ ಮೇಯಿಸಲು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು,²⁸³ ಅವರನ್ನು ಅಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಷ್ಟವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆಂದು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು,²⁸⁴ ವಿಪರೀತ ಕಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಅವರನ್ನು ಗುರಿಯಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು,²⁸⁵ ಅಥವಾ ನೈತಿಕ ಸಂದಿಗ್ಧಗಳ ಮೂಲಕ ಸವಾಲೊಡ್ಡುತ್ತಿದ್ದರು.²⁸⁶ ಶಿಕ್ಷಕರು ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ರೂರಿಗಳೆಂದು ತೋರಿಸುವ ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ, ಅದು ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಮೇಲಿನ ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಮತ್ತು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಕನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಮಹಾ ವರಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ

²⁷⁸ ಈ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಯಾರು ಹೇಳಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನನಗೆ ಗುರುತಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದರ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವೂ ಇದೆ: *sarvato jayam anvichhet, sisyat putrat parajayam* "ಆತನು ಎಂದಿಗೂ ಜಯವನ್ನೇ ಬಯಸಬೇಕು, ಸೋಲುವುದಾದರೆ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಮಗನಿಂದ ಸೋಲಬೇಕು."

²⁷⁹ ಉದ್ದಾಲಕನು ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದ BAU VI 5,3 ದಲ್ಲಿ, ಆದರೆ ಆತನಿಂದ ಸೋತ BAU III 7,1 -23 ದಲ್ಲಿ.

²⁸⁰ Majjhima-nikaya 26,5,19 (PTS I p. 170). ಆದರೆ ಅವನು ಆಲಾರ ಕಾಲಾಮನನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಲು ತಯಾರಾದಾಗ ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಏಳು ದಿನಗಳ ಹಿಂದೆ ಸಾವನ್ನಪ್ಪಿದ ಎಂದು ಒಂದು ದೇವತೆಯು ಆತನಿಗೆ ಹೇಳಿತು; ಆದರಂತೆ, ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಕ ಉದ್ದಕ ರಾಮಪುತ್ರನನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗಲೆಂದು ಹೊರಟಾಗಲೂ ಶಿಕ್ಷಕನ ಸಾವಿನಿಂದಾಗಿ ಅದು ಸಂಭವಿಸಲಿಲ್ಲ.

²⁸¹ P.Olivelle, *JAOS* 119 (1999), p.66.

²⁸² Cf. F.Wilhelm, *Prufung und Initiation im Buche Pausya und in der Biographie des Naropa*, Wiesbaden 1965.

²⁸³ ChU IV 4,5: ಸತ್ಯಕಾಮ ಜಾಬಾಲನನ್ನು ನಾಲ್ಕು ನೂರು ಬಡಕಲು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಾಯಲೆಂದು **ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು**; ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸಾವಿರಕ್ಕೇರಿಸಿದ ನಂತರವೇ ತಾನು ಮರಳಿ ಬರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಜಾಬಾಲನು ಶಪಥ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಆತ ತನ್ನ ಗುರಿಯನ್ನು ತಲುಪಿದ ಮೇಲೆ ಆತನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು.

²⁸⁴ Mahabharata I 3,100-176: ಪೌಷ್ಯನೆಂಬ ರಾಜನ ಹೆಂಡತಿಯ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಕಿವಿಯ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಉತ್ತಂಕನೆಂಬ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು.

²⁸⁵ Mahabharata I 3,32-78: ಉಪಮನ್ಯುವಿನ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ (*pariksOpamanyoh*) ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಎಷ್ಟು ವಿಧೇಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಆತನನ್ನು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಆಹಾರದಿಂದ ದೂರ ಮಾಡಿದ; I 3,79-82: ವೇದದ ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ (*pariksa vedasya*) ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಕಠೋರ ಹವಾಗುಣವನ್ನೂ, ಹಸಿವು ಮತ್ತು ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸಿದ, ನಂತರ ಬಹಳ ಕಾಲವೇ ಸಂದಿತು, ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಆತನ ಶಿಕ್ಷಕನು ಶಿಷ್ಯನ ವಿಧೇಯ ನಡವಳಿಕೆಯಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ.

²⁸⁶ Mahabharata I 3,20-31: ಉದ್ದಾಲಕ ಆರುಣಿಯೆಂಬ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು **ನೀರಾವರಿ ಗದ್ದೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಸೋರಿಕೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು**, ನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕನು ಅವನಿಗೆ ಕರೆ ಕಳುಹಿಸಿದ-ಬಿರುಕು ಮತ್ತೆ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಆದರೆ ಶಿಕ್ಷಕ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ಪಾಲಿಸಬೇಕು; I 3,86-92: ತಾನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಾಗ ಮನೆಯ ಎಲ್ಲ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನೂ ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಉತ್ತಂಕನಿಗೆ **ಆದೇಶಿಸಲಾಗಿತ್ತು-ಆದರೆ ತನ್ನೊಡನೆ ಕೂಡಬಾಳುವೆ ಮಾಡು ಎಂಬ** ಶಿಕ್ಷಕನ ಪತ್ನಿಯ **ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು** ಆತ ನೆರವೇರಿಸಲಾಗದು, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಅನೈತಿಕ.

ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.²⁸⁷ ಅವಿಧೇಯನಾದ ಅಥವಾ ಅಸಭ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ದಂಡನೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಹಳ ಸೌಮ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ: ಶಿಕ್ಷಕನು ಅವನಿಗೆ ಬೈಯ್ಯಬಹುದು, ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವೊಂದನ್ನು ಹೇರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದವರೆಗೆ ಅವನನ್ನು ಹೊರಗೆ ಕಳುಹಿಸಬಹುದು.²⁸⁸ ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವಿಪರೀತವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕನು ತೆಳ್ಳಗಿನ ಹಗ್ಗವನ್ನೋ, ಬೆತ್ತವನ್ನೋ ಬಳಸಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು.²⁸⁹ ಆದರೆ ಬೆನ್ನ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಹೊಡೆಯಬಹುದಾಗಿತ್ತು, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಜಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲ; ಮತ್ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಹೊಡೆಯುವುದು ಅಪರಾಧವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ರಾಜನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಕನಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು.²⁹⁰ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಹೀಗೆ ಮಧ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕದ ಆರಂಭದ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾನೂನಿನ ಕ್ರಮಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದ ನಂತರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು; ಆದರೂ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ನಡುವಿನ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳಿಗೆ ಬಲವಾದ ವಿರೋಧವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ನಾರದನದ್ದು ಅಥವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯದ್ದು²⁹¹ ಎನ್ನಲಾಗುವ ಸಾಲುಗಳು, ಆ ಸಾಲುಗಳು (ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ) ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಯ (II, 32) ಮೇಲೆ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಬರೆದ ಮಿತಾಕ್ಷರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಬಂದಿವೆ, ಒಬ್ಬ ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ನಡುವೆ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳು ಇರಬಾರದು ಎಂದು ಆ ಸಾಲುಗಳು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ, ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನು ಅವರಿಬ್ಬರ ನಡುವೆ ಇರಬಹುದಾದ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಗೌತಮ ಮತ್ತು ಮನು ಇಬ್ಬರೂ ಶಿಕ್ಷಕನೊಬ್ಬನು ಎಲ್ಲೆ ಮೀರಿದರೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಕಾನೂನಿನ ಕ್ರಮದ ಬಗೆಗೆ ಚಿಂತಿಸಿದ್ದರು: "ಶಿಕ್ಷಕನು ಸಿಟ್ಟಿನ ಆವೇಗದಲ್ಲಿ ಬಡಿಯಿಂದ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು] ತೋಳಿನ ಮೇಲೆ (upper extremity) ಹೊಡೆದರೆ [ಮತ್ತು] ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿರೋಧಿಸಿ, ನಂತರ ರಾಜನಿಗೆ ದೂರು ಸಲ್ಲಿಸಿದರೆ ಆಗ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅದು ಮೊಕದ್ದಮೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣ."²⁹²

ಪರಂಪರಾಗತ ಶಿಕ್ಷಣದ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಸಕಾರಾತ್ಮಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಮೇಲೆ ಒತ್ತು ನೀಡುವುದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಪಠಿಸುವವರೆಗೂ ಶಿಕ್ಷಕನು ಆ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು

²⁸⁷ ಟಿಬೇಟಿನ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಯಿಟ್ಟ ಬೌದ್ಧ ಐತಿಹ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಲೋಪನೆಂಬ ಗುರುವು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ನಾರೋಪನನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣವಾದ, ಜೀವಕ್ಕೆ ಕಂಟಕವಾಗುವಂತಹ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ: Herbert V. Guenther, *The Life and Teaching of Naropa*, Oxford 1962, pp.42-98 and Friedrich Wilhelm, *Prufung und Initiation im Buche Pausya und in der Biographie des Naropa*, Wiesbaden 1965, pp.54-84.

²⁸⁸ ApDhS I 3,8,28f. *aparadhesu cainam satatam upalabheta. abhitrassa upavasa udakopasparsanam adarsanam iti danda yathamatram a nivrtteh* "ಒಂದೊಮ್ಮೆ [ಶಿಷ್ಯನು] ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, [ಶಿಕ್ಷಕನು] ಅವನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಬೈಯ್ಯಬಹುದು. [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು] ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುವವರೆಗೆ [ತಪ್ಪಿನ] ಪ್ರಮಾಣವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಹೆದರಿಸುವುದು, ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿಸುವುದು, ತಣ್ಣಗಿನ ನೀರನ್ನು ಮೈಮೇಲೆ ಸುರಿಯುವುದು, ಮತ್ತು ಆತನನ್ನು ನೋಡಲು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ಶಿಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ." ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಬೇಜವಾಬ್ದಾರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಕೆನ್ನೆಗೂ ಹೊಡೆಯಬಹುದು I 41,24f. (see below p.246).

²⁸⁹ ಜೆಸುವಿಟ್ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ಧಳಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು "ಸರಿಪಡಿಸುವವನೊಬ್ಬ"ನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಹೀಗೆ ಈ ಅಹಿತಕರ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಪಾದ್ರಿಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ದೂರವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರು) ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸಹಪಾಠಿಯಿಂದ: W.Ong, in George Spindler (ed.), *Education and Culture*, New York 1963, p.454.

²⁹⁰ GauDhS II 48-50 *sisya-sistir avadhena. asakta rajju-venuvidalabhyam tanubhyam.anyena ghnana rajna sasyah* ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ದಂಡನೆಯು ಹೊಡೆತವಿಲ್ಲದೆಯೇ [ನಡೆಯಬೇಕು]. ಇದು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೆ [ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಸರಿದಾರಿಗೆ ತರಬಹುದು] ತೆಳ್ಳಗಿನ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಅಥವಾ ಬೆತ್ತದ ಕೋಲಿನಿಂದ. ಒಂದು ವೇಳೆ [ಶಿಕ್ಷಕನು] ಮತ್ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಹೊಡೆದರೆ, ಆತನಿಗೆ ರಾಜನಿಂದ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಬೇಕು." Cf. Manu VIII 299f.; Visnu-smṛti LXXI 81 f.; Narada-smṛti V 12f.

²⁹¹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನ II 5 ಮೇಲಿನ ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದು ಮತ್ತು ನಂತರದ ಕೆಲವು ಸಾರಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ (Kane, *HoDh*, vol.III p.299fn.418) :

guru-sisyau pita-putrau dampati svami-bhrtyakau / etesam samavetanam vyavaharo na vidyate //
"ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ತಂದೆ ಮತ್ತು ಮಗ, ಗಂಡ ಮತ್ತು ಹೆಂಡತಿ, ಒಡೆಯ ಮತ್ತು ಸೇವಕ - ಇವರ ನಡುವೆ, ಅಪ್ಪವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇವರೊಳಗೆ ಮೊಕದ್ದಮೆ ಹೂಡಲಾಗದು."

²⁹² Mitaksara on Yajn. II 32 *yadi guruh kopavesa-vasan mahata dandenottamange tadayati, tada smṛti-vyapetena margenadharsitah sisyo yadi rajne nivedayati, tada bhavaty eva vyavahara-padam.*

ಮರುಪಠಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ತಪ್ಪು ಪಠಣಗಳನ್ನು ಅಣಕ ಮಾಡುವುದು ಸಲ್ಲ. ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಇದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ದೋಷಪೂರಿತ ರೂಪಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಕಮ್ಮಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬ ಅಸಮರ್ಥ ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿಯು (grammarian) 'ದುರುತ' ದ ತಪ್ಪು ರೂಪವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ (ಅದು "ರಥದ ಚಾಲಕ" ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ 'ಸೂತ' ಪದದ ವಿರುದ್ಧದ ಪದ ಎಂದು ಅವನು ಅಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಸು+ಉತ ಸೇರಿ "ಒಳ್ಳೆಯ ಚಾಲಕ" ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವ ಪದವು ದುರ್+ಉತ ಸೇರಿ "ಕೆಟ್ಟ ಚಾಲಕ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಪದವಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಅವನು ಯೋಚಿಸುತ್ತಾನೆ) ಅದು ಕೇವಲ ಮೇಲ್ನೋಟದ ಉಲ್ಲಂಘನೆಯಾಗುತ್ತದೆ; ದುರುತ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಇದೆ, ಆದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥವು "ಕೆಟ್ಟದಾಗಿ ಹೆಣೆಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು" ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, "ಕೆಟ್ಟ ಚಾಲಕ"ನಿಗೆ ದುಃಸೂತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.²⁹³ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಇರುವ ದೇವದಿಣ್ಣ ಎಂಬ ನಾಮಪದದ ಮೇಲಿನ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಭಾಗವು ಸಮರ್ಥನೀಯ, ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅದು ದೇವದತ್ತ ಎಂದಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಯು ಶಿವಸೂತ್ರ (2) ವಾರ್ತಿಕದ (2) ಮೇಲಿನ ತನ್ನ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕೌಟಿಲೀಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವು ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ರಾಜಕುಮಾರನಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿಧದ ವ್ಯಸನಗಳ ಆಮಿಷ ತೋರಿಸುವುದರ ವಿರುದ್ಧ ಸಲಹೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ: "ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇಲ್ಲದವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ನೀಡುವುದು ಬಹಳ ಅಪಾಯಕಾರಿ." ರಾಜಕುಮಾರನ ಅಪಕ್ವ ಮನಸ್ಸು ಪಾಪಮಯ ಗ್ರಹಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೀರಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. "ಆದ್ದರಿಂದ, ಅವನಿಗೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಐಹಿಕವಾಗಿ ಯಾವುದು ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲು ನೆರವಾಗುವುದೋ ಅಂಥದ್ದನ್ನು ಕಲಿಸಬೇಕು, ಬದಲಿಗೆ ಯಾವುದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಐಹಿಕವಾಗಿ ಹಾನಿಕಾರಕವೋ ಅಂಥದ್ದನ್ನಲ್ಲ."²⁹⁴

ಬೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತ ಬಂದ ಬದಲಾವಣೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಪೂರ್ಣವಾದುದು. ವೇದಕಾಲೀನ ಘಟ್ಟದ ಅತೀ ಮೊದಲಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ತಾನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿದ್ದರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಾಲನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದ, ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಭಾಷೆಯು ಆತನ ಸ್ವಂತದ ಭಾಷೆಗೆ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರವಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಯಾಸ್ಕನ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವು ತಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಆಗುವುದು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬಂತು; ಶಬ್ದಭಂಡಾರದಿಂದ ಪದಗಳು ಅಳಿಸಿ ಹೋಗಿದ್ದವು, ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಮೊದಲಿನ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮೊದಮೊದಲಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದ ಗಹನ ಕಾವ್ಯದ ಕೆಲವು ಗುಪ್ತ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು, ಆದರೆ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪಠ್ಯಗಳ ಹೊರೆ ಹೆಚ್ಚಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಒಳಾಂಶಗಳ ಬಗೆಗೆ ಗಮನ ಕೊಡುವುದನ್ನು ಅದು ಅಸಾಧ್ಯಗೊಳಿಸಿತು, ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪಠಣಕಾರನಿಗೆ ತಾನು ಕಲಿತಿದ್ದರ ಅರ್ಥದ ಬಗೆಗೆ ಅತೀ ಕಡಮೆ ಅಥವಾ ಏನೇನೂ ಗ್ರಹಿಕೆ ಇಲ್ಲದಾಯಿತು. ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವವನ ಸ್ಥಿತಿಯು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಇತ್ತು. ಆತನು ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಅವಶ್ಯವಿದ್ದ ವೇದದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದ; ಆದರೆ ಆತನಿಗೂ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹೊಂದಿಸಲು ಒಂದು ಮೂಲ ವ್ಯಾಕರಣದ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಬೇಕಿತ್ತು. ಇದು ಕೆಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು, ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದು ಸಹಜ (ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ) ಭಾಷಾ ಪರಿಣಿತಿಯು ಇದೆ ಎಂದು ಲಘುವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ.²⁹⁵ ಹೀಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ

²⁹³ Mahabhasya on Panini II 4 56.

²⁹⁴ Kautaliya Arthashastra I 17,30 and 33: mahadosam abuddha-bodhanam...tasmad dharmyam artham casyopadisen nadharmyam anarthyam ca. See also below p.267.

²⁹⁵ ಎಂ. ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರ ಬಳಿ (in: *Ideology and Status*, pp.408f.) ಪುರೋಹಿತರು ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲಾಗದೇ (ಊಹ) ಇದ್ದಾಗ ಆಗುವ ಕೆಲ ವಿನೋದ ಭರಿತ ಪ್ರಸಂಗಗಳಿವೆ. ಅಂತಹ ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತನು (ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಜಿನಿಯರ್) ಕನ್ಯಾದಾನ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ, "ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು. ಆದರೆ ಅವತ್ತು ತಂದೆಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾವನಿದ್ದ ಎಂಬುದು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದು ಬಂತು; ಆತಂಕದಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತನು ತಪ್ಪು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಹೇಗೋ ಅವಾಂತರವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ, ಹೇಗೂ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಜನಕ್ಕೆ ಈತನಷ್ಟೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ.

ಒಂದು ಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ (ವೈದಿಕರಿಗೆ) ನೇರವಾದ ವಿಧಾನದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಒಂದು ಮೂಲ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಸಂಭಾಷಣಾ ವ್ಯಾಕರಣಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಹದಿನಾರನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರಬಹುದಾದ ವರದರಾಜನ ಗೀರ್ವಾಣಮಂಜರಿ, ದುಂಡಿರಾಜನ ಗೀರ್ವಾಣವಾನ್ಮಂಜರಿ (1702-1704),²⁹⁶ ಬಹುಶಃ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಅಥವಾ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ವಾಮದೇವ ಮಿಶ್ರನ ಸಂಸ್ಕೃತ ತತ್ವಜೋಧಿನಿ, 1775 ರಿಂದ 1777ರ ನಡುವೆ ರಚಿತವಾದ ಶಿವಶರ್ಮಣನ ವರಸಂಸ್ಕೃತಮಂಜರಿ.²⁹⁷ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾದ ಕೃತಿಯು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರ ಕಥೆಗಳ ಸಮೇತ ಶಬ್ದರೂಪಾತ್ಮಕದ (morphology) ಬೋಧನೆಯನ್ನೂ (ರೂಢ ಮಾದರಿಗಳೂ ಇವೆ) ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. "ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ"ದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಗೀರ್ವಾಣವಾನ್ಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ಬನಾರಸಿನ ಕೆಲವು ಹಿಂದೀ ಉಪಭಾಷೆಗಳ ಪ್ರಭಾವವಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರು ಅಯಿ ಮಯಾದೀರ್ಘಶಂಕಾರ್ಥಂ ಗಮ್ಯತೆ-"ಹೇ! ನಾನು ದೀರ್ಘಶಂಕದ ["long fear"-ದೀರ್ಘಭಯ ಎನ್ನುವುದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅದರ ವಿರುದ್ಧದ ಪದ ಲಘು-ಶಂಕಾ-"short fear"] ಸಲುವಾಗಿ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆ" ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಹೀಗೆ ಬಹಿರ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರವಿಸರ್ಜನೆಗೆ ಸುತ್ತು ಬಳಸಿ ಪದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದು ಮರಾಠಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ" ಎಂದು ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಅದು ಹಿಂದಿ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತಿ ಭಾಷಿಕ ಸಮುದಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ).²⁹⁸ ಶಾಲೆಯ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯಮಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು, ದೂರದ ಆಶ್ರಮವೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕುದುರೆಯೊಂದನ್ನು ನೋಡಿ ಅದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಕಲೆ ಹಾಕಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವ ಒಂದು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.²⁹⁹ ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿಯಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅಪರಿಚಿತ ರೂಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ, ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ ಮತ್ತು ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ - ಅಂದರೆ "ತನಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರ ಬೇಕು ಎಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಪುನರಾವರ್ತಿಸಿದ ವಿನೋದ ಭರಿತ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿವೆ.³⁰⁰ ಪಾಣಿನಿಯ VI 1 1+2 ದಲ್ಲಿ ಶಾಬ್ದಿಕ/ಕ್ರಿಯಾ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ (verbal forms) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಪುನರಾವರ್ತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ (ಉದಾ: ಪಪಾಚ, "ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ"), ಮತ್ತು ಬಹು ಅಕ್ಷರಗಳ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಸ್ವರವು ಪುನರಾವರ್ತನೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಉದಾ: ಅತಿಷ್ಯತಿ-"ಅಲೆಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ") ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಪಾಣಿನಿಯ VI 1 3 ಯ ಮೇಲಿನ ಕಾತ್ಯಾಯನನ ವಾರ್ತಿಕವು 'ಈರ್ಷ' ("ಅಸೂಯೆ") ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಶಾಬ್ದಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ "ಮೂರನೆಯದು" ಪುನರಾವರ್ತಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮುಂದಿಡುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಕೆಲವರು ಮೂರನೆಯ ವ್ಯಂಜನ ಎಂದು ತಿಳಿದರು (ಈರ್ಷ್ಯಿಯಿಷ್ಯತಿ-"ಅಸೂಯೆ ಪಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ"), ಕೆಲವರು ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ತಿಳಿದರು (ಈರ್ಷ್ಯಿಷ್ಯತಿ). ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಾಮ ಧಾತುಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು (postnominal) ಪದಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವಾಗ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಅಯ್ಯೆಯನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು ಎಂದು ಕಾತ್ಯಾಯನನು ತನ್ನ ಮೂರನೆಯ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, ಅದು ಅಶ್ವೀಯಿಷ್ಯತಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ವೀಯಿಷ್ಯತಿ -"ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂಬ ರೀತಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಒಬ್ಬ ಹಳೆಯ ಭಾಷ್ಯಕಾರನು ಸಲಹೆ ನೀಡುವ ಹಾಗೆ ಮೂರೂ ಬಗೆಯ ಪುನರಾವರ್ತನೆಗಳು ಲಭ್ಯವಿರುವ ಆಯ್ಕೆಗಳಾಗಿವೆ (ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ, ಪುಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ, ಅಥವಾ ಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತಿ -

²⁹⁶ ಎರಡನ್ನೂ ಯು.ಪಿ.ಶಾ. ಬರೋಡ, 1960 ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯದನ್ನು M.Deshpande, *Sanskrit & Prakrit, Sociolinguistic Issues*, Delhi 1993, pp.40-51 ಇವರು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

²⁹⁷ A.Wezler, in *Ideology and Status*, pp.327-346. An edition of the two latter texts by A.Wezler is expected.

²⁹⁸ M.Deshpande, *ibid.*, p.41.

²⁹⁹ Bhavabhuti's *Uttararamacarita*, act IV after stanza 25 incl. stanza 26: H.Jacobi, *ZII* 6(1928), pp. 178-183.

³⁰⁰ Mahabhasya III 8,21; Kasika on VI 1 3; Mugdhabodha XXI 18.

"ಪುತ್ರ ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ." ಕೊನೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಎರಡು ಆಯ್ಕೆಗಳು ಅಥವಾ ಮೂರು ಆಯ್ಕೆಗಳನ್ನೂ ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಳಸಬಹುದು (ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಆಯ್ಕೆಗಳು ಇದ್ದವು) ಎಂದು ಮಂಡಿಸಲಾಯಿತು, ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕೇವಲ ವಿನೋದವೆಂದಷ್ಟೇ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದಾದ ವಿಲಕ್ಷಣ ಪದರೂಪಗಳು ರಚನೆಯಾದವು (ಪುಪುಶ್ರೀಯಿಯಿಷಿಷತಿ).

ಅನುವಾದ: ಪ್ರಜ್ಞಾ